

90.230

МИЛАН ЗЕЛЕНИКА

РАТ
СРБИЈЕ
И ЦРНЕ ГОРЕ

1915

ИЗ РАТНЕ ПРОШЛОСТИ НАШИХ НАРОДА

КЊИГА ОСМА

ВОЈНОИЗДАВАЧКИ ЗАВОД „ВОЈНО ДЕЛО“ БЕОГРАД 1954

Уређивачки одбор

Генерал-потпуковник Радован Вукановић, генерал-потпуковник Радомир Бабић, генерал-мајор Мићун Шакић, генерал-мајор Pero Косорић, генерал-мајор Петар Томац, пуковник Мирко Калезић, пуковник Милисав Перовић одговорни уредник)

90.230

М. ЗЕЛЕНИКА
ГЕНЕРАЛ-ПОТПУКОВНИК

Р А Т
СРБИЈЕ И ЦРНЕ ГОРЕ

1915

Штампано у Војно-штампарском предузећу — Београд

ПРЕДГОВОР

У овој књизи приказан је рат Србије и Црне Горе 1915 године. Но, како су догађаји после протеривања аустроугарских армија иза граничних река у другој половини децембра 1914 године, као и они у почетку 1916 године закључно са укрицавањем српске војске на бродове ради превожења преко мора, у најтешњој стратегиско-оперативној повезаности са збивањима 1915 године и с њима чине јединствени ратни период, то је природно што су и они обухваћени у овој књизи иако временски излазе из одређеног оквира.

Па, ипак се остало при наслову „Рат Србије и Црне Горе 1915“ пошто се он већ уобичајио и у народу и у војној историји.

Овај рат Србије и Црне Горе, како према јачини и квалитету непријатељских снага, тако и према величини сопствених напора и жртава, без сумње представља највећи и најтежи рат који су ове две државе дотада имале у својој, ратовима презасићеној, прошлости. У њему су велике силе оба противничка блока иступиле први пут једновремено на Балканско ратиште с намером да развију шире операцијска дејства са далекосежнијим циљевима од оних којима се тежило у дотадашњим аустроугарско-српским операцијама. Зато су велике силе улагале крајње напоре да прошире рат на све балканске земље и да себи створе што повољније услове за његово даље извођење. Оне су притом тежиле да га што боље ускладе са стањем и намерама на својим осталим ратиштима. То је био тежак и компликован посао, који је пролазио кроз

веома сложене и променљиве политичке и војне развојне фазе у којима су дошла до изражаваја разна гледишта политичког и војног руководства појединих савезничких држава. Тада се посао одвијао све до почетка непријатељске офанзиве ујесен 1915 године. О тим збивањима наши народи су били исувише мало обавештени да би могли схватити колико су њихови резултати били, као што ћемо доцније видети, од пресудног утицаја на ток и исход непријатељске офанзиве.

Српски и црногорски народ дочекали су и непријатељску офанзиву 1915 године мирно и присебно, и поред тога што су предосећали да ће она од њих тражити нове велике жртве. Они нису сумњали у коначан срећан исход рата, јер су имали пуно поверење у своје опробане и прослављене борце и старешине. Знали су, такође, да Савезници већ располажу и бројном и материјалном надмоћношћу, да скоро суверено владају морем и да у близини, према Галиполју, имају сконцентрисане јаке снаге, које не би било тешко померити на Српско војиште. Најзад, они су знали да су симпатије, интереси, па и моралне и формалне обавезе, упућивали Грчку и Румунију да се са њима нађу у заједничкој борби против заједничког непријатеља.

Па, ипак, све се збило сасвим другачије. Већ од самог почетка непријатељске офанзиве, операције су пренете на тле Србије и Црне Горе и развијале се веома неповољно по њих, обухватајући одмах неочекиваним динамичношћу велики део територије и прекидајући убрзо материјалну везу између народа и војске. Било је онемогућено благовремено обавештавање народа и војске које би ишло на то да се правилно схвати и стално прати сложени ток операција, а нарочито да се схвате прави и компликовани војно-политички утицаји под којима су се припремале и развијале те операције. До последњег момента војска и народ су очекивали да ће уз садејство савезничких армија доћи до неке срећне прекретнице, сличне оној на Церу и Колубари. Свршетак операција са скоро катастрофалним поразом српске и потпуним сломом црногорске војске, окупацијом целокупних територија

и најсврепијим подјармљивањем оба народа, дејствовао је страшно на ове слободарске народе и на њихове дотле прослављене војске, и то тим више што је све дошло тако неочекивано брзо и необјашњиво.

Природно је што су сви наши народи, нарочито српски и црногорски, којима је „злокобна 1915“, као неко друго Косово, остала у страшном сећању, стално тешкили да сазнају стварне узроке који су довели до те националне катастрофе. Војно руководство старе Југославије било је у првом реду позвано да што пре организује обраду и омогући објављивање историје овога рата. Оно је пропустило, за све време свог постојања од 22 године, да то уради иако су за то постојали сви услови. Архива српске војске била је сачувана. Одмах по свршетку рата појавила су се у страној војној литератури многа дела, а до 1933 године Немци и Аустријанци су издали и званичну обраду овог рата. Било је многобројних живих учесника из свих штабова и јединица српске и црногорске војске, међу њима и истакнутих војноисторских писаца, што је пружало јединствену прилику да се разјасне све, у архивском материјалу и страним изворима, недовољно утврђене чињенице и добије сигурна објективна основа за правилну оцену рада свих војских и руководстава који су учествовали у овом рату.¹ Таква историја је могла брзо и непобитно сваком да докаже да су и у овом рату српска и црногорска војска као ретко које у ратној историји, дале све од себе и да је главни руководилац, војвода Путник, иако стављен пред скоро непреbroдive тешкоће и нерешиве задатке, био на достојној висини свог одговорног положаја. Он је српске армије, иако уз велике жртве и извесне сопствене пропусте каквих је било и код највећих војсковођа, коначно извео на пут који их је довео на

¹ Колико нам је познато, сем једне брошуре о борбама код Београда, затим једне књиге и брошуре о борбама код Косова, које су писане више због личног оправдања самих писаца, и, најзад, брошуре једног војног изасланика и неповезаних чланака по војним часописима, војна литература старе Југославије није ништа пружила својој јавности. Напротив, у непријатељској литератури се и о овом рату много писало.

Солунски фронт, где су положиле темељ за стварање југословенске државе.

Таква би историја свакако спречила да се и код нас и у страној литератури створе неправилна мишљења о једном од најславнијих ратних прегнућа и у нашој и у светској историји. Она би истовремено омогућила да се рад војводе Путника свестрано сагледа и цени кроз призму само објективних чињеница, као и да се не излаже апстрактној, неодмереној, неправедној, па и злонамерној критици каква је преовлађивала у старој Југославији.

У вези са ратом 1915 године, и за једну и за другу противничку страну требало је решавати тако велики број проблема какав се ретко где јавља. Неки од њих су постојали још давно пре рата, други су произашли из општег стања на главним ратиштима великих сила, а неки су се рађали у току развоја војне и политичке ситуације на самом Балканском ратишту. Сва она многобројна питања, која су се појављивала услед укрштених интереса великих сила на Балкану и Блиском Истоку, услед супротности балканских држава, могућности војних интервенција из Европе у Азију и Африку, из Азије у Европу, сувим или морем, итд. сада су озбиљно узета у разматрање, а делом је дошло и до њихових конкретних остварења. Многи од тих проблема, у истом или сличном виду, постављени су и делом решавани и у Другом светском рату. О многим практично изведеним или покушаним решењима, као и о могућим решењима оних проблема који су мимоиђени, и данданас постоје многа различита гледишта у стручној литератури. Зато налазимо да је, према даљинијој војно-политичкој ситуацији после Народно-ослободилачког рата и несрећног априлског слома 1941 године, овај рат 1915 године најподеснији међу нашим ратовима за изучавање могућих будућих стратегиско-оперативних могућности у нашим приликама. За ту сврху потребно је да се он претходно историски по-дробно и свестрано обради, а то се брзо може постићи само уз сарадњу више учесника, а овај наш рад представља само почетну основицу у том смислу.

Ова прва обрада је намењена првенствено нашем војно-старешинском кадру. Од ње се тражило да у одређеном обиму прикаже цео развој овог рата у таквом пресеку и са свим чињеницама које су битно утицале на њега. Она треба уједно да укаже на његову главну војну проблематику и тако послужи као основа за шира изучавања. При обради овог дела посветили смо политичким односима и развоју опште ситуације на осталим ратиштима већу пажњу него што је то неопходно за остале ратне периоде српско-црногорског учешћа у Првом светском рату, пошто је то овде утицало непосредно и пресудно на ток и исход овог рата. Ради лакшег разумевања изложили смо погдеде и оне политичке односе, стратегиске намере и планове, који су постојали и пре овог рата, али су тек у њему дошли до стварног изражaja. Поред тога смо, у опису збивања која су претходила непријатељској офанзиви, изнели све карактеристичне ситуације, намере и планове обеју страна, иако до извршења последњих није дошло, пошто је њихово познавање неопходно за правилну оцену целог рата и поучно за војне читаоце. Управо, баш због недовољног познавања ових чињеница, Савезници су постављали неодмерене захтеве и чинили неправедне приговоре српском руководству, а и многи послератни критичари долазили су због тога до нетачних закључака.

При излагању операција настојали смо да утврдимо намере, планове и стања из којих су оне произзиле, а њихов ток да прикажемо кроз све значајније и карактеристичне перипетије, не упуштајући се у подробнији опис борбеног дејства. То смо учинили код главних прелаза преко Саве и Дунава пошто борбено дејство овде има специфичан карактер, а без његовог темељнијег познавања тешко је донети правилан суд о стратегиским и оперативним плановима и радњама обеју страна. То смо изложили и доцније, где је такво дејство, ма и мањих састава, било од крупних последица или је изгледало погодно да се боље уочи стање и борбена вредност трупа. При критичким освртима тешкили смо, пре свега, да се што присније уживимо у

дате прилике, усталимо или проникнемо у руковођеће мотиве, изложимо мишљења ауторитативних стручњака, уколико су нам позната, а за личне ставове и закључке изнесемо аргументацију, на коју смо се ослањали.

*

Овој књизи смо дали несразмерно дуг предговор јер смо желели да још у почетку пробудимо интересовање читалаца за овај рат, о коме се код нас увекило створило опште мишљење, да није ни славан ни историски важан, ни поучан, и да му не би требало посветити већу пажњу. Оскудна војна литература старе Југославије ограничавала се да га прикаже само у периоду овлађивања прелазима преко Дунава и Саве. То је, свакако, најпривлачнија тема у овом рату, али потпуно недовољна да пружи праву слику о његовој целини и укупној проблематици која се постављала. У овој обради смо отступили од таквог схватања, умногоме и од уобичајеног начина обраде. Изгледало нам је умесно да још у предговору изложимо разлоге којима смо се у томе руководили.

*

Дело посвећујем успомени на омладинце Босанске Крајине и свог најмлађег брата Јоцу, последњег претседника ђачког револуционарног удружења „Слобода“ у Бањалуци, који 1915 год. пребеготише са Галициског фронта преко Русије у Србију, ступиши одмах као српски добровољци у борбу и изгинуше у заштитничким борбама код Лебана.

Писац

ОПШТА КАРАКТЕРИСТИКА РАТА

За рат 1914 године Србија и Црна Гора нису имале са Силама споразума¹ никакав заједнички обраћен ратни и операциски план. Оне су биле изложене удару надмоћног непријатеља пре него Силе споразума, те се, природно, и њихова улога у оквиру заједничког дејства могла да састоји само у томе да привуку што веће непријатељске снаге и да се притом бране и боре како могу и умеју, док не дође до судара главних противничких снага, чији ће ток и исход на посредан начин моћи да утичу и на њихов положај и на даље делање. У таквој ситуацији су Србија и Црна Гора претстављале потпуно одвојено, помоћно ратиште, чију помоћну улогу Савезници нису довољно ни уочавали ни ценили.

Церска победа учинила је први преокрет у оваквом схваташњу о улози наших народа у заједничком рату. Ова прва изразита победа на страни Сила споразума имала је огромно морално дејство код савезничких народа. Она је као сунчев зрак озарила њихову замрачену перспективу јер су се њихове војске на Западном фронту — пошто су у почетку тучене на граници — сада све дубље и дубље повлачиле пред необузданом немачком најездом према Паризу, препуштајући Белгију и Северну Француску окупацији

¹ За зараћене стране употребљавају се разни називи — за Енглеску, Француску и Русију: Антантa, Силе четворног споразума (по ступању Италије у рат на страни Савезника), Силе споразума; а за Немачку, Аустро-Угарску и Италију: Тројни савез, Централне силе и сл. Изгледа да је најподесније задржати стално називе Силе споразума и Централне силе, сем у дословно изложеним цитатима. У овој књизи ћемо за Силе споразума употребљавати и термин Савезници.

омраженог противника. Али, ни на Руском фронту, где су Савезници располагали великим надмоћношћу над непријатељем, операције се нису у то време развијале тако да су могле уливати неке утеше. Прва руска офанзива у Источној Пруској, у августу 1914 године, завршила се поразом код Таненберга, који је произвео на Савезнике тим тежи утисак, што ни ток великих битки у Пољској и Галицији није одговарао надама које су у њих полагане.

После победоносне Церске битке савезничке врховне команде су почеле реалније да гледају на своје балканске савезнике.¹ Оне су увиделе да и утицај међусобног рада, не само великих снага на главним ратиштима на мале снаге на т.зв. споредним ратиштима, него и обратно, може да буде од кудикамо већег значаја но што су га дотле претстављале. То је баш у тој бици јасно дошло до изражaja. У њој су Срби потукли не само аустроугарску Балканску војску², која је била планирана за Српско-црногорски фронт, него и добар део аустроугарске 2 армије, која је, као највећа армија, била предвиђена на најопаснијем правцу у аустроугарском стратегиском развоју према Русима. Њеним првобитним груписањем према Србији, а у вези са тим и задоцнелим пребацањем у Галицију, створени су битни предуслови за успешан преокрет у корист Руса у великим биткама у Пољској и Галицији у септембру 1914 године. Аустроугарска 2 армија је и доцније тешко осећала недостатак своје три дивизије које су биле задржане на Српском фронту.

Савезничке Врховне команде су врло брзо искористиле ово сазнање из Церске битке за своје акутне потребе. Не водећи много рачуна о унутрашњем стању српске и црногорске војске, које су се још од 1912 године трошиле и исцрпљивале у рату, препоручивале су, одмах по извојеваној победи на Церу, да Срби пренесу рат на непријатељско тле преко моћних граничних река, за чије савлађивање нису располагали ни материјалном опремом, ни довољним искуством. Само не-

² За аустроугарски званични назив „Balkanstreitkräfte“ употребљаваће се овај наш, иако нису потпуно подударни.

дјелу дана после завршене Церске операције, 31 августа 1914 године, руска Врховна команда је скоро категорички захтевала од српске Врховне команде, да што пре предузме напад преко границе, углавном према северу. Радило се о растерећењу оба савезничка фронта који су се налазили у критичном стању, јер се притисак Немаца појачавао према Паризу, а битке у Польској и Галицији су улазиле у решавајуће фазе.

У најкраћем времену, већ 3 септембра 1914 године, отпочеле су српско-црногорске снаге операције према Сарајеву, а 6 септембра и српска I армија преко Саве. Иако недовољно спремне, и поред свих опасности којима се излажу, оне су се одазвале позиву, руковођене једино жељом да се нађу благовремено Савезницима у помоћи. Доцније су се развиле операције, познате под именом „Битка на Дрини“ и „Колубарска битка“ које су се завршиле сјајном победом на Колубари тек у првој половини децембра 1914 године. Овде је српска Врховна команда први пут доказала своју високу свест за заједничке интересе, а српски и црногорски народ спремност да се за њих до крајности заложе. То се, као што ћемо видети, манифестиовало и у њиховом држању у првом периоду 1915 године, па чак и у врло критичним ситуацијама у току потоње непријатељске офанзиве.

Иако су славне победе на Церу и Колубари навеле савезничке врховне команде да правилније оцењују утицај српско-црногорских операција на развој својих операција, оне их нису побудиле и да темељније сагледају велики значај географског положаја Србије и Црне Горе, а нарочито Србије. Он им је очигледно нудио веома погодне стратегиске и политичке могућности у перспективном развоју операција на главним ратиштима, какав се могао јасно назрети већ крајем септембра 1914 године. Овако шире схватање стратегиске улоге Србије и Црне Горе у оквиру рата као целине могло их је навести да благовремено ојачају Српско-црногорски фронт и са њега поведу заједничке операције према ослабљеном непријатељу ујесен 1914 и у пролеће 1915 године, које су могле имати веома крупне последице. Таква би их оцена свакако навела

на то да уложе све могуће напоре за спречавање непријатељу да овлада Србијом и Црном Гором.

Међутим, десило се нешто што веома изненађује. Савезничко политичко руководство много је брже и правилније схватило овај географско-стратегиски значај Србије и Црне Горе него војно. Ово последње је упорно одбијало да предузме војне мере које су се неминовно постављале чим су се обелоданиле немачке намере за проширење рата на Балкану. Несагласности у мишљењима и delaњу савезничког политичког и војног руководства по питањима Српско-црногорског фронта задавале су српском и црногорском руководству у рату 1915 године нарочите тешкоће. Чим је уочило нове немачке намере на Балкану, савезничко политичко руководство је укључило Србију и Црну Гору интегрално у свој делокруг и битно је утицало, покаткад скоро на императиван начин, не само на њихове чисто политичке одлуке, него и на оне које су спадале у област војног delaња. Насупрот томе, савезничко војно руководство је скоро до последњег момента сматрало да Србију и Црну Гору може, као 1914 године, препустити самим себи. Оно је губило из вида да су се прилике у 1915 години сасвим измениле и да се сада не ради о српско-аустроугарском судару и њиховим посебним интересима него о крупним стратегиским потезима Немачке баш прстиж Сила споразума, а то је Немачка могла извести само преко поражене Србије.

Сасвим друго гледиште владало је у Немачкој о балканском проблему.

Немачки Генералштаб је још у мирно доба придавао велики значај балканским државама у случају да дође до рата на два фронта. Ово гледиште су 1914 и 1915 године заступала оба начелника Штаба немачке Врховне команде, Молтке млађи и Фалкенхајн³. Они су одмах уочили све користи ако би им успело да ове државе увуку у рат на своју страну. Притом су рачу-

³ „Der Weltkrieg 1914—1918“ (Светски рат 1914—1918), књига IX, стр. 148, званично дело бившег немачког Генералштаба. Убудуће, употребљаваће се скраћеница СР.

нали колико са повећањем потенцијала у људству и материјалу толико и са предношћу која им се нудила из географско-стратегиског положаја ових земаља. Њихово политичко и војно руководство је још у миру чинило крајње напоре да придобије Турску, Бугарску, Румунију, па и Грчку на своју страну. Са Србијом и Црном Гором немачко руководство је рачунало — слично Хитлеру 1941 године — као са природним противницима, чији се отпор мора насиљно савладати пре него што се приступи извођењу далекосежних планова преко Балкана. Тај задатак је био препуштен Аустро-Угарској, пошто га је њено руководство сматрало неком врстом свога аманета, који не треба ни с ким да дели.

Међутим, српска победа на Колубари учинила је нагли преокрет у односима Централних сила према Балкану. 14. децембра 1914 године, док још није био потпуно ни упознат са бедним исходом Поћорекове офанзиве, стари немачки стручњак за Балкан и саветник Турске, маршал Голц⁴, долазећи из Цариграда наваљивао је одмах на немачку Врховну команду:

„да се против Србије употребе немачке трупе, јер сама Аустро-Угарска очигледно неће с њом изаћи на крај. Војна на Источном фронту застаће на Висли исто онако као и она на Западном фронту. Тада може бити од одлучујућег утицаја на даљи ток рата ако успемо да придобијемо неутралне балканске државе за себе.“⁵

Од тог времена руковођење политичким и војним пословима на Балкану са Аустро-Угарске прелази на Немачку.

Немачка Врховна команда није могла одмах приступити извршењу савета маршала Голца, јер је ситуација и на Западном и Источном фронту била исушила мрачна, а њене снаге потпуно антажоване. Осим тога, требало је снажно подржати аустроугарског савезника, како код њега не би наступио потпун слом.

⁴ Познати сарадник на турским плановима у Балканском рату 1912 године.

⁵ СР IX 147.

90.230

Па, ипак, Фалкенхајн није, већ од јесени 1914, никада губио из вида балкански проблем. Он је одмеравао сваки повољан моменат неке оперативне перипетије на Западном и Источном фронту да би утврдио да ли постоји икаква могућност одвајања потребних снага за уништење српског отпора који га је спречавао да се приближи коначном решавању балканског, а у вези с тим, и азиског проблема. Њему није била толико важна окупација целог српско-црногорског простора, нити потпун пораз њихових војски. Он би се задовољио и са Неготинским округом, а у најбољем случају, простором који би му обезбедио коришћење комуникације Београд—Niш—Софija.

Рат на Балкану 1914 године, иако се изводио код обе противничке стране у оквиру политичких савеза, ипак није имао у војном смислу карактер правог коалиционог рата. Аустро-Угарска је, из неке суревњивости, стално избегавала да свог немачког савезника упозна тачно са својим намерама, плановима, јачином антажованих снага, па и са верним током операција на Балканском ратишту. Она га је изводила искључиво са својим снагама⁶. Немачка Врховна команда, која је прећутно претстављала извесно заједничко врховно руководство, није имала никаквог утицаја на ово ратиште. Она је рачунала да ће Аустро-Угарска сигурно сломити отпор Србије и тиме створити жељену ситуацију за развој њених далекосежних планова.

Коалициони карактер рата 1914 године у Србији и Црној Гори изражавао се у беззначајној материјалној помоћи коју су им Савезници упућивали, али се састојао углавном у молбама или сугестијама Савезника (о наређењима није могло бити ни говора, пошто није постојало никакво заједничко руководство) да Срби и Црногорци предузму офанзивне операције ради олакшања ситуације Савезника.

⁶ Један немачки батаљон, који се налазио у миру као међународна посада у Скадру, учествовао је приликом свог транспортувања за Немачку, у почетку рата, у нападу на Панос, код Вишеграда. То је требало да покаже неутралним балканским државама солидарност Немачке са аустроугарском политиком на Балкану.

Пошто се Фалкенхајн, после Колубарске победе, уверио да мора, и поред бројне надмоћности непријатеља на Западном и Источном фронту, ангажовати немачке снаге и у рату на Балкану, одлучио се да га изведе у виду стварног коалиционог рата. Он је био свестан да није доволна само ратна репутација Немачке, па да јој обезбеди врховно војно и политичко руководство код њених савезника, које је сматрао неопходним условом за успех оваквог рата, него је било потребно да она учествује и са одговарајућим снагама у њему. На тој основи он их је првенствено задобио и за учешће у коалиционом рату и за потчињавање немачком руководству. Он је, поред тога, био свестан и других тешкоћа које су скопчане са коалиционим ратовима уопште, а нарочито под датим околностима, где се политичка и војна ситуација често мењала. Требало је уочити и искористити најзгодније време да се приступи извођењу напада. Зато су морали бити припремљени планови који су се често мењали, али који су се увек прилагођавали стварним могућностима. Фалкенхајн, притом, није никада губио из вида главни циљ, те су тако стално вршене основне припреме које су могле убрзати извођење намераваног напада.⁷

Ови напори су имали потпун успех. Фалкенхајн је притом показао више еластичности и умешности, него што му се, иначе, према нашем мишљењу, с правом приписује. За напад су били обезбеђени веома повољни политички услови на Балкану. Операцијски план је био благовремено, конкретно и заједнички утврђен. Командовање је било обједињено под немачком Врховном командом и под највишом извршном немачком командом. Била је осигурана бројна и материјална надмоћност над непријатељем с којим се у прво време могло рачунати, а стање припрема омогућавало је брз прелаз на извршење напада. Тиме су били испуњени, као ретко када у историји, сви услови за успешно извођење овог стварног коалиционог рата.

⁷ Зато је немачка Врховна команда имала сталну комисију у штабу аустроугарске главне команде за Балкански фронт, која је вршила самосталне припреме, а притом пратила и рад ове.

Односи између Србије и Црне Горе с једне и Савезника с друге стране нису ни у рату 1915 године, скоро до пред сам почетак непријатељске офанзиве, постали приснији но што су били 1914 године. Савезничко војно руководство стално се надало да ће својим успешним операцијама на другим ратиштима решити и проблеме који су се постављали на Српско-црногорском фронту и који су се непосредно тицали Србије и Црне Горе. У том смислу оно је, све до јула 1915 године, желело да се и операције српске и црногорске војске управе више према тим плановима но што је то било у складу са безбедношћу Србије и Црне Горе и оперативним потенцијалом њихових војски. Кад се јасно разоткрила намера Немачке да их нападне, Савезници су отпочели да се озбиљније баве њиховом непосредном одбраном. Иницијативу су сада имала политичка руководства, којима се има захвалити што су у том циљу и војна руководства предузела извесне војне мере. Али, све се то одвијало споро и без неког јасно одређеног и заједнички утврђеног плана. Тако се и десило да је непријатељски удружен и добро организован напад уследио када на српско-црногорској страни нису биле устаљене ни најелементарније основе за успешно извођење неког коалиционог рата. Није било образовано ни заједничко руководство, нити су били тачно одређени величина савезничке снаге, место ни време њиховог пристизања, па, природно, није могао постојати ни неки конкретно разрађен заједнички оперативски план. До њега се није дошло ни до краја рата. Уместо тога, српској Врховној команди, чија је војска⁸ имала да поднесе скоро сав терет непријатељске нападе, достављана су од различних савезничких руководстава неодређена обавештења о упућеној помоћи, што се често није показало тачно и чињене су јој сугестије у погледу њеног рада које нису одговарале датој ситуацији. То јој је у највећој мери отежжало слободно опредељивање у тешкој ситуацији, у

⁸ Српска Врховна команда заступала је углавном према Савезницима заједничко стање српске и црногорске војске, те овде и у сличним излагањима треба увек подразумевати и ову последњу.

којој се и иначе налазила. Стога се неминовно намеће питање, да ли су незгоде које је Србији и Црној Гори донело такво држање Савезника, биле мање од користи коју су српска и црногорска војска имале од ефективне савезничке сарадње у овом рату?

У сваком случају, 1915 година показује пример: на противничкој страни ретко темељно припремљеног и успешно руковођеног⁹, а на нашој страни скроз неуспешлог коалиционог рата. И само у оквиру тих сложених односа може се, према нашем мишљењу, правилно проучавати и ценити и српско-црногорски рад у њему.

Временски и по карактеру војног деловања рат Србије и Црне Горе 1915 године састоји се из два изразито одвојена периода. Први је од друге половине децембра 1914 до почетка непријатељске офанзиве 6. октобра 1915 године. Он у суштини претставља борбено затишије у извесном виду рововске војне и са, њој карактеристичном, борбеном делатношћу. У исто време стварани су планови и вршене сталне припреме за веће па и решавајуће офанзивне операције, чим би их омогућио развој опште ситуације. Други период обухвата непрекидне дефанзивне и офанзивне операције до краја самог рата. Тога смо се реда придржавали у овој обради, указујући у другом периоду и на све важније узroke који су произлазили из првог периода.¹⁰

⁹ До 21. децембра 1915 године.

¹⁰ У овој књизи извршену поделу градива овог рата не треба сматрати дефинитивном. Она ће се усталити тек после његове свестраније обраде.

ПРВИ ПЕРИОД

БОРБЕНО ЗАТИШЈЕ

ОД ДРУГЕ ПОЛОВИНЕ ДЕЦЕМБРА 1914 ДО ПОЧЕТКА
НЕПРИЈАТЕЉСКЕ ОФАНЗИВЕ 6 ОКТОБРА 1915

ПРВИ ДЕО

РАЗВОЈ ВОЈНО-ПОЛИТИЧКЕ СИТУАЦИЈЕ ОД ПОРАЗА
АУСТРО-УГАРСКЕ У ДЕЦЕМБРУ 1914 ДО УЛАСКА БУГАР-
СКЕ У САВЕЗ СА ЦЕНТРАЛНИМ СИЛАМА 6 СЕПТЕМБРА

1915 ГОДИНЕ

I

ВОЈНО-ПОЛИТИЧКА СИТУАЦИЈА КРАЈЕМ 1914 И ПОЧЕТКОМ 1915 ГОДИНЕ

— Скица бр. 1 —

1

ГЛАВНА РАТИШТА

На основу постигнутих резултата и стеченог искуства како на Западном тако и на Источном фронту обе зараћене стране дошли су крајем 1914 године до горког сазнања да је тешко и сагледати крај рата и да су се мирнодопске претпоставке, да ће се овај рат решити у једној или две-три узастопне војне (кампање) са неколико великих битки показале погрешне. Овај је рат већ у првом полугођу свога трајања обиловао, као никада дотле, и великим и разноврсним операцијама, као и бројним, огромним и крвавим биткама. Милионите војске, које су уведене на ратишта, претрпеле су дотле невиђене губитке у ратној историји. Припремљене материјалне резерве исцрпљивале су се неочекивано најло и код оних велесила, као што су Немачка и Француска, које су се деценијама најинтензивније припремале за овај судар. Немачка је у септембру 1914 године, после пораза на Марни, покопала велику наду да ће у брзом замаху операција сломити западне непријатеље и тиме се ослободити страшне ситуације да рат води на два фронта. С друге стране, Силе споразума су се разочарале у очекивању да ће велика руска офанзива, назvana „русским вальком“, која је трајала од септембра и која је по својој масовности и просторности спадала у највеће ратне подухвате у историји, довести до предсудних резултата, пре свега до слома Аустро-Угарске,

којој су Церска и Колубарска битка убиле сваки војни углед у иностранству.

Уместо брзих решења, очекиваних с обе противничке стране, Западни фронт се „заледио“ у непрекидним рововима од Северног Мора на линiji Нијепор — Компијењ — Верден — Понт-а - Мусон до швајцарске границе, а сличан изглед постепено је попримио и Источни фронт на граници Источне Пруске, који је даље ишао линијом Полоцк — Скјерњевице — р. Нида — Тарнов — Горлице, где се наслањао на гребен Карпата до румунске границе. За овај последњи део фронта нису, изгледа, били потребни никакви ровови, јер се претпостављало да ће његов природни бедем, у вези са тешко пролазним земљиштем ван ретких комуникација, кочити у њима сваку већу тактичку и оперативну делатност. На 60 км у позадини свог фронта, у Галицији, Руси су још увек опсађивали највећу аустроугарску тврђаву Пшемисл, са посадом од неких 120.000 људи, услед чега се аустроугарска војска још више исцрпљује предузетим операцијама за њено ослобођење.

Стратегиска безнадежност на крају 1914 године веома очигледно се одражава и у односу целокупних снага. На Западном фронту ни Савезници ни Немачка нису располагали ни снагама ни средствима који су били потребни за савлађивање ојачане одбране у позициској војни.) У немачким војним врховима су се појавила мишљења да је пропао Шлифенов план по коме је најпре требало изборити решење на Западном фронту, услед чега га сада треба тражити на Источном. За ту сврху би се снаге на Западном фронту имале смањити до крајњих граница и с њима ојачати Источни фронт. Немачка Врховна команда није се на то одлучила него се надала да ће на Западу испак пре доћи до главног решења. Ово гледиште упорно је задржao Фалкенхајн све до своје смene 1916 године, када су његови наследници, Хинденбург — Лудендорф, пошли другим путем. Међутим, развој догађаја је приморавао и Фалкенхајна да све веће снаге упућује на исток, услед чега је дошло до најгорег решења, тј. да су му снаге

на оба фронта биле скоро стално подједнаке јачине¹. Тако је крајем 1914 године на Западном фронту стајало 107 савезничких пешадиских дивизија према 95^{1/2} немачких, на Источном и Српско-црногорском фронту око 120 руских и српско-црногорских према 102^{1/2} аустроугарско-немачке дивизије².

Али, праву слику рата 1914 године пружају тек страшни губици које су противничке снаге претрпеле. Немачка је ушла у рат са око 2^{1/2} милиона људи у оперативним јединицама и њени су губици, до краја 1914 године, износили скоро милион људи³. Слично стање је било и у Француској. У Аустро-Угарској је стање било још горе. Она је до краја године упутила на оба фронта — Источни и Балкански — око 2,300.000 људи, а губици су износили око 1,300.000 људи. Руски губици су били приближни аустроугарским. Релативно су највише страдали кадровско људство и активни официрски кадар.

Овакви губици су изменили унутрашњу структуру свих војски, сем енглеске, која се налазила тек у свом почетном развоју. Аустроугарска војска је тада била „стварно сагорела скоро у шљаку и постала је милицијска војска“, пише њена званична историја⁴, а у децембру 1914 године немачки начелник Врховне команде, сам Фалкенхајн, даје оцену о својој војсци која је тада стајала на непријатељској територији и однела толико блиставих победа као ниједна друга, „да је она разбијени инструмент с којим се не могу више водити никакве отсудне операције и да се треба радовати ако јој успе да се одржи на свим фронтовима“⁵. Он је истовремено предлагао да се исход из ситуације потражи закључењем сепаратног мира са Русијом, иако

¹ Ово му немачки критичари убрајају у највећу грешку и у томе гледају један од главних узрока немачког коначног пораза.

² СР VI 445.

³ СР IX 369.

⁴ „Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914—1918“ (Последњи рат Аустро-Угарске 1914—1918), књига II, стр. 30. Убудуће, употребљаваће се скраћеница ПРАУ.

⁵ СР IX 415, 441.

је било јасно да је до њега тешко доћи, како због рељативно повољне руске ситуације у Галицији и српско-црногорске на Балкану, тако и због уговора који је, већ 4. септембра 1914. године, закључило опрезно политичко руководство Сила споразума у Лондону, у коме су се сви учесници међусобно обавезали да неће прихватити никакве сепаратне мировне понуде.

Врховна државна руководства свих зарађених земаља одлучила су и поред свих ових огромних жртава, појединачних колебања и тешких услова за повољан развој рата, да га најенергичније продуже, искоришћујући до максималних граница сваки живи и материјални потенцијал својих народа, не пренебрегавајући никакво средство ни прилику да противника ослабе и себи обезбеде позитивно коначно решење. У проређене војске масовно су увођене допунске јединице које су их не само попуниле, него и омогућиле да прошире своје формације, тако да се број јединица временом скоро удвојио према оном у почетку рата. Привреда је преоријентисана првенствено на ратне потребе. Тако је рат редовних војски све више прерастао у Голцов рат „наоружаних народа“, а постепено је попримао и облике Лудендорфовог „тоталног рата“.

Решеност да се не пропусти ниједна прилика која је нудила иоле веће стратегиске изгледе на успех, навела је и руско и аустроугарско војно руководство да, још у децембру 1914. године, баце своје, од последњих операција неодморене, непопуњене и несрећене јединице у Карпате, за које су њихови генералштабови у мирно доба сматрали да не могу доћи у обзир за употребу већих снага. Тако су руско и аустроугарско војно руководство отпочели битку која је трајала четири страшна зимска месеца. Ангажоване снаге постепено су се пењале на преко 100 дивизија. Никакво важније решење није изборено, али су се губици оба противника пели на скоро два милиона. Ова „Зимска битка у Карпатима“ утицала је и на ситуацију осталих фронтова, па, као што ћемо видети, у великој мери и на српско-црногорску.

Но, од пресудног, иако посредног значаја за српско-црногорску судбину 1915. године имао је развој

ситуације на мору. Већ у првим месецима рата, Енглеска је, захваљујући доминацији коју је имала заједно са осталим савезницима на свим морима, отпочела са планским економским ратом против Централних сила. Она је настојала да им онемогући поморски увоз из неутралних земаља и колонија оних сировина које су им биле потребне за ратну индустрију, а доцније и за исхрану становништва. Неодмерене реакције Немаца (употреба подморница, крстарица итд.) да отклоне ову опасност убрзале су примену све оштријих видова овог рата од стране Енглеза. Тако је већ у новембру 1914 године британска влада прогласила Северно Море за ратну територију и затворила минским појасом пролаз између Шкотске и Норвешке, приморавајући тиме све трговачке бродове чак и неутралних немачких суседа да прођу кроз Канал Ламанш, у коме је било лако вршити њихову контролу. Економска блокада је код Централних сила изазвала разне напоре да осујете ове намере Сила споразума. Као једну од првих мера оне су сматрале да треба обезбедити везу преко Балкана са осталим светом, пошто је веза преко Италије била недовољна, а према држању италијанске владе, и несигурна. Зато је било неопходно да, милом или силом, обезбеде кроз балканске земље тај пут који им је могао ублажити последице блокаде. С друге стране, Силе споразума су тежиле да ове земље привуку на своју страну или бар да их приволе на благонаклону неутралност. Оба противничка блока развила су најживљу политичку активност да балканске неутралне државе и Италију што пре придобију на своју страну. Оне су се надметале у обећањима и наградама онима које се буду за њих определиле.

УЛАЗАК ТУРСКЕ У РАТ И ЊЕГОВЕ ПОСЛЕДИЦЕ

Пред рат 1914 године, и Енглеска и Немачка чиниле су велике напоре да привуку Турску у своју интересну сферу. Турска се међутим колебала. Она је реорганизацију своје војске препустила немачким ин-

структурима, а реорганизацију флоте енглеским стручњацима. После Сарајевског атентата Турска је покушала да се прикључи Силама споразума, али није успела, вероватно зато што Русији није било стало до таквог савеза, јер би тај савез кочио остварење њених давнашњих аспирација на турске територије.

Немачка је искористила тај став Савезника да привуче Турску на своју страну. Док су се све неутралне државе уздржавале да уђу у рат пре но што јасније не сагледају перспективе великих судара који су били у току, Турска је већ 2 августа 1914 године приступила Централним силама. Међутим, пошто је земља била још неспособна за рат, односи са Бугарском непречишћени, а постојала је и бојазан од брзог напада Русије, уговор је држан у тајности. Турска је, штавише, 3 августа објавила да ће одржавати неутралност под оружјем. Али, већ 27 септембра 1914 године, пошто је примила у свој састав две немачке крстарице које су се склониле у Цариград и предала команданту немачких крстарица руководство над својом флотом, Турска је затворила пролаз бродовима кроз Дарданеле, што је највише погађало Русију.

29 октобра 1914 године Турска је препадом своје на руску флоту у Црном Мору отпочела рат са Русијом. 31 октобра је прекинула дипломатске односе са Силама споразума, а 15 дана доцније објавила им је рат. Силе споразума су одговориле брзо на ове провокације и већ 3 новембра 1914 године бомбардовале Дарданеле с мора.

Овај наизглед споредан догађај још је више заплео и онако велику проблематику овог рата и на политичком и војном пољу. Немачка се надала да ће прилазак Турске повољно утицати на остале неутралне државе да јој приђу. Она је рачунала да ће преко Балкана, Кавказа, па и Црног Мора моћи ефикасно да угрожава руски јужни бок и изворе нафте у Бакуу и да ће прекинути најважнију везу Русије са Савезницима чији је она била главни снабдевач житарицама, а од њих опет зависила у погледу индустриских производата, нарочито оних који су јој били потребни за

наоружање. Она се надала да ће преко Месопотамије, Арабије и Синајског Полуострва, што је све тада припадало Турској, и преко Персије која се непосредно граничила са Турском, моћи да пољуља главне стубове енглеског колонијалног царства у Индији и Египту и да тиме ослаби последице економске блокаде. Најзад, она је много полагала на углед султана као калифе, верског поглавара целог муслиманског света, и очекивала да ће његов проглас светог рата, „џихада“, потистаћи муслиманске народе у Русији и народе под енглеском и француском доминацијом на побуну.⁶

Улазак Турске у рат пробудио је код Сила споразума успаване империјалистичке тежње које су им се нудиле распадом турске царевине, а због чега су се столећима међусобно гложили. Русија је одмах поставила своје захтеве за Цариградом, Јерменијом као и на повећање своје утицајне зоне у Северној Персији. Енглеска је била склона да подржава ове руске аспирације, али је тражила Месопотамију, луке Јафу и Аку, главни утицај у Јужној Арабији и проширење утицајне сфере у Јужној Персији богатој нафтом. Доцније се појавила и Француска са својим захтевима на Сирију и на утицајну сферу, у наслону на њу, до горњег Тигра.⁷

Према овако далекосежним политичким намерама образовали су се, одмах после ступања Турске у рат, на њеним границама у Азији и на мору, 1914 године, разни фронтови: Кавкаски према Русима; у Месопотамији, Арабији и на Синајском Полуострву према

⁶ Интересантно је са овим упоредити сличне циљеве и измењене Хитлерове планове. Пошто није могао да рачуна на Турску као на савезника, Хитлер је предвидео операције у циљу њеног обиласка преко Кавказа и кроз Северну Африку преко Суеца, како би избио у остали део Близког и на Средњи Исток. Он је веровао да ће таквим успешним операцијама изоловати Турску од копна, слично Југославији у мартау 1941 године. При томе му је велики муфтија Јерусалима требало да послужи за искоришћење верског елемента, пошто султана више није било. Све те замисли дају се у разним варијацијама назирати и у неким садашњим тежњама.

⁷ Први заједнички уговор о подели Турске склопљен је између Савезника у мартау 1915 године. ПРАУ II 6.

Енглезима, и поморски према Дарданелима и на Црном Мору.

Савезници су били решени да што пре нападну и сломе Турску. Они су одмах отпочели са разматрањем ситуације и са преговорима о виду и тежишту операција, о снагама које је требало употребити, о улози флоте, претходним политичким припремама и разним другим питањима. Било је јасно да је један од битних услова за бржи успех тај да Турска остане изолована од Централних сила. То се могло постићи ако се спречи надирање Централних сила на Балкан. Та тешка улога је дотада лежала искључиво на Србији и Црној Гори. Приликом проучавања напада на Турску, Савезници су боље уочили значај ове улоге Србије и Црне Горе у дефанзивном смислу. Поједини њихови руководиоци такође су увидели да би се заједничким офанзивним операцијама њихових и српско-црногорских снага на Балкану најбрже решио не само рат са Турском, него би се преко њих могла успоставити и најефикаснија сарадња са Руским фронтом. Ово гледиште није, најалост, усвојено и по њему су се поделили у два опречна тabora не само француски и енглески државници, већ и стратеги. Ова међусобна борба трајала је све до пробоја Солунског фронта 1918 године, а уносила је само још више колебања у, иначе, неодређене и несагласне савезничке планове о начину извођења рата на Балкану и Близком Истоку, од чега су имали огромне штете сви Савезници, али највише Србија и Црна Гора.⁸

⁸ За проучавање стратегиске проблематике на Балкану и Близком Истоку изгледа нам корисно да изнесемо неке од најважнијих предлога који су до тог времена чињени за извођење рата против Турске.

— У новембру 1914 године тадашњи енглески министар за снабдевање, В. Черчил, предложио је да се Турска нападне, пре свега, на малоазиској обали, чиме би се турске снаге најлакше одвукле од Египта. Том приликом су чињени и други предлози, као например, да се изврши десант на Галипольско Полуострво у циљу што бржег заузећа Цариграда. („Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца“, књига VIII, стр. 345 и 346. Убудуће употребљаваће се скраћеница ВРС).

При крају 1914 и прекретници 1914/15 године, док су Савезници још водили преговоре о операциском плану, отпочеле су борбе на азиским фронтовима, првенствено на Синајском и Кавкасском. Савезници су са мора вршили бомбардовања застарелих турских обалских утврђења, али им нису нанели веће штете. Иако ове борбе нису имале још никаквих осетних резултата, оне су јасно указивале и Савезницима и Немачкој на велике војне тешкоће које је изазвао овај нови рат и

— У истом месецу генерал Франше д' Епере, командант француске 5 армије, која је била на фронту у Шампањи, поднео је својој влади нацрт плана за савезнички напад на Централне силе преко Балкана, пошто су се напади на стабилизованом Западном фронту показали нерентабилни. Пет савезничких корпуса, искрцаних у Солуну, имали би се прикупити у Србији на Сави и Дунаву, румунска војска у наслону на њих у Румунији, а српска војска лево, померивши се у Босну. Све три војске имале би да оперишу ка Будимпешти, куда је требало да буду упућени и руски напади. Рачунало се да ће оваква операција решити цео балкански проблем и да ће се њоме навући вероватно Грчка и Бугарска да се определе за учешће у рату на страни Савезника. (M. Larcher „La Grande guerre dans les Balkans“ („Велики рат на Балкану“), стр. 41, 45. Убудуће, употребљаваће се скраћеница Ларше).

— Почетком јануара 1915 године француски министар правде Бријан предлагао је својој влади да се образује једна експедициона енглеско-француска армија од 300.000 људи, да се пребаци у нека пристаништа источног Јадрана и предузме снажну офанзиву заједно са српско-црногорском војском према Аустро-Угарској. Влада је усвојила идеју, али је француска Врховна команда изјавила да је неизводљива и од ње се потпуно одустало. О овом плану писао је и оправдавао га је после рата генерал Живко Павловић, присни сарадник војводе Путника, те се може претпостављати да су сугестије за овај план могле долазити и са српско-црногорске стране. (ВРС VIII 345, 346).

— Крајем јануара 1915 године енглески министар Лојд Џорџ предлагао је да се за напад на Аустро-Угарску преко Далмације или Македоније појачају српско-црногорске снаге на 1 милион војника. (Ларше 41, 45).

Било је и других предлога. Углавном, са енглеске стране, преовлађивала су мишљења да тежиште операција треба управити непосредно према Турској, првенствено за освајање Цариграда, док су француски предлози ишли за тим да се решење тражи у ширим операциским концепцијама у сарадњи са српско-црногорском војском посредно.

на опасне последице које је он могао имати за обе стране у случају да не доведе до брзог успеха.

Немачка се већ у то време увек разочарала у очекивано побољшање своје војно-политичке ситуације уласком Турске у рат. Пре свега, њој се нису прикључиле ни Бугарска ни Румунија, јер су Колубарска победа и руске победе над Аустро-Угарском у Галицији и Карпатима биле исувише очигледне опомене за овакве крупне ризике, а без њих је корист од Турске већ била проблематична. Никакве успехе није донео ни проглас „Светог рата“, а на азиским фронтовима Турци нису били у стању да привуку неке значајније непријатељске снаге да би се то повољно осетило на главним фронтовима. Али су се зато за Немачку убрзо појавиле незгоде у неочекиваном облику. Турска војска је била материјално потпуно неспремна за вођење рата. Наоружање је било недовољно, а што је најгоре, за постојећа артиљеријска оруђа била је обезбеђена најминималнија резерва у муницији. Одаслати немачки официри су већ 1914 године утврдили да турска војска може, већ у 1915 години и при иоле јачем развоју операција, остати без артиљеријске муниције. То би је могло нагнati да иступи из рата, што би Савезници свакако одмах искористили да у наслону на турску територију брзо овладају Балканом и одавде у заједници са Русима нанесу смртни ударац Аустро-Угарској⁹, чијим би сломом и судбина Немачке углавном била решена.

Тако су ова недовољно уочена питања о дотуру муниције Турском и о њеном спасавању добила најкрупнији значај за саму Немачку. Румунија је кочила овакве транспорте кроз своју земљу и за Турску и Бугарску, коју је Немачка у то време такође морала да наоружава. Коришћење Дунава било је искључено, јер је Србија од Земуна до Оршаве владала његовом јужном обалом, а од Оршаве до Прахова заједно са Румунијом обема обалама. Како је Поћорекова јесења офанзива у Србији споро напредовала, зима се приближавала, а самим тим и могућност залеђавања Ду-

⁹ СР IX 149.

нава, то је половином новембра 1914 године Фалкенхайјн предложио Конраду да по једна немачка и аустроугарска дивизија заузму Неготинску област¹⁰. Али, ситуација на Руском фронту се убрзо заоштрила и Немци нису могли да одвоје ни ову једну дивизију. 15 децембра 1914 године на поновне вапаје Турске за муницијом, а пошто је Поћореков неуспех већ био очигледан, Фалкенхайјн је нашао да би у крајњем случају могао дати три немачке дивизије за освајање Неготинске области, док би Конрад¹¹ имао да одвоји много вишег. Но, Конрад је изјавио да не може дати ништа. Остало је једино да се, под заштитом магле и ноћи, провуче Дунавом неколико бродова са муницијом до Бугарске, али су покушаји пропали услед будности српских обалских посада.

Тако се Турска налазила у то време у смртној опасности и један стратегиски правилно одабран и тактички умешно изведен удар могао ју је лако довести до слома.

Општа запажања. — У Немачкој и Аустро-Угарској се стално постављало питање да ли је увлачење Турске у рат било потребно, корисно или штетно за Централне сile. Гледишта су била различита. Према нашем мишљењу, само у случају да су Централне сile могле бити сигурне да Турска неће учести у рат на страни Сила споразума и да ће моћи да одржава строгу неутралност, овај рат је за Централне сile био штетан. Али, ако се морало рачунати да Турска може да ступи у рат на страни Сила споразума, за Централне сile није преостајало ништа друго него да је привуку уза се. Јер, ако Турска приђе Силама споразума, не би било никаквих тешкоћа да оне — милом или силом — увуку и све балканске државе у рат на своју стра-

¹⁰ Одбрана би се свакако морала наслањати на планине Мироч — В. Гребен — Дели Јован, да би се обезбедио излаз на Дунав железничке пруге Карансебеш — Оршава.

¹¹ Конрад фон Хецендорф (Conrad von Hötzendorf) био је пре рата аустроугарски начелник Генералштаба, а у рату до 1917 године начелник Штаба Врховне команде, у којој је имао одлучујућу улогу. Своја значајна и код нас превођена војно-научна дела потписивао је обично скраћеницом „С.в.Н.“.

ну. Према развоју опште ситуације 1914—1915 године Аустро-Угарска не би могла одолети нападу овако проширене Балканске коалиције а сломом саме Аустро-Угарске била би убрзо решена и судбина Немачке.

Из овога логично закључујемо да су Силе споразума, заведене империјалистичким стремљењима, учениле једну од највећих грешака у Првом светском рату тиме што су одбиле Турску да им се прикључи или што нису бар обезбедиле њену благонаклону неутралност. Прве тешке последице овог пропуста осетили су Срби и Црногорци, али и Руси, којима је затварање Дарданела ускратило дотур веома потребне муниципије. У овом поступку Савезника испољава се очигледна неусклађеност између политичких циљева и војних могућности да се они постигну.

3

ДРЖАЊЕ НЕУТРАЛНИХ СУСЕДНИХ ДРЖАВА

ИТАЛИЈА

Иако је била у такозваном Тројном савезу са Немачком и Аустро-Угарском, Италија је у почетку рата 1914 године, објавила неутралност, образложуји свој став тиме што је савез био одбранбене природе, а иступање Аустро-Угарске према Србији имало је чисто нападни карактер. Стварно, она се није могла тако лако ни упустити у рат са Енглеском и Француском, чије су флоте господариле Средоземним Морем, те су могле лако довести у питање не само могућност њеног снабдевања, које је и у погледу исхране било упућено на увоз морем, него су и војнички могле врло ефикасно угрожавати њену отворену обалу и прекоморске поседе. Правилно ценећи ову ситуацију и велике политичке супротности које су постојале између Италије и Аустро-Угарске, Немачка, па доцније и Аустро-Угарска, нису толико тежиле да увуку Италију у рат на своју страну, колико да она остане неутрална, и то благонаклоно неутрална, а тај би им њен став

добро дошао да ублаже незгоде економске блокаде.¹² Насупрот томе, Силе споразума су од учешћа Италије, нарочито у првим тешким месецима рата, очекивале велике користи.

У неизвесности која ће страна победити, Италија се уздржавала да се определи ма на коју страну. Али, руковођена својим »sacro egoismo«¹³ она је настојала да и за такав свој став уцењивањем обе противничке стране обезбеди себи што веће користи при мировном уговору. Али, у томе није много успевала, јер су обе стране своја обећања условљавале њеним стварним ступањем у рат. Тако је Италија успела само да уз претходну приволу Савезника и прећутно одобрење Централних сила поседне, још 30 октобра 1914 године, острво Сасено, а крајем исте године и Валону.

БУГАРСКА

Одмах после Сарајевског атентата родила се жеља код бугарских властодржаца, са царем Фердинандом на челу, да ступе у рат и искале своју велику мржњу према Србији. Они су се надали да ће тиме повратити свој углед и појачати свој положај у народу који су изгубили како услед пораза 1913 године, тако и услед неудовољених територијалних прохтева Букурешким миром.

Већ 24. јуна 1914 године, на дан предаје аустро-угарског ултиматума Србији, бугарска влада је изјавила у Берлину жељу да приђе Тројном савезу. Бојећи се да овим приласком Бугарске не отера Румунију и Грчку у противнички табор, Немачка се уздржала да одмах прихвати ове бугарске сугестије, а Бугарска је тада објавила само неутралност¹⁴. Како је Бугарска схватала ову неутралност најбоље се види из изјаве

¹² Данас је опште мишљење да је и Хитлер могао имати веће користи од Италије да је на то ограничио свој однос према њој. Од њене војне сарадње имао је свакако много мање користи но што је очекивао.

¹³ „Свети егоизам“, кога је јавно министар-претседник Саландра, 11. децембра 1914 године, признао за своје гесло. ПРАУ II 7.

¹⁴ СР IX 137.

коју је дао, приликом надирања аустроугарских трупа у Србију, крајем новембра 1914 године, шеф Демократске странке, која је била више русофилска и у опозицији према изразито германофилској влади:

„Владина већина мора да има за циљ уједињење бугарских народа. Овај циљ може бити постигнут или ратом, или одржањем строге неутралности. Ни народ ни његове вође не желе рат. Али, дужност је владе да обавести народ да рат може постати неизбежна потреба. Према томе, ситуација изискује извесну опрезност. Јер, ако би рат постао потребан, онда се он не би смео водити у правцу који би био у супротности са идејом уједињења Бугара. Одржање неутралности, која би донела огромну корист неким суседима Бугарске и неким великим силама, не сме ослободити владу од облигатне дужности да отпочне преговоре са ратујућим странама.“¹⁵

Поћорек је, као што је познато, правдао стално померање својих операцијских циљева према истоку (на Колубару, па на вододелници Саве и Дунава и најзад ка Великој Морави) и тиме што је рачунао да ће привући Бугаре у рат против Србије. Аустроугарска влада није га никако, а њена Врховна команда само у почетку, кочила у овим великим и, према датом стању, веома рискантним изменама првобитног операцијског плана. Јасно је да су овакве тежње могле имати неког оправдања само у случају да је аустроугарско руководство имало неко обећање Бугарске да ће и она ступити у акцију против Србије, када се аустроугарски фронт буде довољно приближио бугарској граници. Сvakако, оно је претпостављало да ће то бити у крајњем случају онда када „северно аустроугарско крило допре до железничке пруге Београд — Ниш“.¹⁶

Резултати рата при крају 1914 године, нарочито порази Аустро-Угарске у Србији и Галицији, учинили су Бугарску опрезнијом. Сем тога, Силе споразума су је, крајем децембра 1914 године, упозориле да ће штитити Србију и Грчку против сваког њеног напада, а за одржање неутралности обећавале су јој по свршетку рата територијалне компензације у Македонији и тур-

¹⁵ ВРС VIII 31.

¹⁶ ПРАУ I 604.

ској Тракији. Бугарска је остала неутрална, али су њени властодршици били очигледно наклоњени Централним силама. То се видело и по томе што је преко своје територије пропуштала превоз ратног материјала за Турску. Њена службена пропаганда диригована је тако да велича немачке победе, да припреми сарадњу са Турском; а пре свега, да распишује мржњу против Србије и оживи жеље у народу за освајање Македоније, где су упућиване банде за извршење разних саботажа које су образоване у Бугарској. Њен цар, бивши официр и један од највећих велепоседника Аустро-Угарске, и њему одани властодршици и кругови, само су вребали згодну прилику да уђу у рат на аустро-немачкој страни.

ГРЧКА

Између Србије и Грчке постојао је уговор о савезу из 1913 године, по коме је Грчка била обавезна да, у случају напада Бугарске на Србију, одмах приђе на њену страну. 25. јула 1914 године српска влада је упутила питање грчкој влади, да ли Србија може рачунати на грчку помоћ, ако је нападне Аустро-Угарска или Бугарска. Претседник грчке владе, Венизелос, одговорио је следећег дана да се нада да ће се рат са Аустро-Угарском избеги, али, ако избије, одлука ће се донети на основу конкретних чињеница „водећи притом рачуна о ефикасности наше помоћи“¹⁷. У случају напада Бугарске на Србију, он је изјавио да је решен да предложи краљу и влади, да се „одупре целикунном нашем снагом против Бугарске у циљу отклањања сваке бојазни Србије од бугарске опасности и у циљу обезбеђења тековина Букурешког мира“¹⁸.

После објаве рата Србији од стране Аустро-Угарске, Венизелос је, 2. августа 1914 године, изјавио српској влади да ће Грчка одржавати пријатељску неутралност према Србији, увек спремна да одбије сваку агресивну намеру Бугарске на Србију. У том

¹⁷ ВРС VIII 32.

¹⁸ Исто.

циљу она ће предузети мере да олакша мобилизацију како је не би Бугарска предухитрила. Неучествовање Грчке у рату с Аустро-Угарском образложавао је тиме, што би ова могла да нападне Солун, који је неопходан и за снабдевање Србије. Сем тога, својим прераним уласком у рат, Грчка би ослабила своје снаге које су јој потребне да би у правом моменту неутралисала евентуалну бугарску агресију.

У овакав пријатељски став грчке владе, са Вениzelосом на челу, Србија је имала пуно поверење, јер је он био природна последица њихових политичких односа, утврђених и опробаних у последњим ратовима. Сем тога, између Грчке и Бугарске је постојала затегнутост још из Другог балканског рата, јер је Бугарска стално имала аспирације према Солуну и грчкој Тракији. Грчка је са Турском имала многа нерешена питања у Малој Азији и на Егејским Острвима, која су стварала непрекидне међусобне трзавице и одржавала напетост између њихових народа. Најзад, грчки стратешко-географски положај и недовољна производња житарица упућивали су Грчку, слично Италији, да се наслана на Силе споразума које су владале Средоземним Морем и које су јој могле пружити сигурну економску подршку.

Немачка је имала свог моћног поборника у краљу Константину, чија је жена била сестра цара Виљема II, који је са њему приврженим круговима, нарочито војним, очигледно заступао немачке интересе. То је омогућило да Атина постане важан обавештајни и пропагандни центар Немачке, што је и Србија веома штетно осећала на себи. Када је Турска ступила, у октобру 1914. године, у рат на страни Централних сила, Немачка је убеђивала Грчку да је Турска неће напasti и да Бугарска неће сада интервенисати и препоручивала је и њој да остане пострани, па „чак и у случају да Бугарска доцније нападне Србију“. Да би и у овом случају могла остати неутрална, саветовала јој је да што пре и што више олабави своје везе са Србијом.¹⁹

¹⁹ Исто 34.

Односи између Србије и Румуније били су пријатељски, јер је Румунија, приликом напада Бугарске на Србију јула 1913 године, интервенисала преласком својих снага преко Дунава у Бугарску, чије је наступање ка Софији допринело да се Други балкански рат брзо сврши на штету Бугарске. Букурешким мировним уговором Румунија је добила извесне бугарске области у Добруџи, чиме је, као и Србија, навукла мржњу Бугарске.

С друге стране, Румунија је била, већ од 1883 године, уговором везана уз Централне силе. Стварно, овај савез је већ у мирно доба увек изгубио свој практични значај услед насиљне мађаризације румунског народа у Угарској. То се показало јасно у Другом балканском рату, када се Румунија определила против Бугарске, коју су подржавале Немачка и Аустро-Угарска. Русија је користила аспирације Румуније на аустроугарске територије да би је увукла у рат на своју страну. Али, Румунија је имала територијалне аспирације и према Бесарабији која је припадала Русији, и према Буковини која је припадала Аустрији, на коју је опет рефлектирала и Русија. Увиђајући да неће моћи ниуком случају да постигне све своје политичке циљеве, Румунија је све виште тежила да осигура за себе првенствено мађарске територије, где је живело око 4 милиона Румуна. Притом је рачунала да присвоји цео Банат, чemu се противила и Русија, пошто би то ишло на уштрб оправданих захтева Србије за јужним Банатом, где је преовлађивао српски живљањ. Русији је ипак успело да, уз извесне уступке у Буковини и енглеску финансиско-економску подршку, одржи присне везе са Румунијом у сталној нади да ће она у згодном моменту ући у рат на страни Сила споразума.

Односи Румуније са Централним силама били су много компликованији. Мађарски властодршици су имали несразмерно велик утицај у спољној политици Монархије и они нису хтели ни да чују о уступцима своје територије ма за какве заједничке интересе. Али, док је Аустро-Угарска изгубила наду на војну сарадњу

са овим формалним савезником, Немачка се до крајности напрезала, ослањајући се на румунску династију која је била немачког порекла, затим на кругове који су јој били потпуно привржени, као и руско-румунске супротности у територијалним аспирацијама, да придобије Румунију или на своју страну, или бар за благонаклону неутралност.

Главни значај Румуније лежао је у њеном географско-стратегиском положају у односу на обе противничке стране, иако су за Централне силе и економски извори, нарочито нафта, имали велику привлачност. Румунија је улазила дубоко на исток према Украјини и Црноме Мору и пружала је Централним силама, већ у почетку рата, веома погодну базу за извођење врло опасних операција у дубљу позадину руских снага развијених према Галицији и у Польској. Таква опасност није постојала у почетном распореду за аустроугарске снаге, пошто је њихово крило било повучено из Буковине и истакнутог дела Источне Галиције више на запад и наслоњено на гребен Карпата, који су отежавали обухватне операције из Румуније. Али, при померању Источног фронта на исток или запад бочни положај Румуније се све више истицао на штету једне или друге стране. Румунија је у војном савезу, било са Централним силама или Силама споразума, могла имати, већ услед географско-стратегиског положаја, одлучујући утицај и на развој догађаја на Балкану, па и на судбину Србије 1915 године.²⁰

С друге стране, географско-стратегиски положај Румуније био је веома осетљив и за њу саму. Ако би се нашла на страни Русије, када би ова била потиснута на исток, њена је територија могла бити лако обухвачена, па и сасвим изолована, као што су доказали догађаји 1917 године. Ако би се, пак, нашла на страни Централних сила, када се њихове снаге повлаче према западу, као на прекретници 1914/15 године, Русија је Румунију могла довести у сличну опасну ситуацију.

²⁰ При нападу на СССР 1941 године Немци су извукли велике користи из овог географско-стратегиског положаја Румуније.

Из ових разлога је Румунија од почетка рата заузела став неутралности и задржала га, и поред не прекидног спољног притиска с обе противничке стране све до 1916 године, очекујући стално такву општу ситуацију, која ће јој пружити потпуну гаранцију за лак и сигуран успех у рату. Због ове претеране опрезности она је пропустила да искористи најзгодније прилике које су могле бити од највећег значаја за развој догађаја и које би је спасле катастрофе, која ју је на крају ипак снашла.

АЛБАНИЈА

Када је избио рат између Србије и Аустро-Угарске, немачки принц Вид, који је био изабран за албански престо, напустио је Албанију и у њој је завладала анархија. Есад-паша, мусимански Албанац, успео је да се наметне за господара Албаније, иако га Маџа и Северна Албанија нису хтели признати. Он се држао уз Силе споразума и у Србији је гледао природног савезника.

Чим је, у октобру 1914 године, Турска ступила у рат, турски и аустроугарски агенти организовали су побуне у Албанији с намером да протерају Есад-пашу и доведу на власт своје људе помоћу којих би спроводили нападе на позадину Србије и Црне Горе. То је приморавало Србију и Црну Гору да стално одржавају јаче посаде према албанској граници.

4

СРПСКО-ЦРНОГОРСКО-АУСТРОУГАРСКО РАТИШТЕ

СИТУАЦИЈА АУСТРОУГАРСКЕ ВОЈСКЕ

— Скица бр. 2 —

Састав и стање. — После свога пораза у Србији децембра 1914 године аустроугарска Балканска војска је отступила иза границе, тражећи заштиту моћних баријера Дунава, Саве и Дрине за своје ослабљене и измучене јединице. Дотадашњи командант Балканског војске генерал Поћорек и његов начелник штаба смешњени су. За новог команданта Балканске војске, а

уједно и 5 армије²¹, именован је, 23 децембра, генерал надвојвода Еуген. У састав Балканске војске су углавном ушле све трупе дотадашње 5 и 6 армије. За начелника штаба одређен је генерал Алфред Краус, дотадашњи командант Комбинованог корпуса, који се на овом ратишту показао најспособнијим аустроугарским генералом. Он је стварно вршио командантску дужност, пошто је надвојвода Еуген заузимао положај више из династичких обзира него на основу својих војничких способности. Ускоро је за команданта Босне — Херцеговине и Далмације²² постављен генерал Саркотић, примивши једновремено и дужности шефа земаљске владе у Сарајеву.

У току 1914 године Аустро-Угарска је ангажовала на Српско-црногорском фронту око 711.000 људи, од којих 447.000 наоружаних пушком. На крају 1914 године бројно стање последњих износило је свега 176.000, а број јединица, урачунавши и заштитне трупе речних токова, посаде утврђења и мобилне борачке снаге у Босни и Херцеговини, 260 батаљона, 33 ескадрона и 140 пољских батерија²³. Али, од овог броја је само 160 батаљона са 91.000 бораца с пушком припадало оперативним јединицама, док је око 100 батаљона припадало ландштурму.²⁴

²¹ Као што је и Поћорек са својим штабом командовао Балканском војском и 6 армијом.

²² Убудуће, употребљаваће се скраћеница БХД.

²³ ПРАУ II 9—12, 275.

²⁴ Аустријски и мађарски ландштурм претстављао је III линију војске, слично III позиву српске војске и био је предвиђен само за одбранбене задатке на сопственој територији. Како су се трупе II линије — аустријског домобранства (ландвер) и мађарског домобранства (хонвед) — и по намени и по квалитету потпуно изједначиле са онима I линије (заједничка војска), то је Аустро-Угарска ушла у рат без трупа II линије, али и без довољног резервног кадра I линије да би у рату формирала овакве јединице (у Србији назване „II позива“ иначе већином „резервне“). Већ од почетка рата Аустро-Угарска је била присиљена да приђе стварању јединица II линије на тај начин, што је постепено побољшавала квалитет ландштурмских јединица. Оне су најпре оспособљене за посадне задатке у и ван земље, затим за одбранбене на фронту, па тек напослетку за мобилне оперативне улоге (слично не-

Команданту Балканске војске били су непосредно потчињени:

- 5 армија са 8, 13, 15, 16 и Комбинованим корпусом са укупно 12 пешадиских дивизија;
- Група генерала Тамашија;
- командант БХД;
- Група „Банат“;
- команде корпусних (територијалних) области Темишвар и Загреб;
- Тврђава Петроварадин;
- Речна флотила.

Команданту БХД били су непосредно потчињени:

- Група генерала Шњарића;
- утврђења: Бока Которска, Требиње, Билећа, Мостар, Калиновик, Сарајево и Одбранбени рејон Автовац;
- Обалска заштита.

Корпуси су имали по две дивизије, сем 15 и 16 који су имали по три. Састав дивизија остао је углавном неизмењен, само су ландштурмске трупе за заштиту речних обала од Брчког до Сремске Митровице (9 батаљона) биле потчињене 15 и 16 корпусу.

Тамашијева група, истурена ка Сави за заштиту отсека источно од Сремске Митровице до њеног ушћа, имала је 29 ландштурмских батаљона, а Група „Банат“ према Дунаву 17 ландштурмских батаљона.

мачким 700-тим дивизијама у Народноослободилачком рату). То побољшавање је било препуштено делом и командама армија и корпусних области, а вршено је и у току самих операција. Тако су, 1915 године, неке ландштурмске бригаде употребљене према Србији и Црној Гори, имале скоро исту вредност као и оне I линије, друге су претстављале у почетку минималну вредност, често баласт у офанзивним операцијама, а после извесног времена и оне су се уздигле на њихову висину (напр. бригаде Рајнел, Џубер, Штрајт, Хаусер). Зато се ни ландштурмске јединице, које су 1915 године претстављале већи део према Србији и Црној Гори употребљених аустроугарских снага, не могу ценити према неком уопштеном мерилу у погледу тактичке и оперативне употребљивости, него само према индивидуалној вредности у датом времену. Због непознавања ове чињенице, немачко и српско руководство су често правили осетне грешке.

Да би се добиле конкретне претставе и о осталим специјалним одбранбеним организацијама, на којима ће једно време 1915 године лежати тежиште аустро-угарске одбране према Србији и Црној Гори, а што је важно знати при процени међусобне ситуације, изнешћемо и њихове сумарне јачине из тог времена, а које се ни доцније нису битно измениле. Стара тврђава Петроварадин активирана је за одбрану са посадом од око 12 тврђавских и ландштурмских батаљона, 13 митраљеза и 190 артиљериских оруђа. Тврђава Сарајево имала је сличну посаду, а Бока Которска у обалским и копненим утврђењима посаду од 17 таквих батаљона, 100 митраљеза и 218 артиљериских оруђа. Код осталих утврђених места налазиле су се сличне посаде, јачине: а) код Мостара: 3 батаљона, 36 митраљеза и 68 артиљериских оруђа; б) код Требиња: 5 батаљона, 95 митраљеза и 91 артиљериско оруђе; в) код Билећа: 4 батаљона, 28 митраљеза и 77 артиљериских оруђа; г) код Автовца: 3 батаљона, 14 митраљеза и 14 артиљериских оруђа; д) код Калиновика: $\frac{1}{2}$ батаљона, 15 митраљеза и 12 артиљериских оруђа. У Херцеговини је било и мањих посада у дефанзивним касарнама. Наведена артиљериска и митраљеска оруђа била су т.зв. позицијска тј. потпуно непокретна или помоћу импровизација способна за локална померања. Само граничне веће посаде — Бока, Требиње, Билећа — образовале су мање мобилне резерве за тактичку употребу на свом сектору. Сва утврђења су била старијег типа, у БХД такозваног крашког карактера, са малим бројем модерних форова (Дврсник и Врмач у Боки Которској, и по 1—2 код Сарајева и Требиња).

Шњарићеву групу сачињавале су заштитне трупе у Босни и Херцеговини, чији се састав чешће мењао. У јануару 1915 године група је износила око 42 батаљона и 18 батерија, укључујући ту и јединице пет оперативних брдских бригада, које су до лета 1915 године постепено извучене за Италијански фронт и замењене ландштурмским и сличним формацијама. Група је постепено смањивана на око 33 батаљона и 12 батерија.

Обалска заштита је износила за целу обалу од Херцегновог до Задра свега $6\frac{1}{2}$ ландштурмских батаљона и 4 батерије.

Речна — Дунавска — флотила састојала се од 6 монитора, 6 патролних чамаца, више приватних пароброда адаптираних за разне сврхе и, према томе, наоружаних. У току 1915 године она се налазила у сталном развоју.

У Херцегновом, Сплиту и Шибенику налазили су се стално деташовани извесни делови Ратне флоте, чија је главна база била у Пули.

Задатак, план употребе и распоред снага. — Пред новог команданта Балканске војске постављао се, као први задатак, да оперативне јединице, које су биле проређене и заморене, услед великих губитака и штраца у претходним месецима, бројно што пре попуни, надокнади им утрошено опрему и, пре свега, обезбеди им мир, пружи одмор и поврати опали морал. Аустроугарска Врховна команда поставила му је 23 децембра 1914 године као „минималан“ оперативни задатак да спречи српске упаде на територију аустроугарске државе, пре свега, у правцу Беча и Будимпеште. Према таквом задатку, надвојвода Еуген је закључио да је аустроугарска Врховна команда рачунала и са могућношћу да 5 армија предузме одмах и офанзивне операције. Зато је известио да она према свом тадашњем стању не би могла да одговори томе задатку. И стварно, аустроугарска Врховна команда се кратко време носила мишљу да после попуне Балканске војске још у јануару 1915 године преузме, у заједници са немачким снагама, отсудну офанзиву против Србије. За ово је био придобивен и генерал Фалкенхајн који је стално тежио да што пре дође у везу са Турском преко Србије и Бугарске. Због оваквог става команданта Балканске војске, као и услед развоја битке у Карпатима одустало се од овог плана.

Штаб надвојводе Еугена ценио је у то време српске снаге на 130—140.000 војника и са сигурношћу је рачунао да су и оне заморене и да се бар до kraja јануара 1915 године неће опоравити и оспособити за веће акције. Дотле је предвиђао да ће и оперативне једи-

нице 5 армије моћи бити ојачане на 133.000 пушака. Велике поплаве дуж обала Саве и Дунава биле су такође јак разлог за претпоставку да ће се и Србија држати одбране. Међутим, притом се ипак није преће небрегла ни могућност да ће Русија, баш као и улето 1914 године, принудити Србе да, без обзира на своје стање, предузму офанзивне операције. За тај случај се надвојвода Еуген решио да, и поред свих тешкоћа, на сваки српски удар одговори противнападом. Зато је прикупљао четири корпуса (16, 15, 13 и Комбиновани) у кантонмане у Срему између Шида и Старе Пазове, а 8 корпус у Бачкој, северно од Новог Сада. Непосредну одбрану Дунава и Саве имале би да воде ландштурмске јединице, које су већ биле распоређене за њихову заштиту. Предузето је убрзано утврђивање речних обала и позадине на више узастопних положаја све до Фрушке Горе. У Босни је обраћена нешто већа пажња само одбрани доње и средње Дрине, где су позади ландштурмских посада на левој обали Дрине одвојене из корпуса и неке брдске бригаде као мобилне резерве. У случају да Срби упадну у Босну, надвојвода Еуген је планирао да остави на северној граници само заштитне трупе, и да са 5 армијом изврши снажан удар са севера с обе стране Дрине у њихов бок. Ако би, пак, Срби покушали да изврше прелаз преко доње Саве, 5 армија би их имала одбацити фронталним нападом. Напад преко Дунава није му изгледао много вероватан, јер је дотадашње искуство показало да српској војсци недостаје техничка опрема за напад преко тако моћне речне баријере као што је Дунав и за развој неке озбиљне операције у Банату. Али је, за сваки случај, предвидео мере за најбрже рокирање железницом и сувим својих снага из Бачке и Срема у Банат. За ту сврху су подигнути мостови и израђени мостобрани код Титела и западно од Бечкерека²⁵.

Пошто је Конрад почетком јануара 1915 године одустао од намере да нападне Србију, била је решена улога Балканске војске у следећим месецима. Она је постала велика резерва снаге, из које ће се одашиљати

²⁵ Сада Зрењанин.

дивизија по дивизија на север за подршку велике битке у Карпатима, а доцније и на југозапад за субзијање италијанских напада.

Већ 6 јануара запитала је аустроугарска Врховна команда надвојводу Еугена, да ли би 5 армија могла дати снаге и за Руски фронт. Овај јој је одмах ставио на расположење Комбиновани корпус, који је под новим називом 17 корпуса са три дивизије (7, 29 пешадиском и 40 хонведском дивизијом) 10 јануара отпремљен за Карпате. Како је попуна оперативних јединица 5 армије вршена неочекивано брзо и већ 14 јануара достигла бројно стање од 161.000 људи с пушкама (без 17 корпуса и тврђавских посада), то је, на поновно тражење Врховне команде, Руском фронту уступљен и 20 јануара транспортован према Буковини и 13 корпус са 36 пешадиском и 42 домобранском дивизијом.

Општа разматрања. — Ако упоредимо рад нове команде Балканске војске са радом претходне, јасно ће се оцртати веома битне разлике. Док је Поћорек, занет својом патолошком мржњом према српском народу, потцењивао снагу српске војске и предузимао упорно и на уштрб ситуације на главном војишту и против волье своје Врховне команде скроз рискантне и скоро авантуристичке офанзиве, нови командант се супротставља намераваној офанзиви обе врховне команде Централних сила, јер налази да стање његове армије, на коју се углавном ослањала ова намера, није дорасло оваквој операцији. Он јасно предвиђа да неће моћи сигурно рачунати ни на обећавана појачања, пошто ће то више него вероватно осујетити развој битке на Карпатима, који се већ тада јасно оцртавао. Он правилно схвата да Силе споразума траже у то време пресудно решење рата на Источном фронту и настоји, на ретко несебичан начин, да се тамо употребе и његове снаге. Али, да би томе одговорио и притом извршио и свој задатак, он прибегава одбрани која му, у датим приликама, нуди једино могуће решење. У њој он хоће да искористи своје многобројне, иако за офанзивне операције недовољно употребљиве снаге, своју премоћ у техничкој опреми и наоружању и да српској

војсци, при њеној евентуалној офанзиви, бар на главним правцима противстави моћну фортификациску организацију рововског рата, зашта је она била најмање способна услед слабог стања наоружања и технике.

СИТУАЦИЈА СРПСКЕ И ЦРНОГОРСКЕ ВОЈСКЕ

— Скица бр. 2 —

Стање и састав српске војске. — Српска војска је изашла из рата 1914 године као победник и са таквим војним угледом какав није имала ниједна војска међу зараћеним у Европи. Међутим, њена је војска била већ три године у рату. Народ и војска су били преморени, а војска и увекико проређена. Велики део, скоро трећина преткумановске Србије, са најбогатијим областима, био је изложен инвазији непријатеља, који је на вандалски начин рушио напредне градове, палио села и убијао невини народ. При своме повлачењу систематски је рушио комуникације, како би за дуже време отежао успостављање нормалног саобраћаја.

Међутим, што је најгоре, крајем 1914 године појавиле су се у Србији заразе: трбушни тифус, дизентерија, шарлах, богиње, колера, а пре свега пегави тифус. Њихова жаришта су била у Источној Босни. Болест се пренела у Западну Србију где је, услед ужасне загађености и нечистоће која је владала у непосредној аустроугарској позадини за време Колубарске битке, пренета и у обе војске и узела највеће разmere и међу српским становништвом. Због најинтензивнијег саобраћаја из свих делова земље према фронту и обратно и пребацања великог броја ратних заробљеника (око 50.000) у дубљу позадину, болест је пренета и у остале крајеве земље. Војни и грађански саниитет залагао се свим силама против овог ужасног непријатеља, али је био бројно сувише мален и за редовне потребе, акамоли за онакве прилике. У односу на аустроугарску Балканску војску, српски војни саниитет је имао једва једну четвртину њеног лекарског

особља²⁶. О реткој пожртвованости српских лекара најбоље говори и чињеница да је њих 150 подлегло пегавом тифусу. Тражена је санитетска помоћ и код неутралних и савезничких народа, нашто су неке земље упутиле своје мисије и санитетска средства у Србију. Али, и поред свега тога, жртве су биле страшне. Војска је изгубила око 30.000 људи, а становништво око 200.000.

Зараза је, природно, утицала и на војне мере. Просторије за распоред трупа морале су се претходно испитивати и у том смислу и трупе су, и поред зимског времена, морале бити смештене веома често по земуницама и повучене у позадину. Тако, у фебруару 1915 године, командант II армије извештава да поред „с. М. Иванча ни Дражан се не може користити, јер у њему владају у великом степену заразне болести: пегави и трбушни тифус, богиње и шарлах“. У исто време и командант III армије доставља извештај да „од Космаја до Аранђеловца зараза је толика по селима... да се трупе тамо не смеју уводити.“ У северозападним пределима — Мачви, Тамнави, Јадру, Подгорини и др. — прилике су биле још горе, јер су се ту аустроугарске трупе најдуже задржавале. 9 марта је Врховна команда наредила „да се у циљу сузбијања заразних болести обустави од 16 до 31 марта закључно, сваки војни и путнички саобраћај на железницама војишног дела, сем саобраћаја за снабдевање трупа и кретања санитетског особља“.²⁷

Исхрана, у иначе богатој Србији, била је, услед уништене пољопривреде у западним областима и смањеног приноса у осталим крајевима због недовољне људске и сточне радне снаге, видно опала. При томе, унутрашњи саобраћај у позадини оперативне војске, па и дубље, није био у стању, услед слабо развијене железничке и путне мреже и њихове претеране упо-

²⁶ Карактеристично је за ову оскудицу лекара да је команданта Ужичке војске, генерала Арачића, који је умро у фебруару 1915 године од пегавог тифуса, у недостатку српских лекара, лечио један заробљеник-лекар, аустроугарски резервни санитетски официр.

²⁷ ВРС VIII 61—76.

требе и ратом нанетих кварова, да обезбеди дотур животних потреба војсци. Врховна команда је, ради олакшања исхране војске, а с обзиром на повољну оперативну ситуацију, била приморана да врши померања у распореду својих јединица само да би олакшала њихову исхрану. Тако је Дунавску дивизију I позива из I армије повукла са простора Пећке на просторију Младеновац — Аранђеловац, а доцније око Пожаревца у неисцрпени Стиг и Поморавље, и одобрила да се и остале дивизије ове армије са својим главнинама повуку више према Ваљеву. Комбиновану дивизију превезла је у простор Баточина — Наталинци — Марковац и сагласила се да се по тражењу црногорске Врховне команде Лимска дивизија, која је била додељена Ужичкој војсци, врати у састав Санџачке војске и повуче ради лакше исхране дубље у Санџак.

Но, све то није било доволно. Храна и фураж су се морали довозити из иностранства, углавном из Русије Дунавом и железницом од Прахова, затим железницом до Зајечара где је вршен претовар на уски колосек за Параћин, па, онда, евентуално и поновни претовар за главну нормалну пругу. Ова је комуникација притом коришћена и за дотур муниције Русима коју су им Савезници упућивали преко Солуна. (Тимочка железничка пруга била је изграђена само од Прахова до Књажевца). Као што се види из следеће претставке Врховне команде од 20 јануара 1915 године министру војном, оваква веза није могла да отклони веома опасну кризу у војсци:

„Довољ потреба за војску из позадине у последње време је знатно ослабио. Требало би, поред садашње основице — Прахово на Дунаву — базирати и на Солун. Ово утолико пре, што за тај пут стоји на расположењу пруга нормалног колосека, која је једино у стању да одговара потребама већих маса. Моли се Министар војни да овој претставци поклони најозбиљнију пажњу, како би се људство и стока спасли од глади од које већ страдају. У противном у најкраћем року мора наступити прави крах у снабдевању војске најнужнијим потребама, без којих она не може опстати.“²⁸

²⁸ Исто 51.

Појачање ове везе кочио је унеколико краљ Константин, вршећи притисак на Венизелоса да стриктно одржава неутралност Грчке. Није било лако надокнадити убојну, одећну и логорску опрему сиромашној аграрној земљи као што је била Србија где је сопствена производња била увек слаба, а ова се опрема морала увозити из иностранства. Нешто због финансијских тешкоћа, а нешто и због неумесне штедње, па чак и због потрошње прикупљених резерви у претходним балканским ратовима, ови су се недостаци осетили већ од самог почетка српских победоносних операција у 1914 години, тако да се потрошња артиљеријске муниције морала са највишег места ограничавати на неколико метака дневно. Опрема се добијала претежно из Француске, Енглеске, Италије и Шпаније преко Солуна и даље железницом на север. Али се већ крајем 1914 године оскудица у материјалној опреми осећала код свих зарађених држава. То је, природно, отежавало и набавку потреба у иностранству.

Тешка материјална ситуација кочила је нарочито оперативну спрему и готовост српске војске, а поготову за офанзивне операције. То је био главни разлог што се српска војска није, као што ће се доцније изложити, могла ни при најбољој вољи, благовремено одазвати жељама Савезника да им притећне у помоћ. Они нису, као Немци према Турској, потпуно схватили да своје економски ослабљене савезнике на Балкану морају обимно и најхитније материјално подржати и тек онда од њих тражити нове напоре. Помоћ, коју су им пружали, била је недовољна, а поготову ако се има у виду све јачи развој наоружања и технике код противника. Најважнију војничку помоћ Србији претстављали су: две ескадриле, једна обалска батерија топова 140 mm, две брдске и три пољске батерије из Француске, осам топова 220 mm из Енглеске, један одред поморских минера, два морнаричка топа 150 mm и нешто мостовог материјала из Русије. Морнарички топови имали су, под командом енглеског адмирала Трубриџа, да штите Београд од аустроугарских монитора.

Српска војска је, после прогериивања непријатеља са своје територије, остала углавном у претходном

формациском саставу. На проширењу формације, као што је у то време био случај у другим зарађеним војскама, није се могло ништа битно предузети услед исцрпености резерви у људству и старешинском кадру. Једино су немири у Албанији и појаве саботаже у Македонији захтевали да се овде ојачају снаге и на брзу руку формирају јединице, по могућству од људства које се већ тамо налазило. Због немира у Албанији морало се одвојити око 15.000 људи, што се, природно, веома незгодно одразило на остале потребе у људству. Ради попуне јединица вршена су изједначења бројних стања, померања годишта у позивима и увођење превазделог и неискоришћеног људства, тако да су тек почетком маја 1915 године и регрутни увршћени у јединице I позива. Па и после тога бројна стања нису била попуњена, јер су се још увек осећали губици претходних ратних година и поремећаји у прирасту становништва у току ратова, а пре свега, ратне заразне болести. Укупни ратни губици прелазили су број од 180.000 људи. Зато је и изнета процена команданта Балканске војске о јачини српске оперативне војске крајем 1914 године од неких 140.000 војника била врло близу стварности.

Задатак, план употребе и распоред снага. — Задатак српске војске, после непрекидних борби и кретања који су трајали до краја 1914 године, био је битно условљен њеним унутрашњим стањем. У својој основној директиви, О.Бр. 8219 од 16 децембра 1914 године, Врховна команда га је изложила овим речима:

„Заузећем Београда завршен је успешно један велики, а у исто време величанствени период у нашим операцијама са Аустро-Угарском. Непријатељ је потучен, растројен и побеђен, и дефинитивно отеран са наше територије. Потребно је сад, да се трупе за извесно време угодније разместе, одморе и боље исхране и снабду са материјалним потребама и припреме за нове операције.“²⁹

У новогодишњем поздраву војсци, врховни командант, веома опрезно, али нешто конкретније, изражава будући њен делокруг:

²⁹ ВРС VII 386.

„... Он (непријатељ) се бори очајно али упорно... Крај тој циновској борби већ је данас јасан иако она још није завршена. Ми морамо још неко време вршити нашу тешку дужност и стајати уз наше велике и силне Савезнике који се боре и за нас, докле они не сможде нашег заједничког непријатеља...“³⁰

Војвода Мишић, командант I армије, спроводећи директиву Врховне команде својим трупама, већ је одређенији:

„... Ми смо на прагу нових ратних подвига, ради чега је потребно да се трупе ове армије претходно освеже угоднијим размештајем, бољом исхраном и попуном бојних и материјалних потреба. Међутим, не сме се ни за тренутак изгубити из вида стално осматрање непријатеља и потпуно обезбеђење од његових евентуалних покушаја...“³¹

7 јануара 1915 године Врховна команда већ авизира својим командантима армија, Одбране Београда, Ужичке војске, Тимочке дивизиске области и Браничевског одреда, да непријатељ журно врши припреме и да није искључена могућност да ускоро поново отпочне акција против нас. Зато им наређује да буду спремни „за евентуалну акцију“.³²

Иако изгледа да није обрађен неки формални операцијски план за претстојећу активност, из горњих се цитата, а најбоље из доле изнетог распореда снага, јасно уочава да се Врховна команда, као и на почетку рата, одлучила да привремено препусти иницијативу противнику и да се за први мах придржава стратешке дефанзиве. Али се у већ наведеном прогласу врховног команданта назире нови утицајни елеменат, који се у почетку рата није постављао, а који је сада могао да опредељује будући рад српске војске. То су обзири на ситуацију и потребе Савезника, а они се на прекретници 1914/15 године још нису могли одређено сагледати.

Директивом О.Бр. 8219 од 16 децембра 1914 године, Врховна команда је одредила општи распоред снага

³⁰ ВРС VIII 28.

³¹ Исто 4.

³² Исто 43.

који је, после разраде у армиским штабовима, био углавном овакав:

I армија

— Дринска дивизија I позива са главнином у с. Драгињу, осматра и штити део фронта од с. Ушћа до Самуровића Колиба, обезбеђујући главни правац Шабац — Ваљево. Она је истурила два здружена одреда (код Шапца и с. Метковића).

— Дунавска дивизија II позива са главнином у с. Завлаци, осматра и штити део фронта од Самуровића Колиба до Боринске Реке, обезбеђујући главни правац: Лозница — Ваљево. Истурила је три здружена одреда (на Видојевицу, у долину Јадра и код Лознице).

— Дунавска дивизија I позива са главнином код Пецке, осматра и штити део фронта од Боринске Реке до реке Трешнице, обезбеђујући главни правац: Љубовија — Ваљево. Истурила је два здружена одреда (ка Крупњу и Прослопу).

— Моравска дивизија II позива прикупила се у Ваљеву као армиска резерва.

Штаб I армије био је у Ваљеву.

II армија

Распоређена је у другој линији, фронтом према северу на простору источно од железничке пруге Рађа — Влашко Поље и то са Тимочком дивизијом I позива, Моравском дивизијом I позива и Шумадиском дивизијом I позива.

Штаб армије био је у Младеновцу.

III армија

— Дринска дивизија II позива са главнином око Обреновца, осматра и штити део фронта дуж Саве од села Остружнице до с. Ушћа. Досадашњи Обреновачки одред расформиран је.

— Тимочка дивизија II позива разместила се у простору око Парцана.

— Комбинована дивизија I позива сместила се око Сопота.

— Штаб III армије био је у Сопоту.

Одбрана Београда

Имала је задатак да осматра и штити фронт на Дунаву и Сави од с. Брестовика до с. Остружнице за-кључно. Фронт је подељен на четири отсека и општу резерву. У састав су ушле досадашње њене трупе и трупе расформираног Обреновачког одреда, сем једи-ница III позива, које су остале код Дринске дивизије II позива. Укупна јачина је износила 23 батаљона (од којих 13 — III позива) и око 50 разних артиљериских оруђа. Шумадиска дивизија I позива која се налазила на просторији с. Мали Мокри Луг — с. Кнежевац — с. Кумодраж и која се, по преузимању фронта од трупа Одбране Београда, имала повући ка Младеновцу, остала је и даље на овој просторији све до одласка на Бу-гарски фронт.

Штаб Одбране Београда био је на Торлаку.

Браничевски одред

Задатак одреда је био да осматра и обезбеђује фронт на Дунаву од Голупца до с. Брестовика. Тај фронт је поделио на четири отсека са посадом од око 15 батаљона III позива и 50 разних артиљериских оруђа. Општу резерву је образовао 18 пешадиски пук I позива са четири батаљона, 12 кадровски пук са два батаљона и четири брзометна пољска топа у По-жаревцу, где се налазио и штаб одреда.

Крајински одред

Осигуравао је фронт на Дунаву од ушћа Тимока до Доњег Милановца са око 10 батаљона III позива и 20 разних артиљериских оруђа. Штаб одреда је био у Петровом Селу.

Коњичка дивизија

Размештена је око Смедеревске Паланке и стајала је на расположењу Врховне команде.

Ужиčка војска

Осигуравала је, са Ужицком бригадом, Лимским одредом и црногорском Лимском дивизијом, фронт на Дрини од реке Трешнице до утока Лима у Дрину и

имала је да обезбеди правац из Источне Босне ка Ужицу³³, држећи у свом поседу и Вишеград. Шумадиска дивизија II позива била је општа резерва у Ужицу и на Јеловој Гори. Штаб војске се налазио у Ужицу.

Трупе Нове области³⁴

Под командом Трупа Нове области, чији је штаб био у Скопљу, стајале су све трупе распоређене на територији Вардарске, Брегалничке и Битољске дивизиске области, као и трупе које су биле према Албанији. Њихов је задатак био да штите, како границу од упада арнаутских банди које су организовали аустријски и турски експоненти, тако и важне објекте нарочито на железничкој прузи Ђевђелија — Скопље од диверзантских акција, које су вршиле терористичке банде пребачене из Бугарске. Поред ојачаних граничних чета, ове су се трупе састојале из мирнодопских гарнизона, регрутата и разних других посадних трупа, из којих су се постепено формирале разне јединице за мобилну, тактичку и оперативну употребу.

Општа разматрања. — Ако упоредимо овај распоред српских снага, у коме се јасно одражава операцијска замисао Врховне команде, са распоредом који је изведен на концентрациској просторији на почетку рата, долазимо до ових важних констатација.

— У августу је III армија, са две дивизије, добила исти задатак на простору који је сада додељен I армији, али који је овој сада сужен, пошто је обреновачки правац (од с. Ушћа) додељен суседној армији. Прва армија се и за тако смањени фронт састојала од четири пешадиске дивизије. Док је III армија целу заштиту граничних речних токова углавном базирала на јединицама III позива и деловима Дринске дивизије II позива, а Дринску дивизију I позива, по наређењу Вр-

³³ Сада Титово Ужице.

³⁴ Новом облашћу су се називали делови Јужне Србије, Космета, Новопазарског Санџака и Македоније које је Србија добила по завршетку Балканских ратова 1912—1913 године.

ховне команде, морала задржати у резерви код Ваљева, сада је Врховна команда наредила I армији да се по једна дивизија задржи у с. Драгињу, с. Завлаци и Пецкој и да оне истуре здружене одреде ка рекама. Једна се дивизија имала и сада задржати у резерви код Ваљева.

— Ужиčка војска је остала са скоро истом снагом, на истом простору, али јој је сада наређено „да остане“ са потребним снагама у Вишеграду, Бајиној Башти и Рогачици, дакле, на самој реци.

— Према августовском распореду, I армија, са четири пешадиске и Коњичком дивизијом и II армија, са четири пешадиске дивизије, биле су прикупљене као општа стратегиска резерва на линији Смедеревска Паланка — Аранђеловац — Лазаревац, истурајући Дунавску II позива и Коњичку дивизију ка Пожаревцу, а Дунавску I позива ка Београду за подршку граничних заштитних трупа, већином јединица III позива. У децембарском распореду ову су улогу добиле II и III армија. Али се II армији наређује да се са своје три дивизије прикупи „источно од железничке пруге Раља — Влашко Поље“, а III армији са две дивизије „западно од железничке пруге Раља — Ђуринац“, док је њена трећа, Дринска дивизија II позива, истурена ка Обреновцу где врши непосредну заштиту од с. Остружнице до с. Ушћа.

— Браничевски одред је остао на истом простору и са истим задатком, само је ојачан 18 пешадиским пуком I позива. Међутим, он у децембарском распореду нема, као некада, иза леђа ни Коњичку дивизију, која је повучена на југ у Смедеревску Паланку, ни Дунавску дивизију II позива код Пожаревца.

Ови распореди, слични на први поглед, показују, при дубљем разматрању, битне разлике и у оперативно-стратегиским и тактичким гледиштима Врховне команде. То је, свакако, уследило на основу њеног искуства у дотадашњем рату као и искуства сагледаног на осталим ратиштима. Прво што пада у очи јесте да се значај фронта доња Дрина — Сава, а, према томе, и операцијски правци који преко њега изводе, много више цени, јер су за њега предвиђене већ у првој ли-

нији четири дивизије I и једна дивизија III армије. Ако се узме у обзир да је Шумадиска дивизија I по-зива остала прећутно код Београда, онда значи да је у првој линији одређено шест пешадиских дивизија (од једанаест колико их је свега било), дакле, двоструко више него у августу 1914. Такозвани великоморавски правац препуштен је у првом реду само Браницевском одреду³⁵. Друго, Врховна команда сада очигледно поклања већи значај непосредној, тактичкој одбрани самих река него посредној, оперативној одбрани у августу. То се јасно види како из приближавања и повећавања броја дивизија прве линије ка вероватним местима прелаза, тако и у померању стратегиске резерве — III и II армије — више на север, одакле јој је огарантована бржа интервенција према Београду, па и Обреновцу и Смедереву и боље омогућено бочно дејство у односу на ова два последња правца у току самог преласка река. Природно, то је спутавало оперативну слободу српске војске. Врховна команда није изменила своје гледиште у односу на горњу Дрину, нарочито на правац Ужице — Сарајево и на Црногорски фронт. Неуспех аустроугарске 6 армије у првој офанзиви потврдио јој је да се ови правци, и поред све географско-стратегиске осетљивости, могу успешно бранити и са много слабијим снагама. Али,

³⁵ Овим је сама Врховна команда демантовала све оне своје „браниоце“ који су после рата тврдили да је Поћорек пропао зато што није повео операцију моравским правцем, којим су се од памтивека кретале инвазије и где је српски Генералштаб претпостављао аустроугарски главни напад 1914 године. Ова се велика заблуда ослањала вероватно на теоретске поставке аустријског генерала Крауса, а једновремено је ширена и са највише катедре старе Југославије, одржавајући се често и до данас, иако је с научног гледишта потпуно расветљена. Овде помињемо само да, према конкретној ситуацији, за Поћорека овај правац није уопште могао доћи у обзир. Поћореков пораз на Церу имао је много других узрока (што је уопште предузео офанзиву када за то није имао дољну снагу, што је још уз то своју 6 армију упутио у Ђорђевак и сл.). Војвода Путник је задобио велику победу и поред своје нетачне претпоставке у оперативском плану о противничкој намери, јер је схватио и применио праву стратегију прилагођавања датим околностима у чему се и одражавала главна вештина војсковође.

као што ће се доцније видети, она није извукла из офанзиве Ужичке и Санџачке војске закључак, да се са српске и црногорске стране овде могу упутити офанзивне операције, специјалног карактера и са мањим снагама које непријатељ тешко може да неутралише, а које су при позитивном исходу могле донети велике политичке и војне резултате.

Децембарски распоред српских снага био је у то време потпуно прилагођен ситуацији како на главним савезничким фронтовима, тако и на сопственом. Све аустроугарске снаге су се налазиле у Срему, а за озбиљне операције из Баната Аустро-Немци нису могли тада лако да обезбеде потребне снаге због општег стања на Руском фронту. Намеравана акција Фалкенхајна за освајање Неготинског округа, уколико је и била позната српској Врховној команди, није јој могла, после пропале Поћорекове офанзиве, задавати велике бриге. Овлађивање Мачвом или Београдом могло је, према стеченом искуству, још најпре навести аустроугарску Врховну команду да предузме неке офанзивне подухвате са ограниченим циљевима, да би бар донекле неутралисала код сопствених народа страшне утиске од претрпљених пораза. Ово је стално тражила мађарска влада јер се плашила да ће српске победе потстрекавати поробљени српски и хрватски народ на унутрашњи отпор против омражених мађарских власти. Најзад, српска Врховна команда је, свакако према стеченом искуству у септембру, рачунала да је Савезници могу приморати да, без обзира на сопствено стање, пређе у офанзиву. У том случају су, као оперативски циљеви, могли доћи у обзир првенствено Срем и Босна чemu се заузети распоред могао лако прилагодити.

Најзад, не сме се губити из вида да после колубарске победе српска Врховна команда с правом није рачунала на непосредан напад Бугарске и да се у стратегиско-оперативној процени своје ситуације руководила изнетим убедљивим гледиштима. Тежња да се за одбрану искористе у што већој мери речни токови, одговарала је тадашњој тактичкој еволуцији, која је подигла значај тактичке одбране, а у ватри и препре-

кама гледала њене најефикасније елементе. Сопствена искуства су, такође, говорила у прилог томе, јер су Аустријанци 1914 године извршили све преласке релативно брзо и лако, а отпор јединица III позива није се довољно осећао. Услед тога су и интервенције удаљених резерви обично задоцњавале да се непријатељ нападне још при самом преласку, него се то вршило тек када је пребрдио кризу. То је, опет, проузроковало страшно пустошење приграницних предела и патње њихових становника што је имало својих тешких и трајних последица и после коначног протеривања непријатеља из земље. Према нашем мишљењу, и начин одбране, какав је био условљен новим распоредом, имао је свог пуног оправдања у тадашњим приликама.³⁶

Стање и састав црногорске војске. — У току друге Поћорекове офанзиве на Србију, Санџачка војска је, углавном, имала тежак задатак да осујети непријатељске обухватне намере кроз Санџак, и томе је задатку потпуно одговорила. У децембру 1914 године Црна Гора је не само сачувала своју територију, него је, штавише, стајала са својом војском ван граница тадашње Црне Горе: у Босни на десној обали Дрине, на приморју у Паштровићима закључно са Будвом, а у Грбљу до испод Причије Главе.

Као и српски, и црногорски се народ налазио пуне три године у рату. Његова полумилициска војска је ушла у рат материјално у свему непримељена, а у току претходних операција 1914 године истрошила се и проредила. Све, па чак и исхрана војске и становништва, зависило је од увоза из савезничких земаља и Италије. Савезници су истина, дотурали Црној Гори нешто ратне опреме и хране, али је то све било далеко од тога да јој омогући брзо занављање и темељно припремање за будуће операције, акамоли да, помоћу

³⁶ О начину одбране великих речних токова, а слично томе, и морских обала, овде се већ јасно поставио проблем о чијем се решењу и данас разилазе мишљења стручњака. Увођењем нових борбених средстава — тенкова, авијације, ваздушнодесантних јединица и сл., проблем је још више усложжен, али не и дефинитивно решен.

тога Црна Гора, у случају нужде, послужи Србији као пролазна база за њену војску, нашто се, нажалост, ни у Србији није никада озбиљно мислило.

Аустро-Угарска је блокирала црногорску обалу и настојала на све могуће начине да Црној Гори отежа везе са иностранством. Она је организовала нападе арнаутских банди на слагалишта и саобраћајне колоне, бомбардовала с мора и из ваздуха насеља иза фронта и терорисала мирно становништво. Још у септембру 1914 године стигло је из Француске осам топова 12 и 15 см са посадом ради појачања дејства против каторских утврђења и бродова стационираних у заливу. Па и француска флота, која је базирала на Крфу, вршила је повремено крстарење испред обала и пратила важније поморске транспорте, али је све то било недовољно сигурно, те се још увек морало ослањати и на сувоземни дотур од Солуна.

Како је Црна Гора већ у почетку рата 1914 године до максимума искористила своје способно људство за војску, то на крају године није могла приступити неком видном проширењу формацијских састава, као што је то био случај код њеног противника и осталих великих зарађених војски. Немири у Албанији су и њу приморали да предузме потребне мере и зато одвоји извесне снаге које су се могле употребити за појачање фронта.

Задатак, план употребе и распоред снага. — Задатак црногорске војске је, на северном делу фронта, код Санџачке војске, зависио од одлуке српске Врховне команде, те је овим трупама најпре дата могућност да се одморе и среде од претходних напрезања. На рад јужног дела фронта српска Врховна команда није утицала и њега је опредељивала црногорска Врховна команда, али се у штабу црногорске Врховне команде поред начелника који је био официр српске војске, налазио још увек делегат српске Врховне команде. Фронт се на јужном делу већ од почетка стабилизовао и попримио у неку руку карактер позициског рата. Трупе су коришћене за пољске радове у позадини, а с обе стране су предузимане само мање нападне акције, углавном, да се одржи борбеност и будност и

трупе сачувају од учмалости која се лако увлачила у борце на стабилизованим фронтовима.

Преовлађивало је мишљење да се веће офанзивне операције на јужном делу фронта могу спровести само уз помоћ Савезника. За заједнички рад, као што ћемо видети, упорно се залагао краљ Никола све до краја 1915 године. Још у октобру 1914 године он је предлагао да се Бока Которска заузме и послужи као полазна база за даље операције према Херцеговини и Далматији. У том смислу су делегат француске владе, адмирал Де Бона, и црногорска Врховна команда израдили план за напад на Боку Которску. Према њему би Француска требало да ојача артиљерију на Ловћену и Крсцу са још дванаест топова већег калибра, и пошаље контингент од 12 до 15.000 бораца са одговарајућом артиљеријом, који би заједно са црногорским снагама од 8 — 10.000 бораца, а уз садејство француске флоте, заузели Боку Которску. До остварења овог плана није дошло, јер је француска Врховна команда до последњег момента одбијала да ангажује своје снаге на помоћним ратиштима. Штавише, она је убрзо повукла и своје малобројне артиљериске посаде из Црне Горе.

Није лако утврдити да ли су ове неиспуњене наде на савезничку сарадњу или само угледање на рад српске војске били узрок томе што је и црногорска војска остала стално у дефанзиви и није углавном ни мењала распоред снага који је заузела крајем 1914 године све до почетка јесењих операција 1915 године. Тада распоред је био:

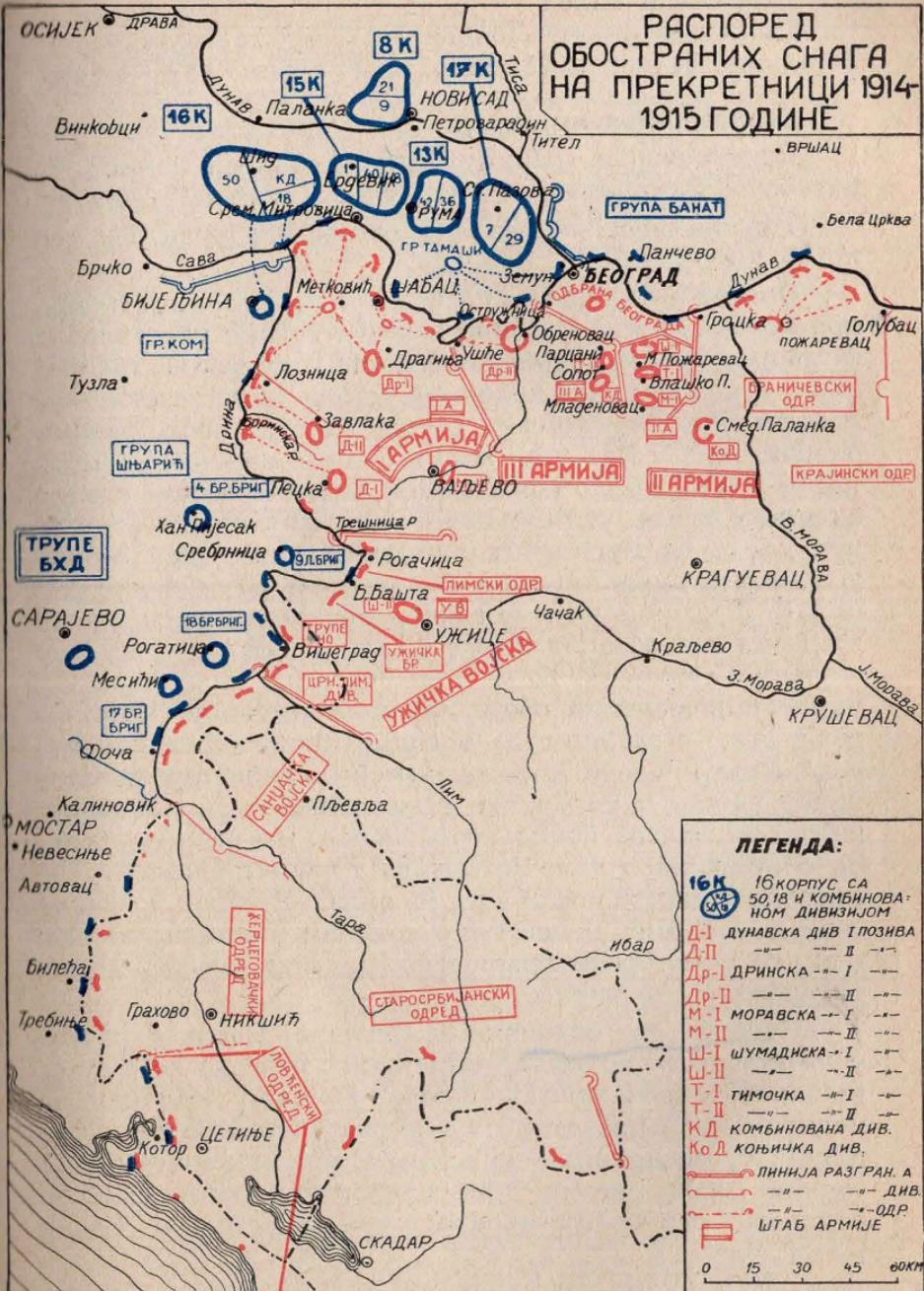
Санџачка војска

Држала је фронт од р. Лима до р. Таре и одржавала везу са српском Ужицком војском. Јачина: 30 батаљона, 38 топова и 24 митраљеза. Свега 23.600 људи.

Херцеговачки одред

Држао је фронт с. Крстац — Грахово. Јачина: 20 батаљона, 30 топова и 35 митраљеза. Свега 12.824 човека.

РАСПОРЕД
ОБОСТРАНИХ СНАГА
НА ПРЕКРЕТНИЦИ 1914-
1915 ГОДИНЕ

Ловћенски одред

Држао је фронт Ловћен — Суторман. Јачина: 18 батаљона, 51 топ и 33 митраљеза. Свега 9.093 човека.

Старосрбијански одред

Осигуравао је границу према Албанији. Јачина: 20 батаљона, 20 топова и 13 митраљеза. Свега 7.374 човека.

Укупна снага износила је око 53.000 људи, 141 топ и 105 митраљеза.³⁷

Општа разматрања. — Сходно заједничком плану, црногорска војска је верно и пожртвовано учествовала са својим већим делом снага у свим операцијским фазама у наслону, по деловима и под непосредном командом Ужичке војске. Њена улога у офанзивним операцијама у Источној Босни била је нарочито тешка, јер је јужно крило офанзивне Санџачке војске стално висило у ваздуху. Велика ширина операцијске зоне се при даљем наступању стално повећавала, што је било условљено дивергентним наступањем Шумадиске дивизије II позива, чији је главни правац ишао од Вишеграда на северозапад према Тузли, а правац Санџачке војске ка Сарајеву. То је онемогућавало тесну сарадњу унутрашњих крила обеју војски и пружало непријатељу згодну прилику да у својој противофанзиви изведе лаке продоре кроз развучени, слаби фронт Санџачке војске и искористи ненаслоњеност крила обеју војски за опасна бочна угрожавања. Њихово неусклађено повлачење дало је повода трвењима између обе врховне команде после чега је српска Врховна команда тежила да јој се непосредно потчини Санџачка војска, чemu се црногорски краљ, из династичке осетљивости, најупорније противио.

Неуспех ове офанзиве у Источној Босни и претерано истицање техничко-командних незгода које су се појавиле, спречавало је српску Врховну команду да испита богата искуства која је ова операција пружала и која су се доцније, нарочито у првом периоду 1915 године, могла веома ефикасно искористити. Да би спровела своју противофанзиву у Источној Босни

³⁷ ВРС VIII 24, 25.

аустроугарска Врховна команда је морала 1914 године обуставити за то време своју офанзиву на Дрини и одавде и са свих страна (па чак и из Тирола) прикупити све расположиве резерве.

Мања српска и црногорска извиђачка одељења и од српског живља образоване, релативно малобројне „комитске чете“, које су се инфильтрирале у шумске зоне између р. Спрече и Праче, унели су страх и трепет у позадину Балканске војске и безглавље у штабовима, почевши од Поћорековог. Поред великих снага, употребљених против редовних јединица Шумадиске дивизије II позива и Санџачке војске, мобилисана је сва жандармерија у БХ, ојачана „шутцкором“³⁸ и другим добровољачким локалним саставима, етапним посадама и сл. за чишћење шума. Поставља се питање, шта би било, ујесен 1914 године да су од само једнотрећине Ужичке и Санџачке војске, које су бројале око 50 до 60.000 пушака, образовани самостални одреди, слично нашим првобитним партизанским одредима баш у тим областима из 1941—42 године, а остатак да је стварао за њих упоришта на и испред Дрине? Према нашем личном познавању тадашњих аустроугарских прилика, то је могло лако довести до потпуног преокрета у целој оперативној концепцији Балканске војске тј. до повлачења и главних снага са средње Дрине на леву обалу. Ако се има још у виду да је српски живља у целој БХ, а нарочито у овим областима, било увек веома лако покренути на устанак, онда је очигледно велики пропуст што се та искуства нису ни тада ни у току 1915 године искористила. У претходном излагању смо видели да је нови

³⁸ Шутцкор — назив за организоване банде босанског живља задојеног мржњом према Србима и употребљеног за терорисање Срба.

командант Балканске војске, баш због нерентабилности одбране на горњој Дрини и у Источној Босни, одустао да за то одваја макакве значајне снаге, а његов наследник се чак мирио и са губитком ових области. То, мислимо, доволно поткрепљује нашу поставку да су овде и ограничено српско-црногорске снаге могле одржавати стално офанзивне акције са комбинованим партизанско-фронтовским начином ратовања, које су се у погодним ситуацијама, каквих је било у 1915 години, лако могле развити у велике операције ширих стратегиских размера.

II

РАЗВОЈ ВОЈНО-ПОЛИТИЧКЕ СИТУАЦИЈЕ ДО УЛАСКА БУГАРСКЕ У САВЕЗ СА ЦЕНТРАЛНИМ СИЛАМА

(Крај јануара — почетак септембра 1915 године)

1

КОД ВЕЛИКИХ СИЛА И НА ГЛАВНИМ РАТИШТИМА

Почетком 1915 године тежиште операција лежало је на Источном фронту и то у Карпатима. Битка, која је овде постепено прерастала још од децембра 1914 године из операција у Галицији и Польској у решавајућу битку целог фронта, апсорбовала је претежни део аустроугарских снага, али, и против воље Фалкенхајна, и добар део немачких снага и тиме осујетила све његове планове на другим фронтовима, па и Српском. Ова огромна битка, која се, услед обостране истрошеноности и малаксалости постепено угасила тек крајем априла, није се ни са аустро-немачке стране водила чисто дефанзивно, него стално офанзивним противдејствима, на разним правцима и са разним циљевима. Разнолике перипетије битке отежавале су да се благовремено сагледа њен коначни исход, што је кочило улазак ненутралних држава у рат, а савезничком руководству отежавало да јој саобрази своја дејства.

За олакшање ове циновске борбе, француско-енглеске снаге су у фебруару 1915 године, предузеле снажне нападе у Шампањи и Артоа, а Немачка је у исто време задобила и другу победу код Мазурских Језера. Све то није битно утицало на развој битке у

Карпатима. Али је зато на руској страни, баш у моменту када су се код Аустријанаца почели појављивати знаци опасног попуштања, наступила крајња оскудица у муниципији. Затварање Дарданела за пролаз савезничком бродовљу показало је, у решавајућем моменту, своје кобне последице.

У тој ситуацији је само брз улазак Италије и Румуније у рат против Централних сила могао спасити велике постигнуте савезничке успехе и довести до коначног слома Аустро-Угарске. Опасности за операције Италије и Румуније нису ниуколико постојале, јер су правци са њихових територија изводили у небрањену позадину аустроугарских главних снага у Карпатима и то опет концентрично према Будимпешти и Дебрецину. За одбрану од њих, Централне силе нису могле одвојити никакве значајније снаге. Очигледно је да се само у таквом склопу могла замислити и општа офанзива српско-црногорских ослабљених снага. Савезници су у том смислу улагали највеће напоре, имали су већ и начелни пристанак Италије и Румуније, али, не водећи рачуна о променљивости војне ситуације и времену које притом игра важну улогу, ови будући савезници Сила споразума су, из сувише уских и себичних разлога, пропустили јединствену прилику да себи и свим осталим уштеде милионе жртава, а Србији последице страшне 1915 године. (Подробнији односи ових догађаја са Српским фронтом видеће се доцније.)

Застој који је наступио у априлу у Карпатској бици, одмах су искористили Конрад и Фалкенхајн. 2 маја 1915 године, употребивши новоформиране дивизије које је Немачка добила прелазом са четворног на тројни састав својих дивизија на Западном фронту, извршио је немачки генерал Макензен са по једном немачком и аустроугарском армијом пробој Руског фронта код Горлица и Тарнова. Тај се пробој брзо развио у општу офанзиву на Галицком фронту и примирао Русе на нагло повлачење са Карпата и из Галиције. То је била једна од најважнијих прекретница у целом рату. Аустро-Угарска је била спасена. Источни фронт се битно скратио и Централне силе су могле ослободити јаке снаге са тог фронта за друге

фронтове, а поред тога, продужити снажан притисак на руске армије које су се стално повлачиле, да би се почетком септембра 1915 године, када је отпочела припрема непријатеља да Србију нападне, налазиле источно од линије Ковно — Брест Литовск — Лавов и на граници Буковине. Од огромне освојене територије Руси су се могли одржати само на малом простору Источне Галиције.

Досадашњи географско-стратегиски односи између Источног фронта, Италије, Румуније, Србије и Црне Горе из основа су се изменили. Његово отстојање од Италије и Србије скоро се удвостручило, што је Централним силама давало много већу могућност за операције по унутрашњим правцима. Румунија је на правцима из Буковине и Волиније дошла у обухватни положај и њена слобода акције за учешће на Балкану увеки се смањила.

Објава рата Италије Аустро-Угарској 23 маја 1915 године, за први мах је унеколико ублажавала код Савезника незгодне војно-политичке последице руског пораза. Пошто Италија није објавила рат Немачкој, нити Немачка Италији, то су настали замршени војни односи.

Још почетком 1915 године Италија је отворено иступила у Бечу са својим територијалним захтевима према Аустро-Угарској, а тај њен иступ је веома осетно подржавала и Немачка, нарочито Фалкенхајн, који се плашио да прилаз Италије Силама споразума не онемогући његове планове на Балкану. Фалкенхајн је тешко свог аустроугарског савезника тиме да, после срећно завршеног рата, може лако од Италије преотети препуштене јој области.¹ Италија је тада поставила нове захтеве Аустро-Угарској, које ова није била вољна да прихвати.² У исто време она је у Лондону водила преговоре са Силама споразума, који су тек 26 априла 1915 године довели до закључења т.зв. Лондон-

¹ ПРАУ II 283.

² Интересантно је да се Италија тада задовољавала да се Трст са проширеном облашћу прогласи само слободном државом, не рефлектирајући на његово приклучење.

ског уговора, према коме су јој Савезници обећали Трентино до Бренера, Трст, Горицу, Градишку, Истру до Кварнера са Волоском, Северну и Средњу Далмацију са Требињем и најважнија острва у Јадрану, а сем тога, Валону, Сасено, и извесне територијалне уступке на рачун малоазиских и североафричких земаља. Зато је она примила обавезу да неће приступати никаквим сепаратним мировним преговорима са непријатељима и да ће у року од месец дана објавити рат Централним силама. Али, док је она гледала да обезбеди најбољи пласман својој „меници“ у Лондону или Бечу — Берлину, дотле се војна ситуација радикално изменила. Да је бар истог дана, када је потписала уговор, објавила рат и енергично прешла у напад, можда би тиме поколебала Конрада и Фалкенхајна да не приступе пробоју код Горлица. Овако је пропустила и последњу прилику да одигра своју најкориснију улогу у овом рату. Али, ускоро је дошло до великог разочарања Савезника и у погледу ишчекивање велике користи од италијанске војске. Уместо смртног удара, који се од Италије очекивао према истрошеној Аустро-Угарској и ефикасног угрожавања Немачке с бока и позадине, њихова прва битка на Сочи од 29. јуна до 6. јула 1915. године, као и борбе на осталој граници, остала су без икаквих видних последица. Аустро-угарске и немачке армије продужиле су несметано своје операције на Источном фронту и носиле су се мишљу да једновремено поведу офанзиву и на Италијанском или Српском фронту.

Сви ови неуспеси на Источном, Западном и, као што ћемо видети, на Галипольском фронту; разочарање због резултата првих италијанских напада; неуспеси да се на Балкану увуку у рат на своју страну још неангажоване државе, а с тим у вези и неискоришћавање српских победа за јаче активирање Српског фронта, створили су, почетком лета 1915. године, мучну ситуацију код политичког руководства, велико нерасположење код народа Сила споразума и изазвали општу критику војног руководства, а нарочито генерала Жофра. Жофр је сматрао као неопходно да се на Западном фронту што пре постигне велик и очигледан

успех који би убедљиво доказао надмоћност Сила споразума у погледу коначног исхода рата. Тиме би се најсигурније растеретиле руске армије и привукле неутралне балканске државе у рат против Централних сила.

Први услов за овакав успех био је, према његовој оцени, да се у Француску преведу све енглеске снаге из матице³, о чему је 6 јула постигнут потпун споразум између француске и енглеске владе. Истовремено је донета одлука да се досадашњи изоловани напори Савезника координирају заједничким планом и јединственим руковођењем. У ту сврху је, 7 јула 1915 године, одржана у штабу француске Врховне команде у Шантијиу заједничка конференција свих Савезника где је утврђен општи план који је, углавном, предвиђао да се што пре изврши заједничка француско-енглеска офанзива на Западном фронту и према њој координирају италијанско-српске операције против Аустро-Угарске. У случају, пак, да Аустро-Немци прикупе велике снаге према њима, италијанска и српска војска су могле прећи и у дефанзиву. О важном питању обједињавања командовања није се дошло до конкретних одлука него само до начелног става тј. да ће се она савезничка војска, која буде носила главни терет, потпомагати енергичном офанзивом осталих Савезника.

На овој конференцији су француски и енглески врховни команданти, Жофр и Френч, потврдили свој досадашњи начелан став против ангажовања својих снага на помоћним ратиштима, а и према донетој одлуци било је јасно да је даља судбина српско-црногорског рата 1915 године имала и даље да зависи, углавном, од развоја догађаја на Западном, па и на Италијанском фронту. Важно је истаћи опречно гледиште Фал肯хајна, који је баш у то време поставио себи као први офанзивни циљ, да освоји Србију јачим учешћем немачких снага.

³ У Француској је било ангажовано свега око 22 енглеске дивизије, а 27 их се налазило на обуци у Енглеској, не рачунајући територијалне дивизије. СР IX 9.

НА ТУРСКОМ ФРОНТУ

Турски подухвати на Кавказу и према Персији и Суецком Каналу имали су у почетку извесне успехе, али су убрзо показали да Турска није дорасла за такве специфичне операције које захтевају нарочиту организацију у опреми и снабдевању, па да донесу онако значајне стратегиске резултате какве су их она и Немачка очекивале. Притом се показало да ни Немачка не може пружити потребну помоћ.

Међутим, у то време је Турска ипак одолевала нападу Савезника на Дарданелима и Галипольском Полуострву, што је за развој догађаја на Балкану било од највећег значаја. 11 фебруара 1915 године отпочела је енглеско-француска флота поновно бомбардовање форова, на улазу у мореуз, а 18 марта је покушала на силни продор кроз Дарданеле који није успео. Енглези су створили нов план према коме је требало извршити десант на Галипольско Полуострво, а са њега копненом операцијом ослободити мореузе. За прикупљање око пет енглеско-француских дивизија, одређених за ту операцију, требало је преко месец дана (притом су коришћена и нека грчка острва). О томе су Турци били обавештени и они су у то време искористили да под руководством немачких официра изведу темељну организацију одбране. 25 априла 1915 године отпочео је десант који су Турци задржали на линiji удаљеној 4—5 км од обале, тако да су обе стране прешли у веома крвав позициски рат. Од 6 до 10 августа Савезници су предузељи општи напад, потпомажући га десантом на другој обали полуострва у позадини Турског фронта. Но, и он је пропао, иако су савезничке снаге већ биле ојачане на једанаест енглеских и две француске дивизије. Тако се опет прешло у позициски рат, који ће трајати до ликвидације овог фронта крајем 1915 године.

Савезници су за овај фронт постепено ангажовали скоро пола милиона војника. Њихови укупни губици износили су преко 252.000 људи, од којих је 142.000 пало у борби.

Турски рат је у овој години донео Немачкој већ другу велику корист. Поред спречавања дотура муниције Русији, он је везивао релативно велике снаге Савезника, које су недостајале на другим фронтовима, док у то време Немачка на том фронту није имала скоро никаквих снага. Сем тога, турски успех је био јак потстrek за рад германофилских елемената у балканским неутралним државама.

У Француској је стално постојала сумња у успех Дарданелске операције, која је спровођена на сувише уском фронту, најкрајим али и најтежим правцем, са циљем непосредног заузећа Цариграда, овлађивања мореузима, а на тај начин и што бржег успостављања саобраћаја са Русијом. Зато се у француској Врховној команди разрадио план „колонијалне експедиције широких размера“ који је, крајем јула 1915 године, Жофр изложио својој влади. Према њему, операцију би требало повести са ширег фронта, повезујући је са оном на већ устројеном Дарданелско-галипольском фронту. Али, Жофр је одмах упозорио да би потребне снаге за проширену операцију могао ставити на расположење тек у октобру 1915 године. Француска влада није се потпуно слагала са овим планом. Она је заступала мишљење да треба обуставити Дарданелско-галипольску операцију и образовати за то време „Источну армију“. 5 августа је одредила генерала Сараја за њеног команданта и потчинила га непосредно себи, односно министру војном. Врховна команда је имала да обезбеди потребне снаге за ову армију, пошто проучи предлоге генерала Сараја који је зато био упућен на Балкан. Генерал Сарај је разматрао могућности употребе ове армије у вези са Дарданелско-галипольском операцијом у Малој Азији, али је предвиђао велике користи и од њене употребе од Солуна ка Нишу. Међутим, он је сматрао да се оваква армија од шест француских дивизија не би могла, из техничких разлога, прикупити пре 20 новембра 1915 године на полазној просторији ма за који од предложених случајева.

Француска влада, иако је и код Жофра и Енглеске наилазила на велики отпор при формирању Источне армије, ипак је 14 септембра наредила Жофру да скине

са главног фронта четири дивизије и прикупи их до 10 октобра у Марсеју. Источна армија је у то време била намењена за употребу на малоазиској обали, али је развој догађаја према Србији изменио њену предвиђену улогу.

3

ДРЖАЊЕ НЕУТРАЛНИХ СУСЕДНИХ ДРЖАВА БУГАРСКА

Иако су цар и влада били наклоњени Немачкој, ипак су их неуспеси аустроугарске војске против Србије 1914 године и победоносне операције Руса у Польској и у Карпатима учинили веома опрезним приликом коначног опредељења. Притом су рачунали да Аустро-Угарска неће примити све италијанске и румунске захтеве и да је улазак Италије и Румуније у рат на страни Сила споразума веома вероватан. Из тих разлога је бугарска влада одбијала, у фебруару и мартау 1915 године, да уђе у рат. Она је Немачкој чинила стварне уступке при превозу материјала за Турску, али је за то добила од ње у фебруару зајам од пола милијарде лева и могла је набављати знатне количине ратног материјала у Немачкој и Аустро-Угарској. Да не би тиме пореметила своје односе са Силама споразума, влада је 8 фебруара изјавила да Бугарска нема намеру да нападне ни Србију, ни Грчку, ни Румунију, а у последњем моменту је чак и осујетила све напоре Фалкенхајна у априлу да увуче и Бугарску у заједнички напад на Србију.⁴

⁴ Према подацима из књиге Ларше 47, српска влада се крајем фебруара 1915 године заузимала преко француског делегата, генерала Поа, за евентуалну кооперацију српских и савезничких трупа вероватно према Аустро-Угарској. Наводно, српска Врховна команда није налазила опортунум одашиљање савезничких трупа на Српски фронт, пошто је железничка пруга од Солуна Србима неопходна за текућу исхрану. С обзиром на наведену бугарску декларацију, стање на Српско-аустријском фронту и скроз неповољно материјално стање код српске војске у то време, овакав став Врховне команде, према наведеним сугестијама, уколико их је уопште сматрала озбиљним, могао би се и разумети. Не би се разумело, ако их није упућивала на операције на јадранској обали, где се тешкоће дотура не би тако осећале.

Пробој фронта код Горлица и Тарнова и неуспеси на Дарданелима подигли су углед Централних сила на Балкану и Немачка је поново покушала да склопи војни савез са Бугарском. Због изгледа на скоро ступање Италије у рат и погоршаних односа Немачке са Сједињеним Америчким Државама, Бугарска је одбила и ову понуду.

У очајању да Турска, препуштена сама себи, не поклекне и тиме не пропадну све далекосежне наде које је Немачка за њу везивала, као и у очекивању да Италија ступи у рат, Фалкенхајн и Немачка влада су у мају извршили нагли преокрет у својој спољној политици према Балкану. Они су настојали да дође до сепаратног мира са Србијом, рачунајући на њену исцрпеност и изолованост услед руског повлачења на исток, као и на њену огорченост што су Савезници обећали Италији територије које су биле насељене искључиво југословенским живљем. У случају да ово успе, Немачка би стварно најбрже дошла у везу с Турском и уштедила снаге за друге потребе. Конрад се, иако преко волье, сагласио са овим покушајем, али под условом, да се уштећене снаге искористе првенствено против Италије⁵. Србија није озбиљно примила ове сугестије и сматрала их је само немачким триком да брже привуче Бугарску, јер су Силе споразума улагале крајње напоре да изгладе српско-бугарске супротности. Ако се одлучи за њихову страну, Силе споразума су нудиле Бугарској део Тракије до линије Енос — Мидија, део Македоније по српско-бугарском уговору од 1912 године и своје услуге за споразум са Грчком по питању Кавале. Србија, иако није много веровала у бугарску искреност, нарочито због њеног роварења у Македонији и сталног наоружавања, била је приморана да се, у погледу територијалних уступака, потчини жељи својих савезника, али под условом да Бугарска одмах уђе у рат и да јој се обећане области Македоније, кроз које је пролазила српска главна комуникација, — железничка пруга за Солун — препусте тек после свршетка рата.

⁵ СР IX 152.

21 јуна 1915 године, бугарска влада се изјаснила спремном да ступи у преговоре са Силама споразума ако јој се обећани део Македоније преда одмах, а не тек после рата. То је побудило Немачку и Аустро-Угарску да форсирају, већ у мају понуђени, сепаратни мир Србији, обећавајући јој целу Албанију, исправке границе према Босни и гаранције за територијални интегритет. Српска влада је са презрењем одбила и ову понуду и није желела ни по коју цену да мења своју дотадашњу политику.⁶ Немци су после тога удвостручили своје напоре у Софији. Зближили су поновно Бугарску са Турском, међу којима замало није дошло до отвореног судара због бугарских територијалних захтева, а поред тога су Бугарској обећали нове територијалне уступке.

У првој половини јула вапаји Турске за немачком помоћи достигли су врхунац, те је немачка влада, пошто су пропали покушаји око сепаратног мира са Србијом, тражила од Фалкенхајна да одмах предузме напад на Србију. Али је баш у то време развој операција према Русији имао најбоље изгледе на отсудне успехе и на остварење такве географско-стратегиске ситуације, која би увек могла принудити и Румунију и Бугарску да се определе за рат на немачкој страни. Како се потребне снаге за напад на Србију нису могле лако обезбедити на некој другој страни, Турска је била препуштена сама себи и на крају је ипак пребродила своју смртну кризу.

Опште повољну војну ситуацију Централних сила у јулу бугарски властодрши су сматрали сигурним ослонцем за прилажење остварењу својих трајних жеља, те су у другој половини јула, понудили Фалкенхајну да пошаљу свог тајног опуномоћеника, потпуковника Ганчева, у Штаб немачке Врховне команде ради преговора о бугарском учешћу у нападу на Србију. У исто време су се залагали и за брзо решење својих преговора у Цариграду. Али, сада је Фалкенхајн успоравао овај споразум, јер је хтео да претходно отклони опасност која је претила да улазак Бугарске

⁶ ВРС VIII 171.

у рат не проузрокује и улазак Грчке и Румуније у рат на противној страни. Он је хтео да још једанпут провери не би ли испак могло доћи до споразумевања са Србијом, чије су трупе баш тада ушли у Албанију, а то је он схватио као неку акцију уперену против Италије. Интересантно је да је у то време и Конрад, из сасвим других разлога, саветовао своме цару „да рат против Србије треба одложити за доцније време или политику усмерити тако да дође до мирног приклучка Србије Монархији.“⁷ Конраду није било много стало до везе са Турском, али се бојао да ће Бугарска, подржавана од Немачке, тежити да избије на Јадранско Море, заузме Солун и тиме поремети старе аустроугарске аспирације (као што ће се видети, ово је битно утицало на завршне операције против Србије и Црне Горе 1915/16 године).

Фалкенхајн је, 3. августа, најзад пристао да у Плесу, тј. у Штабу немачке Врховне команде, отпочну преговори са бугарским опуномоћеником, а већ је 6. августа дошло до заједничког пројекта о војној конвенцији. Али тада је у Бугарској дошло до колебања, јер се војна ситуација поновно изменила. Иако су се Руси још повлачили, њихов се отпор на појединим правцима појачавао, услед чега су бугарски властодрши посумњали у коначну победу Немачке. Почетком августа су отпочели и нови напади Савезника на Дарданеле, а 21. августа је и Италија објавила рат Турском. У Грчкој је Венизелос опет дошао на власт. Међутим, на Бугарску је вероватно највише утицао нов немачки инцидент са САД, који је претио да се претвори у оружани сукоб. Опет су обе противничке стране улагале крајње напоре да придобију Бугарску.

Коначно опредељење Бугарске дошло је, пак, само на основу поновне промене у општој војно-политичкој ситуацији. Инцидент са САД био је изравнан. Немачко-аустроугарска офанзива на Источном фронту продужена је са изгледима на велике успехе, а напади Савезника на Дарданеле нису дали никаквих резултата. Грчки и румунски краљ су гарантовали неутрално

⁷ СР IX 155.

држање својих држава. Цар и бугарска влада су сада били потпуно уверени у коначну победу Немачке, те су 6 септембра 1915 године наредили да се потпише војна конвенција у Плесу између Немачке, Аустро-Угарске и Бугарске, којој је 14 септембра приступила и Турска, а којој су следили уговори „о пријатељству и савезу“ са политичким одредбама.

„6 септембра завршена је, од почетка рата, упорно вођена борба за придобијање Бугарске у корист Централних сила. Тиме је добивен успех великог политичког и војног домета“,

вели се у званичној немачкој историји.⁸

Српска влада је у току целог рата будно пратила и правилно ценила држање Бугарске. Она је настојала да своје Савезнике убеди да су њихове наде у бугарску словенску солидарност и захвалност према руском народу, који их је ослободио турског јарма, претеране, да су бугарски територијални прохтеви незајажљиви, да су цар и влада одлучни да ступе у противнички табор чим се за то укаже згодна прилика и да бугарска војска искоришћује најинтензивније све време своје неутралности да се припреми за рат.

Савезници су, нажалост, недовољно озбиљно примали ове српске изјаве и сугестије, па су, чак и после потписивања овог уговора, као што ће се доцније видети, били, заваравани од Бугарске, убеђени да ће је моћи задржати од учешћа у нападу на Србију.

Због претераних нада у своје политичке успехе, Савезници су у велико пренебрегли благовремено обезбеђење војних противмера за случај да Бугарска ипак ступи у рат на страни Централних сила. Штавише, они су умногоме отежавали и рад војводе Путника у непосредним припремама за претстојеће операције, а тиме су баш то несвесно олакшавали будућим противницима.

ГРЧКА

У Грчкој је настављена борба између краља и Венизелоса. Када је енглеско-француска флота 19 фе-

⁸ Исто 162.

бруара предузела напад на Дарданеле, Венизелос је предлагао да Грчка уђе у рат и да мобилише један корпус који би оперисао против Турске. Он се надао да ће овим заједничким операцијама навести и Бугарску у рат на страни Сила споразума и да ће Грчка, захваљујући овом свом учешћу, доћи до малоазиских области, насељених Грцима. Краљ и Главни генералштаб су били против овог предлога услед чега је Венизелос 6 марта дао оставку. После нових избора, на којима је добио већину, Венизелос је средином августа поновно постао претседник владе и, пошто је приметио све веће приближавање Бугарске Централним силама, саопштио је немачкој влади да Грчка не би имала никаквог повода за узнемирење, ако би приближавање Бугарске Централним силама имало

„као циљ осигурање само слободног пролаза немачких снага кроз Бугарску... Али ако би Бугари, користећи се доласком немачких трупа, покушали да нападну Србију, ми не бисмо могли остати пасивни посматрачи могућег уништења нашег савезника од стране Бугарске. Изузетно од свих наших обавеза које произлазе из савеза, наш животни интерес тражи, да учинимо све како бисмо Бугарима осујетили победу над Србима, јер бисмо после тога, пре или после били ми — Грци — међу првим жртвама.“⁹

Но, ове опомене нису спречиле Немачку да коначно потпише војну конвенцију у Плесу, јер је рачунала са грчким краљем као јачим поборником својих интереса. У томе се, као што ће се видети, није преварила.

РУМУНИЈА

Као и у Бугарској, тако су и у Румунији оба противничка блока живо радила да је придобију. До пробоја код Горлица, она је била склона да заједно са Италијом ступи на страну Сила споразума, али је погоршавањем њеног географско-стратегиског положаја, које је наступило повлачењем Руса на исток, постала опрезнија. Она је, и поред руских територијалних уступака у Буковини, остала неутрална, али је одолевала и свим обећањима и претњама Немачке да напу-

⁹ ВРС VIII 248.

сти Русију, чиме је успоравала опредељење Бугарске за улазак у рат. Међутим, крајем августа је нови румунски краљ дао Немачкој гаранцију да ни у ком случају неће напasti Централне силе, што је умногоме утицало на Бугарску да потпише војну конвецију у Плесу.

АЛБАНИЈА

Немири у Албанији су се 1915 године све више ширили и угрожавали положај Есад-паше. Постојали су знаци да Турска намерава да на његово место доведе себи одане људе, да уз помоћ Аустро-Угарске прикупи и наоружа 40—50.000 људи и с њима да упадне у Македонију, где би, у споразуму са Македонским комитетом, развила заједничке акције.¹⁰ То је српској влади и војводи Путнику изгледао оправдан разлог да на тражење Есад-паше упуте, 29 маја 1915 године, у Албанију три одреда, и то од Призрена, Дебра и Охрида, у јачини од око 17.000 људи, који су заузели Тирану, учврстили власт Есад-паше, па се потом вратили на линију Ђафа Прушит — Спас — Ђафа Кумулус — Ороши — Мали Дејсе — с. Булћиза. Почетком јуна су и црногорске трупе, са око 2.000 људи из Ловћенског одреда, поселе десну обалу Бојане, у циљу осигурања пловидбе на Бојани. Тиме су престала узнемирања из Албаније.

Ова је акција наишла на велико негодовање код наших Савезника, јер су налазили да је то противно „општим интересима Савезника“.¹¹ Нарочито је био енергичан став енглеског војног министра, лорда Киченера, који, обавештен да Србија скупља око 11.000 људи око Струге ради наступања на Драч, упућује 13 маја своме војном изасланiku код српске Врховне команде ову депешу:

„Моја је жеља, да најенергичније изјавите начелнику Главног ќенералштаба, да ма каква таква операција и са политичке и са стратегиске тачке гледишта мора бити потпуно противна — неправилна. Војничка ситуација захтева да Србија треба да држи сву своју снагу

¹⁰ Исто 132.

¹¹ Исто 164.

против Аустрије, у циљу да обезбеди Босну и Херцеговину и остатак до Јадранског Мора, учествујући у једници са Русијом“.¹²

Ово мишљење је карактеристично са разних страна. Крајем 1914 године Италија је без икакве нужде посела острво Сасено и Валону и Савезници нису протестовали. Ову меру предострежности српске Врховне команде оправдавали су важни војни обзири који су произлазили из непријатељских махинација у Албанији, а и због тога што је албански простор после руског пораза код Горлица добивао нарочит значај за Србију. Њега је јасно уочавао српски војни изасланик у Софији, који је врло будно и веома проницљиво пратио догађаје на Балкану и у свету и, поводом задржавања српских трупа у Албанији, депеширао Врховној команди да би било „корисно форсирати израду пута кроз Албанију за случај промене базиса.“¹³

4

СРПСКО-ЦРНОГОРСКО-АУСТРОУГАРСКО РАТИШТЕ

РАЗВОЈ СИТУАЦИЈЕ КОД АУСТРОУГАРСКЕ ВОЈСКЕ

Криза која је постала за Аустро-Угарску све опаснија услед развоја битке у Карпатима, навела је надвојводу Еугена да понуди врховном команданту целокупне аустроугарске војске, надвојводи Фридриху, и 8 корпус, који је, услед вести о српским намерама да пређу у Банат, био претходно померен у простор око Бечкерека. 3 фебруара је и овај корпус са 9 пешадијском и 21 ландверском дивизијом отишао на Руски фронт. Но, и после тога, 5 армија је опет бројала преко 200.000 војника с пушкама, скоро 2.400 коњаника и 1.161 пољско артиљериско оруђе. Истина, од свега тога било је само 70 батаљона I линије, а остали су били ландштурмски, тврђавски, етапни и допунски.

Ова квалитативна измена 5 армије приморавала је њеног команданта да решење свог задатка тражи у

¹² Исто 128.

¹³ Исто 121.

чистој одбаци иза моћних речних токова. Високи водостај, који је владао преко зиме и пролећа, ишао му је на руку. За ту сврху је 15 корпус распоређен на простору Рума — Стара Пазова, а 16 корпус између Брчког и Шида. У Босни је остављена 58 пешадиска дивизија са 4 брдском бригадом у Власеници, 5 брдском бригадом у Тузли и 59 пешадиска дивизија са 18 брдском бригадом у Вишеграду и 9 брдском бригадом у Сарајеву. У Банат је упућена као резерва 10 брдска бригада из 48 пешадиске дивизије код Беле Цркве, а 109 ландштурмска бригада северно од Оршаве. Иначе је војиште било засићено многобројним ландштурмским и сличним јединицама. У Срему је стално усавршаван дубоки систем утврђених положаја од Саве до гребена Фрушке Горе, јер се рачунало да се, према потреби, и 15 и 16 корпус извуку за друге фронтове. Утврђивање се вршило и у Банату и Босни. Мостови преко Саве, Босута, Дунава и Тисе, који су били важни за рокирање трупа, утврђени су у виду мостобрана. Дунавска флотила је стављена у службу чим је то водостање дозволило.

Почетком априла, 5 армија је имала 234.000 војника, снабдевених пушкама. Српска војска је цењена у то време на 210.000 пушака и очекивало се да ће она предузети заједничку офанзиву са румунском војском преко Ердеља и Баната у сусрет руским снагама које су се имале спустити са севера у Горњу Мађарску. То је забрињавало команданта Балканске војске због мале маневарске способности трупа. Али, поновно је наступио висок водостај Дунава и Саве, а када је вода опала, прошла је и главна опасност од руског наступања са Карпата, а ни Румунија није ступила у рат.

У другој половини априла је улазак Италије у рат против Аустро-Угарске постајао све вероватнији. Како се са Руског ратишта нису могле извући толике снаге колико је изгледало потребно за офанзивно решење против Италије, а претила је и опасност слома Турске, то су Фалкенхајн и Конрад поново одлучили да нападну Србију и ликвидирају бар овај фронт. У офанзиви су имали да учествују: 5 армија Балканске војске у тадашњем свом саставу; једна армија од 4—5

аустроугарских или немачких дивизија из Мађарске преко Дунава; турски контингент од око 100.000 војника и бугарска армија од шест дивизија, са главном снагом на правцу Софија — Ниш, а са јаким деловима преко Зајечара. Као база требало је да послужи пројекат плана који је обраћен у Штабу Балканске војске. Он је предвиђао концентричан напад према средњем српском простору: Крагујевац — Крушевац — Краљево. Главне аустро-немачке снаге имале би да изврше напад преко Саве и Дунава. Једна армија са по једним корпусом од Остружнице и Купинова имала би да надире долином Колубаре, а друга, јача армија, са линије Бретствац — Баваниште — Долово, па преко Дунава долином Велике Мораве. Према томе, Београд се не би нападао непосредно, него би требало да падне укљештавањем снага са суседних праваца. Бугари би требало да оперишу преко Зајечара ка В. Морави, а Турци на правцу Цариброд¹⁴ — Ниш ка Јужној Морави. Један аустроугарски корпус требало је да надире од Рогатице преко Вишеграда према Краљеву. Почетак напада предложен је за крај маја. Како је 25 априла отпочео енглеско-француски десант на Галиполјско полуострво, на Турску се више није могло рачунати, а тиме је поново одложен и напад на Србију.¹⁵

Због даљег заоштравања односа са Италијом, упућена је средином маја 57 пешадиска дивизија 16 корпуса из Срема на Сочу. Поводом повољне ситуације која се развила у Галицији после успешног пробоја Руског фронта код Горлица и Тарнова, 2 маја, и знатног скраћивања фронта и уштеде у снагама, понова је покренуто питање заједничког напада на Србију. Фалкенхајн и Конрад су се сагласили да у Галицији треба и даље спроводити офанзиву, док је са претеклим снагама Конрад хтео да најпре нападне Италију, па онда Србију, а Фалкенхајн је опет, с обзиром на Турску, захтевао обратно. Најзад су одлучили да се најпре

¹⁴ Данас Димитровград.

¹⁵ Износимо овај неостварени план због његове поучности, али и као историску чињеницу, да је Српски фронт био стално стављан пред могућност да буде веома активан.

стабилизује одбрана на аустроугарској граници према Италији и да се привремено одложи напад на Србију. На основу ове одлуке наређено је 22 маја команданту 5 армије да 15 и 16 корпус са пет дивизија упути на Сочански фронт и да се досадашња 5 армија расформира.

Надвојвода Еugen је са својим начелником штаба, примио за прво време команду над свим снагама на Италијанском и Балканском фронту и преселио се у Марибор. Према Сави и Дунаву преостала је, поред посадних и ландштурмских јединица, свега једна аустроугарска, новоформирана 61 пешадиска дивизија, у Банату, а Немачка је своје три новоформиране дивизије упутила за сваку евентуалност према Српском фронту у Мађарску. Све јединице су сада биле потчињене новообразованој команди „Армиске групе генерала коњице фон Тршћанског“. Он је до јуна био потчињен непосредно Врховној команди. Генерал Саркотић је у БХД имао на расположењу такође само једну, 59 пешадиску дивизију. Све остале јединице биле су и овде ландштурмске и посадне.

Генерал Тршћански је добио задатак: да спречи прелаз Срба преко Дунава и Саве и њихово наступање у правцу Будимпеште. У случају српског упада у Босну, има да предузме потребну акцију, али само уколико то не би имало неповољних последица по први задатак.

Средином јуна одведене су две немачке дивизије у Галицију. Јачина аустроугарских снага на Балканском фронту износила је тада: 164 батаљона, од којих 135 ландштурмских, са 113 мобилних батерија, укупно 162.000 војника са пушкама.

Велики успеси Аустро-Немаца према Русима и ишчезла велика опасност од напада Румуније произвели су код Конрада уверење да се Срби неће упуштати у офанзивне операције преко Дунава и Саве, сматрајући да би то претстављало за њих авантуристички подухват, пошто према њима не би било тешко брзо концентрисати јаке снаге, а вероватно је био и обавештен да су Савезници престали да инсистирају на оваквој српској операцији. Зато се одлучио да у

току јула повуче своје две дивизије — 61 и 59 — на друге фронтове, а уместо њих да формира две ландштурмске бригаде за оперативну употребу у Срему. Према томе, изменио је и задатак тако да се одбрана Босне изведе пасивно само са пограничним заштитним трупама и тврђавама. Како су и Немци били одвели своју последњу — трећу дивизију из Срема, то је цео фронт крајем јула стварно лежао на ландштурму, чија је јачина износила око 135 батаљона са 120.000 пушака.

Но, поред свега тога, генерал Тршћански је рачунао да ће повољан развој операција у Русији и Италији обезбедити убрзо потребне снаге за напад на Србију, те је у јулу, на основу темељних студија свог штаба, по сопственој иницијативи израдио офанзивни план према Србији и поднео га Врховној команди на увиђај. Ова му је скренула пажњу да су такве намере преурањене и наредила му да главну пажњу обрати на утврђивање Баната. Међутим, овај темељно разрађени план је послужио углавном за офанзиву коју је Макензен стварно и извео.

У офанзивним пројектима 1915 године постојала је сагласност између немачке и аустроугарске Врховне команде да моравски правац буде главни.¹⁶ Али у погледу помоћних праваца Немци су, обратно Аустријанцима, пренебрегавали правце преко Дрине и кроз Посавину и давали предност онима кроз Неготинску Крајину. То је свакако потицало из разних политичких циљева, али и из различите оцене оперативне могућности на планинском земљишту.¹⁷

РАЗВОЈ СИТУАЦИЈЕ КОД СРПСКЕ ВОЈСКЕ

Српска Врховна команда, увиђајући критичност опште ситуације и свесна својих савезничких обавеза, улагала је све напоре да би што пре спремила своју војску за активан рад. Али се њено унутрашње стање

¹⁶ При смени, Поћорек је своме наследнику рекао: „Ако још једанпут будете нападали Србију, урадите то само код Београда“. — ПРАУ III 187.

¹⁷ Ова различита схватања о планинском земљишту уочавају се у Карпатској бици, офанзиви у Трентину 1916 године и у Сочанској бици 1917 године.

и стање у народу споро опорављало. Све се то најбоље документује из претставке О.Бр. 12973 од 15 априла, коју је Врховна команда упутила министру војном:

„Стање у коме се данас налази оперативна војска у погледу исхране, поглавито исхране стоке, веома је рђаво. Трупни и колонски возови код трупа су празни, а војишна и главна слагалишта само постоје по имену. Нигде нема резерве у храни, но се тавори дан и комад. Због непотпуне исхране стоке, ова нагло пропада, а нема се откуда више попуњавати. Ако у скром времену политичка и војна ситуација код наших савезника буде таква, да треба и ми да пређемо у офанзиву, онда ће код оваквог стања ствари бити немогућно... Преко је потребно, да се овоме злу што пре стане на пут и оперативној војсци у што скоријем времену створи могућност за њене офанзивне операције, што ће неминовно у скром времену бити потребно с обзиром на општу политичку и војну ситуацију код наших савезника. Не будемо ли за овај момент спремни за офанзиву, то ће врло рђаво одјекнути код наших савезника и наш досад стечени глас и лепо име изгубиће много, а вероватно да ће то бити од утицаја и на наше националне аспирације.“¹⁸

Руска Врховна команда позвала је, 20 априла, српску Врховну команду да и „српска армија пређе у наступање и пренесе ратне операције на територију Аустро-Угарске“.¹⁹ Српска Врховна команда је известила руску Врховну команду 23 априла да се и досада носила жељом да непријатеља нападне на његовој територији. Али, услед несавладљивих тешкоћа, изазваних непогодним временом, недостатка хране и фуражи у земљи, недовољних транспортних средстава која су отежавала дотур и текуће дневне хране за људе и стоку, спорог довоза прехранбених залиха које су обезбеђене у Русији и најзад, услед заразних болести, све овакве намере биле су осуђећене. Ако би се из Русије убрзао дотур хране, српска Врховна команда је обећала да ће најмање за 20 дана моћи да пређе у офанзиву. У том смислу је она већ 1 маја издала својим оперативним јединицама наређење да убрзају своје припреме, те да офанзива може да отпочне још у мају.

¹⁸ ВРС VIII 99.

¹⁹ Исто 103.

У првој половини маја Савезници су обавестили српску Врховну команду да ће Италија, према склопљеном уговору, најдаље 26 маја предузети активна дејства против Аустро-Угарске у правцу Љубљане и да очекује да ће српска војска кроз Срем и Северну Босну садејствовати њеном десном крилу. Српска Врховна команда се одмах сагласила и издала својим армијама припремна наређења, из којих се назрева да је намеравала да са II и III армијом предузме офанзиву у Срем, са I армијом из долине Јадра ка Брчком, а са Ужичком и црногорском Санџачком војском концентрично ка Сарајеву.²⁰ 21 маја издала је апел војсци да буде спремна за прелаз у офанзиву „коју треба очекивати сваког часа“. Нажалост, услед поновних великих поплава (Сава се излила на левој обали 3—4 км) морала је известити 1 јуна руску Врховну команду, да ће српска војска моћи да пређе у офанзиву тек кроз 2—3 недеље када престану поплаве. Колико су ове околности биле од пресудног значаја за предузимање офанзиве, види се најбоље по томе што Врховна команда није могла дати I армији никакав мостови материјал ни за прелаз Дрине под нормалним приликама, него ју је упутила на прикупљање пловног материјала на Дрини и на импровизације.²¹

У то је време и Италија при нападу на Аустро-Угарску рачунала на српску помоћ у виду офанзиве српске војске, а у њену историју је, као оправдање њених тадашњих неуспеха, ушло и изостајање те очекиване офанзиве српске војске. Међутим, према историјским чињеницама, та ствар изгледа сасвим друкчије. Још пре ступања у рат, Италија је 21 маја 1915 године закључила са Савезницима Војну конвенцију. У чл. 1 Конвенције говори се уопште о споразуму Русије, Француске, Енглеске и Италије да координирају своје операције. У чл. 2 се вели да „италијанска офанзивна интервенција мора бити олакшана операцијама осталих трију савезничких армија, које се са своје стране обавезују да предузму све могуће енергичне вој-

²⁰ Исто 138, 139.

²¹ Исто 138.

не мере у циљу спречавања непријатеља да на италијанској граници концентрише надмоћније снаге”.²² Члан 3 предвиђа, ако би аустро-немачка војска предухитрила италијанску војску, „три савезничке војске (мисли се на руску, француску и енглеску — М. З.) обавезују се уколико је могуће, да својим енергичним офанзивним операцијама паралишу непријатељску офанзиву против италијанске војске, како би јој створили могућност да заврши своју концентрацију.”²³ Члан 4 гласи:

„У садашњим приликама, први циљ који има постићи италијанска војска и руска војска у Галицији, биће да се потуче непријатељ, који се налази на заједничком аустроугарском војишту, тј. на просторији између Карпата и Алпа, који образују италијанску границу према Аустрији. Да би се постигао овај циљ, руска и италијанска војска обавезују се узајамно: да на овом фронту прикупе по могућству максимум својих снага, задржавајући на свим осталим фронтовима стриктно потребне снаге за гарантовање стратегиске ситуације обеју војсака; да се, како у почетку тако и у току операција, споразумно одређују подесни правци обеју војсака. Српска и црногорска војска дужне су указати своје садејство, да би се горе изнети циљ постигао, тј. желети је да српска војска предузме офанзиву првенствено у правцу северозапада у циљу, да што пре својом акцијом дођу у везу са десним крилом италијанске војске, која би оперисала у правцу Љубљане.”²⁴

Међутим, 5 члан ове Конвенције је предвиђао:

„У случају да се садашње груписање аустро-немачких снага у основи промени, план операција ће разрадити споразумно руска и италијанска Врховна команда, водећи рачуна о новој ситуацији, на сопственом фронту, али тежећи пре свега ка постигнућу главног циља.”²⁵

И стварно, ситуација се од почетка маја нагло мењала. Неуспех десанта на Галипольском Полуострву обесхрабрио је све балканске државе које су нагињале да се прикључе Силама споразума, а подржао жељу

²² Исто 134, 135.

²³ Исто

²⁴ Исто 135.

²⁵ Исто

Бугарске да нападне Србију. Битка на Западу у Артоа није изгледала да ће бити од ма каквог утицаја на скоро катастрофалан развој ситуације на Руском фронту, где су се руске армије нагло повлачиле из Галиције и са Карпата. Отпочете италијанске офанзиве на Сочанском и Тиролско-корушком фронту дале су очигледног доказа да се Италијани неће тако брзо пробити кроз аустријске граничне одбранбене појасеве, иако ту противник није концентрисао никакве „снаге сувишне надмоћности“, него је имао скроз инфериорне снаге. Удаљеност између руске и италијанске војске се јако повећавала, гро аустро-немачких трупа остао је према Русима, а ослобођене снаге могле су се пребацити колико према италијанској толико и према српској војсци, и, као што смо видели, пре према српској, јер су ту били интереси Немачке, која још није формално ни била у рату с Италијом.

Па ипак, и поред свих тешкоћа и ризика, српска Врховна команда је била у мају и јуну одлучна да пређе у офанзиву да је нису спречавале несавладљиве поплаве. Доцнији прелаз у офанзиву, значио би према датим приликама, очигледну авантуру за српску војску. На поновно тражење руске и италијанске Врховне команде 3 и 4 јула да се офанзива ипак пре-дузме, српска Врховна команда је дала ове противразлоге:

1) да тиме може навући јаке непријатељске снаге и претрпети неуспех, чије би последице биле: да се Аустро-Немци споје преко Србије са Бугарском и Турском, да се осујети Дарданелска операција и да Бугари уђу у рат и заузму Македонију;

2) да не постоји наслон у близини, јер се Италијани и Руси налазе око 700 км удаљени од српског фронта;

3) да је потребно штедети скромне снаге и средства за претстојеће догађаје, чије је перспективе Врховна команда правилно прозрела.

Оправданост ових разлога је тако очигледна, да им не треба коментара, нарочито после изношења стварне ситуације и намере аустроугарске и немачке Врховне команде. Па и поред тога, српска Врховна

команда је и своје убеђење и сопствене интересе потчинила општим, заједничким потребама, изјављујући спремност, ако то политички разлози траже, да предузме офанзиву чим заврши припреме које су биле успорене услед киша. Опасност од тражене офанзиве први је увидео лорд Киченер и већ је 3 јула саветовао српској Врховној команди да буде опрезна и да се не жури. 11 јула је и руска Врховна команда нашла да су српски разлози оправдани, а ускоро су то урадиле и остале потписнице закључака Конвенције у Шантијиу. Скори развој догађаја јасно је доказао да је српска Врховна команда правилније ценила ситуацију непријатеља, своју и својих Савезника, него сами Савезници. Стога је потпуно неразумљиво што су се и после рата могли због тога одржавати неки приговори српској Врховној команди и што се у томе налазило оправдање за крупне неуспехе Савезника на које се рад мале српске војске уопште не би могао одразити.²⁶

У распореду Српске војске су у току целог времена вршене незннатне промене због лакше исхране и на основу текућих обавештајних података о запаженим покретима код противника. Тек 19 августа је Врховна команда, која је, из политичких обзира, морала препустити безбедност целе границе према Бугарској граничним четама и врло малом броју трупа III позива без артиљерије, била, разним провокацијама са стране Бугарске и стичући све више убеђење да може лако доћи до њеног мучког препада сличног 1913 години, принуђена да моли владу за одобрење да важне граничне тачке (Зајечар, Књажевац, Пирот, Свође и Владичин Хан) може обезбедити делом оперативне војске. Влада је тек 1 септембра одобрila превожење једне дивизије за Пирот, али је већ 4 септембра и то ускратила. Врховна команда је са своје стране ипак предузела бар припремне мере за брзо пребацање

²⁶ Овом питању смо посветили несразмерно много простора. Изгледало нам је потребно да то учинимо, пошто су те приговоре изнели у својим мемоарима и врховни команданти француске и италијанске војске, генерал Жофр и Кадорна. Они се стално понављају, па и данданас, у италијанским публикацијама.

Ужичке војске и извесних дивизија на Бугарски фронт.

РАЗВОЈ СИТУАЦИЈЕ КОД ЦРНОГОРСКЕ ВОЈСКЕ

На фронту је владало углавном борбено затишје. Почетком јула аустроугарске посаде из Котора и Требиња вршиле су на сектору Херцеговачког одреда неуспеле нападе према Грахову. На Ловћенском сектору непријатељ је из Котора изводио повремена бомбардовања тврђавском артиљеријом, флотом и авијацијом. У сузбијању ове активности учествовала је, после ступања у рат, покаткад и италијанска флота. Поред поседања десне обале Бојане, црногорска Врховна команда је одлучила да са трупама Старосрбијанског одреда заузме територију све до Дрима, а у јуну и Скадар је без борбе поседнут. То је изазвало протесте Савезника, па је наишло и на негодовање српске владе и дало повода за смену српског генерала Јанковића, начелника Штаба црногорске војске, на чије је место дошао српски генералштабни пуковник Петар Пешић. Но, Црногорци се нису дали у том омести и задржали су и Скадар и Сан Ђовани ди Медуа, правдајући свој поступак потребом да се спречи ширење побуна у северним областима Албаније. Они су, уствари, користили ову прилику да остваре своје старе аспирације на Скадар.

У лето су вођени неки преговори између делегата аустроугарске Врховне команде, потпуковника Хупкеа, који је као бивши аташе на Цетињу уживао наклоност краља и његовог сина Петра, наводно ради „хуманизирања“ рата. Због тога се посумњало да се ради о преговорима за закључење сепаратног мира. Како су у то време Централне силе биле наклоњене да до оваквог мира дође чак и са Србијом, коју су Аустријанци сматрали својим главним противником, то су се овакве претпоставке упорно одржавале. С друге стране, није искључено да је краљ Никола хтео да овим преговорима изврши само притисак на Савезнике који су снабдевање Црне Горе још увек пренебрегавали, а можда и да их потстакне на заједничке офанзивне

операције према Херцеговини и Далмацији, које су уласком Италије у рат нудиле велике изгледе на успех.

Српска Врховна команда је тежила да се у што већој мери ојача Санџачка војска, која је улазила не-посредно у комбинацију њених дефанзивних, а нарочито офанзивних планова. Црногорска Врховна команда се одазвала овој жељи, те је ову ојачала на 2/3 укупне снаге.

Снабдевање народа и војске било је и даље веома тешко. Побољшање од обећане помоћи Италије није се много осетило. Дотур хране из Русије преко Солуна и Србије био је тежак и спор а бродовима од Солуна до Сан Ђовани ди Медуа несигуран. Услед тога се од Савезника морало издејствовати њихово обезбеђење, али је то све ишло тешко. Предлог српској влади да се заједничком радном снагом изгради пут Пећ — Андријевица преко Чакора,²⁷ српска влада, нажалост, није прихватила, а то се нарочито осетило при повлачењу српске војске.

У распореду војске, изложеном на прекретници 1914/15 године, није се ништа битно изменило.

---

²⁷ „Ратник“ XI, XII 1934.

ДРУГИ ДЕО

РАЗВОЈ ВОЈНО-ПОЛИТИЧКЕ СИТУАЦИЈЕ ОД УЛАСКА
БУГАРСКЕ У САВЕЗ СА ЦЕНТРАЛНИМ СИЛАМА И ОБО-
СТРАНЕ ПРИПРЕМЕ ЗА РАТ

I

РАЗВОЈ ОПШТЕ ВОЈНО-ПОЛИТИЧКЕ СИТУАЦИЈЕ ДО ПОЧЕТКА НАПАДА НА СРБИЈУ

(Почетак септембра до 5 октобра 1915 године)

1

КОД ВЕЛИКИХ СИЛА И НА ГЛАВНИМ РАТИШТИМА

Однос обостраних снага у првој половини септембра 1915 године био је на свим ратиштима: 281 пешадиска дивизија (ако се урачуна 12 бугарских дивизија чије је учешће било већ 6 септембра обезбеђено, онда 293) Централних сила према 349 пешадиских дивизија Сила споразума. Од тога је стајало: на Западном фронту 150 савезничких пешадиских дивизија према 100 немачких; на Источном фронту 126 руских према 103 аустро-немачке (59 немачких и 44 аустроугарске); на Италијанском фронту $38\frac{1}{2}$ италијанских према 22 аустроугарске и 1 немачкој пешадиској дивизији (односно Алпском корпусу, који је претстављао јачину једне дивизије). Према томе, на главна три ратишта наши су савезници имали $88\frac{1}{2}$ пешадиских дивизија више од својих противника¹ у времену када су донете одлуке и почеле непосредне припреме за напад на Србију и Црну Гору.

¹ На споредним ратиштима је однос био овај: на Српском фронту 11 српских према 6 аустроугарских пешадиских дивизија (претпостављајући да томе броју одговарају заштитне трупе); на Турском фронту — на Дарданелима — 13 енглеско-француских према 26 турских, на Кавказу 6 руских према 11 турских и у Сирији, Арабији и Ираку 4 енглеске према 12 турских пешадиских дивизија. — СР IX 5.

Немци су, и поред те несразмере, ценили да је ситуација за напад на Србију, чији је почетак у Плесу био утврђен за почетак октобра, повољна, јер су се руске армије још увек повлачиле на исток, а према резултатима и друге битке на Сочи, од 18 јула до 2 августа, налазили су да им је и овде фронт осигуран.

Међутим, 22 септембра су, према споразуму у Шантијиу од 7 јула, француско-енглеске армије отпочеле своје велике нападе у Шампањи и у Артоа. Развиле су се огромне и крваве битке, назване услед огромног утрошка муниције „материјалним биткама“. Оне су у почетку довеле Фалкенхајна до колебања: да ли да одустане привремено од напада на Србију или не. Он се коначно решио да остане при већ донетој одлуци. Развој битки на Западу, које су трајале, углавном, до средине октобра, све више га је убеђивао да ће се и овај немачки фронт, уз незннатне земљишне губитке, моћи одржати.

Трећа битка на Сочи, која је требала да потпомогне савезничке нападе на западу, извођена је тек у времену од 18 октобра до 4 новембра те није могла битно утицати на развој операција ни на западу и истоку, ни на Балкану.

Србија и Црна Гора нису, дакле, осетиле скоро никакво значајније олакшање од ових догађаја на главним ратиштима, када су Централне силе изводиле своје нападе на те две земље.

2

ДРЖАЊЕ БУГАРСКЕ

Силе споразума су чак и половином септембра биле потпуно неоријентисане у погледу намера и обавеза које је Бугарска примила на себе већ 6 септембра у Плесу. Оне су се не само надале да ће спречити напад Бугара на Србију, него их је заварало и лице-мерно држање бугарске владе, која је обећавала да ће покренути Бугарску у напад на Турску. Сва убеђивања са српске стране да се и Бугари и Аустро-Немци најозбиљније припремају за заједнички напад

и многоbrojna obavestitevja koja su to potvrđivala sa raznih strana, nisu ih mogla pokolobati.

Bugarska je, 22 septembra, prema primљenim obavezama u Pllesu, morala objaviti mobilizaciju svoje vojske. To je Saveznike iznenadilo. Sile sporazuma su između себе и са Грчком и Румунијом повеле ужурбане преговоре око мера које би требало предузети за случај бугарског напада. Али су углавном још увек наседале уверавањима бугарске владе о могућности мирољубивог решења. Њен претседник је још 26 септембра, дакле, 20 дана после потписивања Војне конвенције у Плесу, отворено изјављивао:

„Мобилизацију не треба сматрати као припрему за рат. Бугарска нема агресивних намера, али она мора чувати своја права и своју независност. У тренутку у коме бугарска влада није прекинула преговоре са силама, на међе се оружана неутралност као оправдана опрезност, која прети Балкану због аустро-немачке офанзиве, која је већ отпочела. Неутралност Бугарске треба схватити исто тако као и неутралност Швајцарске и Холандије, које су мобилисале своју војску још у почетку рата, мада нису биле тако експониране као Бугарска.“²

Истог дана влада је издала и овај јавни коминике:

„Бугарска влада се нада, да ће добити од Србије без рата — добровољним уступањем — неспорну зону по уговору од 1912. г., на коју јој је признато право од стране обеју сад ратујућих страна. Ово уступање учиниће, да Бугарска неће напasti Србију, која ће се тада моћи окренути искључиво против Аустро-Немаца. Бугарска не жели рат. Одговорност за евентуални конфликт пала би на непопустљивост Србије. У сваком случају бугарска влада не жели, да прекине односе са силама четврног споразума.“³

Ни изјава бугарске владе тога дана да је закључила споразум са Турском, ратним савезником Немачке, није навела Савезнике да извуку јасне и одређене последице за своје даље поступке. Они нису усвајали српске предлоге да се Бугарској постави ултимативан захтев, те да се односи с њом потпуно разјасне и предузму енергичне превентивне мере да се њена евентуална агресија благовремено и енергично

² ВРС VIII 318.

³ Исто.

предупреди. Напротив, они су српску Врховну команду кочили у предузимању неопходних мера сигурности према бугарској граници и забрањивали свако реаговање на провокаторске иступе бугарских пограничних посада, запретивши да ће јој, у противном, отказати сваку савезничку помоћ. То је приморало српску Врховну команду да предвиди смртну казну за сваког ко буде дао повода за ма какве инциденте према Бугарској.

Тек 4 октобра су Савезници, после дугих међусобних преговора, предали бугарској влади ноту на коју је имала да одговори у року од 24 часа, а у којој су тражили: да одмах прекине односе са Немачком, обустави мобилизацију и протера немачке официре који су се масовно били појавили у Бугарској. Бугарска влада је одбила ове захтеве и Савезници су 5-ог, а Србија 6 октобра, прекинули дипломатске односе са Бугарском.

3

ДРЖАЊЕ ГРЧКЕ

Бугарска мобилизација је у Грчкој произвела тежак утисак. Чим је Венизелос дознао за делимичну мобилизацију Бугарске, тражио је да се у Македонији мобилишу два корпуса, што је краљ и усвојио. Али, када је дознао да је Бугарска објавила општу мобилизацију и тражио да то уради и Грчка, краљ је то одбио речима: „Не можемо потпомагати Србију, пошто ће Немачка победити, а ја нећу да будемо тучени.“⁴ Пошто је дошло до оштрих сукоба између Венизелоса и краља, овај последњи је, тек под претњом оставке владе, пристао 24 септембра на општу мобилизацију изјављујући: „На крају ко може тврдити, да ће Бугарска напasti Србију. Могуће је да одржи оружану неутралност и врло је вероватно да неће напasti Србију. У овом случају отпада разлика у мишљењу. Ви можете остати на влади и применити вашу политику.“⁵

⁴ Исто 318, 319.

⁵ Исто.

Трења између Венизелоса и краља нису била ни тим отклоњена, јер је Венизелос одлучно захтевао да Грчка уђе у рат чим Бугарска нападне Србију, а краљ је хтео да она и тада остане неутрална. На страни краља био је Главни генералштаб. Он је свој став оправдавао чињеницом да Србија неће бити у стању да, у случају заједничког рата, упути 150.000 војника према Бугарској, као што је то било предвиђено војном конвенцијом из 1913 године, јер ће се морати сва ангажовати против Аустро-Немаца. Не улазећи у то да ли је Србија имала ту обавезу или не, Венизелос је одмах предложио краљу да се од Енглеза и Француза тражи да тих 150.000 војника упуне они, а не Србија. Убеђен да до тога неће доћи, краљ је на то пристао, али под условом да то не буду колонијалне трупе. Венизелос је одмах позвао Савезнике да се томе најхитније одазову. Они су одмах пристали и одредили трупе из Марсеја, одређене за Источну армију, и са острва Лемноса. Међутим, краљ је приморao Венизелоса да уложи формални протест против искрцања савезничких трупа на грчкој територији пре бугарског напада, али се Савезници нису више обазирали на то, јер су знали да Венизелос и даље одобрава њихов поступак и да то чини само да би краља бар привидно задовољио. 29 септембра је грчки Парламент једногласно одобрио политику Венизелоса.

Иако су Французи и Енглези одмах прихватили понуду Венизелоса, почели су опет међусобне преговоре о снагама које треба упутити у Грчку, при чему су изгубили драгоцено време да присуством својих трупа ојачају положај Венизелоса. То је краљ искористио и, чим су предњи делови француске 156 и енглеске 10 пешадиске дивизије отпочели са искрцањем у Солуну⁶, отпуштио је 5 октобра Венизелоса, који је дан раније понова дао изјаву у Парламенту да ће Грчка испунити своје обавезе према Србији. Краљ је довео на власт своје људе, који су били наклоњени Немачкој и који су објавили неутралност са мотива-

⁶ Искрцање целих дивизија трајало је 10 — 15 дана. Ларше 80.

цијом да се споразум са Србијом односио само на неки балкански рат, али не и на рат са великим силама. Штавише, нова влада је тражила да Бугарска не заузме пределе око Дојрана и Ђевђелије, пошто на њих Грчка рефлектира. Тако је Србија у последњем моменту била лишена помоћи свога грчког савезника, на кога је мислила да може увек да рачуна при нападу Бугарске.

4

ДРЖАЊЕ РУМУНИЈЕ

Све дубље повлачење Руса на исток и општа мобилизација Бугарске довели су Румунију у веома тешку ситуацију. Бугарска је све више истицала своје аспирације на територије уступљене Румунији по Букурешком миру. Немачка је стално претила и у Румунији се дуго није знало да ли ће прикупљене снаге у Банату напasti њу или Србију. У народу је све више расла борба између присталица и противника Централних сила, тако да је једно време претила опасност од побуне у земљи.

Најзад је Румунија успела да остане по страни.

Њена влада је 8 септембра дала изјаву аустроугарском посланику „да задатак Румуније није да брани Србију“. Стварно, према датим војним околностима ни Србија ни Савезници нису могли од ње да очекују никакву подршку, све док се њихова војна ситуација не измени из темеља, а такви су изгледи, с обзиром на Руски фронт у времену бугарског напада, били ишчезли. Такво, иако горко, али једино правилно, сазнање могло је српској Врховној команди олакшати да дође до правилније одлуке. Као што ће се видети, она није пропустила прилику да благозремено упозори Савезнике и на то.

II

ПРИПРЕМЕ ЦЕНТРАЛНИХ СИЛА И БУГАРСКЕ ЗА НАПАД НА СРБИЈУ И ЦРНУ ГОРУ

1

ОСНОВНИ ОПЕРАЦИСКИ ПЛАН ЗА ПРЕТСТОЈЕЊУ ОФАНЗИВУ

(2)

ВОЈНА КОНВЕНЦИЈА У ПЛЕСУ И ОСНОВНИ ПЛАН

Немачка Врховна команда је пре потписивања Војне конвенције у Плесу, 6 септембра, морала да изради нацрт основног операциског плана за заједничку офанзиву. У том циљу са појединим савезницима је водила разне преговоре који су са прекидима трајали све до почетка јула. Притом је требало ускладити разне политичке и војне захтеве појединих учесника. Најтеже је било задовољити Бугарску и Аустро-Угарску.

Бугари су хтели да се пре уласка у рат потпуно обезбеде од евентуалних напада Грчке и Румуније. Они су предлагали да уз подршку Централних сила најпре нападну Грчку, ако она не прихвати ултиматум да демобилише своју војску и не пристане да им одмах препусти Серез, Драму и Кавалу. Сличне гаранције су желели да постигну и према Румунији. Најзад су се задовојили Фалкенхајновим обећањем да ће рат проширити на Грчку и Румунију, ако ове изађу из обећаног става неутралности, на који су се њихови краљеви обавезали и да ће Турска ојачати бугарске снаге према овим евентуалним противницима и ставити их под бугарску команду. Немачка се још обавезала да ће своје снаге што пре истурити на Црно Море, у Варну и Бургас, као и на Егејско Море, по-

што Бугари нису били сигурни у отпор својих посада. Бугари су у последњем моменту повећали и своје територијалне прохтеве. Они се нису више задовољавали целом Македонијом, него су тражили српске области до Велике и Јужне Мораве, а од Грчке и Румуније, ако временом ступе у рат, оне територије које су им били препустили према Букурешком мировном уговору. Немци и Аустријанци су на то лако пристали.

Тешкоће са Аустро-Угарском су биле сасвим друге природе. Конрад је тражио да се операције изводе под аустроугарским руководством, правдајући тај захтев тиме што се главне операције изводе са аустроугарске територије и што то захтева престиж његове државе. Пошто су се томе противили Бугари и Немци, он је пристао да немачки фелдмаршал фон Макензен, који се баш пре тога прославио поновним заузимањем области у Галицији које су раније припадале Аустро-Угарској, прими врховну извршну команду, али да буде потчињен аустроугарској Врховној команди која би се по свим важним одлукама претходно споразумевала са немачком Врховном командом. Пошто Фалкенхајн није ни на ово пристао, утвачено је да се Макензен само у погледу аустроугарских трупа обраћа њиховој Врховној команди. Уствари, Фалкенхајн и Макензен су руководили операцијама прећутно у најтешњем непосредном односу и тек када су они сматрали да је за њих завршен рат са Србијом, Конрад је могао потчинити себи све аустроугарске јединице и употребити их према своме нахођењу.

У Војној конвенцији у Плесу било је углавном одређено:

— Најдоцније за 30 дана после потписа конвенције, Немачка и Аустро-Угарска имале су да концентришу најмање по шест дивизија, Бугарска најдоцније за 35 дана четири дивизије (од по три бригаде) према граници преткумановске Србије. Циљ ових снага је био да „потуку српску војску, где је нађу, и да што пре отворе и осигурају сувоземну везу између Мађарске и Бугарске“. ¹

¹ СР IX 162; ПРАУ III 11.

— Даље, бугарске снаге, најмање у јачини једне дивизије, имале су упасти непосредно из Јужне Бугарске у Македонију.

— Бугарска је морала, најкасније 15 дана по потпису конвенције, да објави мобилизацију.

— Бугарске операције су имале да отпочну тек 5 дана после отпочињања операција аустро-немачких армија.

Даље одредбе су се односиле на држање према Грчкој и Румунији, на евентуалну помоћ Турске и на сарадњу Немачке при обезбеђењу обала Црног и Егејског Мора и сл.²

2

РАЗРАДА ОСНОВНОГ НАЦРТА ОПЕРАЦИСКОГ ПЛАНА

Одмах по потписивању конвенције, немачка Врховна команда је могла приступити дефинитивној разradi операциског плана, пошто је претходно прикупила све потребне податке и донела начелне одлуке.

Процена ситуације код Србије и Црне Горе. — Немачка Врховна команда је располагала свим потребним подацима о стању у Србији. Она је знала да Србија, почетком септембра 1915 године, стоји са главним снагама на Савско-дунавском фронту, са слабијим на истоку према Бугарској и да на западу, према Босни, има само заштитне делове. Знала је и то да је српска војска у претходним борбама и услед ратних зараза претрпела велике губитке, које је ценила на 50% борачког стања у почетку рата. За попуну је морала употребити, поред регрутата, и старија годишта. Познате су јој биле и све тешкоће у попуни оружјем, муницијом и осталом убојном опремом, као и економска криза у којој се земља налазила. Али је рачунала да се српска војска постепено потпуно опоравила.

И Немци и Аустријанци су рачунали да ће и у будуће имати у српској војсци најозбиљнијег противника. Стога су, на основу искустава из претходних ратова, врховне команде Немачке и Аустро-Угарске израдиле упутства која су и издале пред почетак опе-

² Исто.

рација трупама ради упознавања са будућим противником. У њима се, између осталог, вели да је српска војска ван сваке сумње храбра, а њени војници, већим делом сељаци, физички нарочито снажни, са малим задовољни, веома отпорни, у борби хладнокрвни и присебни. Они су прошли већ четири године кроз сурову ратну школу, те су добро извежбани и строго дисциплиновани. Фанатично воле своју земљу и непоколебљиво верују у победу. Српска пешадија добро маршује и гађа, жестоко и истрајно напада, а нарочито је упорна у одбрани коју изводи активно. Врло добро је извежбана за ноћне нападе. Артиљерија изврсно гађа и економише са муницијом. Српски официри су свуде били на висини, са великим политичком свешћу и свесни своје одговорности према војницима, којима су предњачили у опасним ситуацијама. За више старешињство се нарочито истиче да је било веома вешто у припреми и извођењу одбране, примени утврђивања и необично упорно у критичним ситуацијама.

Аустријски генерал Краус је, као начелник Штаба Балканске војске, после смене Поћорека, издавао трупама разна упутства са примерима о држању српских јединица и старешина. После рата, он је изнео у својим јавним публикацијама да је српски борац сматран у аустроугарској војсци најопаснијим непријатељем, с којим је имала прилике да се бори у Првом светском рату.³

У септембру 1915 године, немачка Врховна команда је рачунала да српска војска има једанаест пешадијских дивизија I и II позива и једну коњичку дивизију са укупно 232 батаљона и око 780 артиљеријских оруђа, од којих 240 тешких. Претпостављала је да су I, II и III армија на Савско-дунавском фронту, IV армија према Босни,⁴ са наслоном код Вишеграда на црногорске снаге, јачине око 50.000 људи, са чијом је

³ Ако се има у виду да су аустроугарске трупе употребљене на свим фронтовима у Европи и на Азиском ратишту, онда је сигурно такво признање за српског борца од противника, који га није волео, ретко похвално.

⁴ Вероватно се мислило на Ужичу војску.

ограниченом оперативном способношћу рачунала услед недостатка коморских делова.

Општа идеја за извођење операција. — При овако претпостављеном распореду непријатељских снага, немачкој Врховној команди се наметала идеја, као што то износи њен Генералштаб после рата да „једновременим изненадним упадом из Босне и Бугарске дуж и јужно од железничке пруге Ужице — Крушевач — Софија нападне противника у леђа, запреци му пут ка јтугу и на тај начин постигне његово потпуно уништење.“⁵ Али, вели се даље, немачка Врховна команда је сматрала да су за то биле потребне јаке ударне снаге за оба спољна крила. Интересантни су разлози који су навели немачку Врховну команду да одустане од овакве шире оперативне употребе снага из Босне и Бугарске. Она је сумњала да бугарска војска има за то довољну ударну снагу, јер је, „обзиром на тешку општу ситуацију земље између истурених суседа и мора, којима су крстариле непријатељске флоте, бугарска Врховна команда била за опрезност.“⁶ Она је сматрала и да је немогуће брзо прикупити једну довољно јаку армију у Босни, с обзиром на слабу железничку мрежу и да брдско земљиште између Босне и Бугарске са отстојањем од преко 200 км пружа искусном српском војству згодну прилику да, ослањајући се на опробану чвртину своје војске у одбрани и оперишући по унутрашњим правцима, почесно потуче обе ове изоловане групе.

Из тих разлога су се немачка, а преко волje и аустроугарска Врховна команда сагласиле да своје снаге упуте у напад са Савско-дунавског фронта и из Бугарске и одустану од великих оперативних комбинација које су им се нудиле са обухватне стратегиско-географске основице у Босни. Оне су рачунале да ће на тај начин успети да изврше развој свих снага за напад три недеље после искрцања на концентрационској просторији. А како су по прелазу Саве и Дунава постојали природни прикључци на српску железничку

⁵ СР VIII 197.

⁶ Исто.

и путну мрежу, то им је све ово давало изгледа на бржи развој операција, које су желеле да заврше до почетка зиме. Сем тога, оне су желеле да што више искористе своју надмоћност у артиљерији и технички, што на планинским правцима из Босне не би било лако постићи.

Незгода овога плана је била у томе што је операција у овом случају морала отпочети форсирањем моћних речних препрека, као што је Сава, а нарочито Дунав. Али, искуства о употреби и ефекту артиљеријских масовних снага, стечена у досадашњим велиkim материјалним биткама на западу, а нарочито при пробоју фронта код Горлица уливала су Аустро-Немцима наду да ће прелаз сигурно успети. Они су рачунали са застојем који ће морати да наступи после преласка ради сређивања формацијских састава, а можда и услед кошаве и поплава које се редовно појављују ујесен. Они чак нису инсистирали ни на природном олакшању од стране Бугара који су им својим ранијим или бар једновременим наступањем могли умногоме олакшати прелаз преко Саве и Дунава. Напротив, Бугари су себи већ у конвенцији осигурали право да своје операције отпочну пет дана после почетка прелаза (они су тражили да доцније отпочну своје операције, наводно, због задоцњења у концентрацији, али је очигледно да је и ту главни разлог био претерана опрезност, како, у случају неуспелог прелаза, не би били изложени почесном тучењу).

Немачка Врховна команда је од средине септембра рачунала и са могућношћу да енглеске и француске снаге, искрцање у Солуну и користећи железничку пругу преко Скопља и Ниша, притекну српској војсци у помоћ. Зато је много полагала на то да бугарска војска пресече ову пругу у долини Јужне Мораве и да што пре заузме и обезбеди простор између Ниша и Крушевца. Она се надала да ће заузећем Ниша од стране бугарских и Крагујевца од аустро-немачких снага српској војсци „преостати у најбољем случају повлачење у планинске, у свим средствима оскудне области, што у крајњем случају значи њен крај, тј. њено уништење. У најмању руку српска ору-

жана сила не би за дуже времена уопште долазила до изражаја...“ и тако би било постигнуто „...ослобођење пута за Турску, који је био циљ, због кога је немачка Врховна команда предузела ову кампању...“ а дошло би и до „уништења српске војске и освајања земље, чemu се узгредно имало да тежи“.⁷

За извршење ове оперативске замисли предвиђене су две армије од по шест дивизија на Савско-дунавском фронту⁸ и једна бугарска армија од четири дивизије на Источном фронту (бугарском). Немачка Врховна команда се надала да ће се њиховим дејством створити таква ситуација, да ће „и за борбу мање способне аустроугарске трупе у Босни бити довољне, да српској војсци створе Седан.“⁹ У томе ће се, како ће се видети, разочарати.

Образовање Групе армија Макензен, улога аустроугарских снага у БХД и бугарских снага. — Главна извршна команда против Србије поверена је — као што смо видели — немачком генерал-фелдмаршалу фон Макензену, са генералом фон Сектом као начелником штаба. Обојица су се у досадашњем рату нарочито истакли на разним положајима, а тек су дошли са Руског фронта где су руководили пробојем фронта код Горлица и изводили победоносне операције у Галицији и Пољској.

„Нова“ Група армија Макензен¹⁰ требало је да се састоји из:

— немачке 11 армије са три корпусне команде, шест (можда седам) пешадиских дивизија и неким аустроугарским заштитним трупама у Банату;

— аустроугарске 3 армије са шест дивизија у Срему; због неповољног развоја операција у Источној Галицији и Волинији, још није било јасно да ли ће у

⁷ Исто 199, 200.

⁸ Ово је по предлогу немачке мисије. Међутим, генерал Тршћански је предвиђао да ове фронталне армије буду јаче, што је доцнија стварност и оправдала.

⁹ СР VIII 199, 200.

¹⁰ Назив „Група армија Макензен“ задржан је извесно време и даље у Русији, да би се очувала тајност, те је она према Балкану називана „Новом“.

армију ући свих шест аустроугарских дивизија, или ће се морати надокнадити немачким дивизијама, за које није још било решено да ли ће ући у састав 11 или 3 армије; и

— једне (доцније 1-ве) бугарске армије са четири дивизије западно од линије Видин — Софија.

Аустроугарска армија је била намењена за дејство на десном крилу и на правцу Београда, пошто су трупе располагале брдском опремом и зато што је аустроугарска Врховна команда желела да њене трупе заузму Београд. Бугари су, пак, желели да Немци надиру долином Велике Мораве, јер су се надали сигурнијој помоћи од њих, а осећали су се сигурнији и према Румунији. Најзад је и немачка опрема била подешена за лакше земљиште, какво се на овом правцу налазило.

Конвенцијом у Плесу нису била донета никаква решења о употреби аустроугарских снага у БХД, које су стајале под командом генерала Саркотића, нити о акцији против Црне Горе. То је било препуштено да реши сама аустроугарска Врховна команда, којој је генерал Саркотић био непосредно потчињен. Она је одлучила да остане и даље у одбрани према Црној Гори, и да из Босанске Посавине и правцем Вишеград — Ужице офанзивно потпомаже главне нападе Макензена са Савског и Дунавског фронта. Међутим, све је испало друкчије. Одмах по пријему комande, Макензен је све боље аустроугарске снаге на своју руку померио с фронта на Дрини на Савски фронт, пошто Аустријанци нису били у стању да за овај последњи обезбеде свих 6 дивизија, на што су се Конвенцијом били обавезали. Иако се аустроугарска Врховна команда није слагала са овим изменама, прешла је преко тога. Она је наредила после тога генералу Саркотићу да од својих трупа образује код Вишеграда и северно нове јединице за учешће у офанзиви према Србији преко Дрине и потчинила их је непосредно команданту своје 3 армије, а тиме посредно и Макензену. Генерал Саркотић је задржао само фронт према Црној Гори, али је и даље остао непосредно потчињен својој Врховној команди. Он је своју одбрану у Херцеговини и Далма-

цији имао да ослони на утврђења, а за одбрану Југоисточне Босне требало је да од позадинских трупа образује нове јединице.

Бугарске снаге, сем четири дивизије које су биле предвиђене за непосредно учешће у офанзиви северно од Софије, остале су такође потпуно на расположењу и непосредно под својом врховном командом која се у Плесу обавезала да ће једну групу — 1—2 дивизије — упутити што пре у Македонију ради пресецања веза између Србије и Грчке.

Основна директива за извођење операција. — Макензен је, 16 септембра 1915 године, непосредно од немачког цара добио задатак усмено и писмено, који је гласио: „Српска армија има се отсудно потући и отворити и осигурати веза преко Београда и Софије са Цариградом“.¹¹ Пре тога Сект је био о свему детаљно обавештен од Фалкенхајна, а том приликом му је уручена основна директива за извођење операција која је била датирана 15 септембра.

Према основној директиви,¹² операције аустроугарске 3 и немачке 11 армије морале су отпочети најдоцније 6 октобра, а бугарске армије најраније петог дана после тога. Команда Групе армија и немачке трупе остале су потчињене непосредно немачкој Врховној команди, а аустроугарске трупе, преко Групе армија, својој Врховној команди. Измене и допуне добивеног задатка доносиће заједнички све савезничке врховне команде и о њима ће Макензена извештавати аустроугарска Врховна команда.¹³

¹¹ СР IX 201.

¹² Њено излагање у СР IX 201 и ПРАУ III 190 није у свему подударно, оно у ВРС IX 2 није тачно.

¹³ Износимо ове наизглед формалне одредбе да бисмо истакли потребу крајње одређености у саобраћају коалиционих војски. Па и поред тога, код противника је долазило до извесних неспоразума. Силе споразума су у том погледу биле тако нехатне, да су, као што ћемо видети, од почетка па до краја ових операција доводиле српску Врховну команду и српске трупе у најтеже, можда судбоносне, незгоде. Сличних појава је било и 1941 од 27. III до 6. IV између старе Југославије, Грчке и Енглеске.

У директиви је, углавном, изнето да аустроугарска 3 армија треба главним снагама да изврши прелаз код Београда, а слабијим код Купинова; немачка 11 армија главним снагама код Рама, помоћним код Сmedereva, а демонстративним код Оршаве. После успелих прелаза река, аустроугарска 3 армија имала је, обезбеђујући се према долини Колубаре, да наступа ка Крагујевцу, а немачка 11 армија долином Велике Мораве на југ. Бугарска 1 армија имала је једним мањим делом снага да продре од Видина преко Неготина и што пре обезбеди комуникације код Оршаве, док су главне снаге имале да надиру ка Нишу. Од бугарске јужне групе тражило се да продре у долину Вардара и прекине железничку пругу Солун — Ниш. Ова директива је завршена једним веома неодмереним предвиђањем: „Српски отпор биће вероватно коначно уништен, ако Групи армија успе да продре у простор Ђуприја — Крагујевац — Алексинац, заузме главни град Ниш и Крагујевац, који је за производњу целокупног српског ратног материјала неопходан.“¹⁴

У овој директиви није ништа речено о употреби аустроугарских јединица у Босни. Према немачким подацима то је, наводно, изостављено, јер се обе врховне команде још нису сагласиле по томе, док аустријски званични извори изрично износе: „Немачка Врховна команда одустала је од једновременог притиска јаких снага потпуног оперативног квалитета из Источне Босне, пошто није приписивала довољни саобраћајни капацитет ускотрачним железничким пругама које су тамо постојале. Тако је скоро потпуно отпало бочно дејство, које је под датим условима имало богате изгледе.“¹⁵

Из досада изнетих разматрања плана немачке Врховне команде, као и потоњих мера Макензена, очигледно је да су Немци потпуно пренебрегли ово дејство. Пошто се то у току операција показало као велики пропуст, они су га се нерадо сећали и тешко га признавали.

¹⁴ СР IX 201.

¹⁵ ПРАУ III 190.

КОНЦЕНТРАЦИЈА АУСТРО-НЕМАЧКО-БУГАРСКИХ СНАГА

— Скица бр. 3 —

Одмах после потписа Војне конвенције, 6 септембра, отпочела је у Срему и Банату концентрација аустро-немачких снага предвиђених за дејство против Србије (концентрациске просторије поједињих делова виде се из приложене скице). Њом су руководиле поједине врховне команде према претходно утврђеним плановима.

Концентрациско превожење је било ометано услед измена у саставу армија. Те измене су извршене још у току превожења, које се ипак успешно завршило за 32 дана (дневно је просечно пристизало 37 возова).

Макензен је тек 20 септембра стигао у Темишвар, где је примио команду и могао још једино интервенисати при изменама концентрације и груписања извесних снага, пошто аустроугарска Врховна команда није могла ставити на расположење обећана три корпуса са шест него само један корпус са две дивизије. Зато је немачка Врховна команда доделила 3 армији немачки 22 резервни корпус са три дивизије, а четврту дивизију је упутила у састав 11 армије. Том приликом је Макензен на своју руку привукао у састав 3 армије, у Срем, и аустроугарски 19 корпус који се налазио у Босни, чија је 53 дивизија, иако састављена претежно од ландштурмских јединица, од Аустријанаца била намењена за оперативну улогу и требало да оперише од Вишеграда према Ужицу.¹⁶

Немачка Врховна команда је у току концентрације наредила да се 19 септембра изведе, са већ пласираним артиљеријом, снажно бомбардовање Београда и Смедерева и да се на Крагујевац и аеродром код Пожаревца баци око 2.400 кг бомби из ваздуха. Ово

¹⁶ У то време су Немци налазили да све аустроугарске трупе у саставу 3 армије, сем оних у 8 корпусу, претстављају оперативну вредност од пола дивизије. Ускоро су, пак, ову вредност 19 корпуса повећали на једну, а по пристизању 10 брдске бригаде на једну и по оперативну дивизију.

„демонстративно отварање српске војне“ требало је да „олабави српску опрезност за прави напад“, који је требало да уследи тек после 17 дана.

21 септембра, издао је Макензен 11 армији основну директиву како за прелаз Дунава тако и за смену аустроугарских заштитних трупа које су се већим делом имале прикупити северно од Оршаве, одакле су доцније имале да пређу Дунав и наступају ка Неготину. У овој директиви су углавном изнети подаци које је Макензен примио од Врховне команде, нарочито у погледу прелазних места, начина прикупљања појединих корпуса и употребе новододељених јединица. Команданту 3 армије било је чак препуштено да сам изабере прелазна места, што је донекле било и разумљиво, пошто је његов ранији пројекат послужио и врховним командама за разраду операциског плана.

Тек 28 септембра издао је Макензен директиву у којој су била изнета конкретна наређења за извршење прелаза и за извођење првих операција.

Према наведеној директиви „11 армија имала је најпре да овлада Дунавом између Смедерева и Базјаша и одмах по заузећу јужне обале да предузме наступање с обе стране Мораве ка линији Паланка — Жабари — Петровац, обезбеђујући при томе, прелазе и позадинске везе...“ Даље се у директиви предвиђа да ће Бугарска 1 армија, која се прикупља на српско-бугарској граници, наступати са четири дивизије саобразно покретима 11 армије ка линији Параћин — Ниш. За аустроугарску 3 армију се у њој вели: „најпре ће заузети висинске положаје јужно и југоисточно од Београда. У том циљу ће после темељне артиљеријске припреме заједничким нападом својих главних снага (8 корпус и 22 резервни корпус, свега пет дивизија) савладати Дунав и заузети углавном линију Кнежевац — Авала — Ритопек.“¹⁷

Одмах по заузећу ове линије, 3 армија је имала да наступа преко брдовитог земљишта према југу и што пре допре на отсеј Аранђеловац — Ковачевац, да би на себе навукла јаке непријатељске снаге и тиме

¹⁷ ПРАУ III 198.

омогућила да отсудни удар 11 армије дође до потпуног изражaja.

Трећа армија је добила и задатак да преко Саве пребаци 19 корпус, и то главним снагама код Купинова, а слабијим код Больеваца и упути га најпре западно од Колубаре на југ, да би привезао тамошње српске снаге и спречио да изврше напад у десни бок 3 армије. Доцније се корпус имао да привуче од Лазаревца ка Аранђеловцу на десно крило армије, уколико то буде изводљиво према држању непријатеља.

У овој директиви је одређена граница између 11 и 3 армије линијом Панчево — Иваново — Гроцка — Кусадак, а као почетак операција предвиђао се 5 или 6 октобар.¹⁸

Бугарској концентрацији је претходила општа мобилизација од 22 септембра. Према томе, она се морала завршити тек после концентрације аустро-немачких армија чије су јединице биле извучене из оперативних сastава са других фронтова. Према немачком захтеву, бугарска Врховна команда је била приморана, да противно своме убеђењу, одреди тешките операције својих снага према долини Велике Мораве. Како је клисурasta долина Нишаве била неповољна за наступање јачих снага, а сем тога се утврђеном Пироту приписивала велика отпорност, то су три дивизије 1 армије концентрисане између Дунава и гребена планине Балкана а само једна дивизија јужно од Трна. Планинско земљиште на граници, слабе комуникације и претпостављени јачи отпор утврђења код Зајечара и Књажевца, условљавали су споро прикупљање и тежак развој дивизија на граничном фронту. И поред свега тога, Макензен је добио обећање бугарске Врховне команде да ће 1 армија 11 октобра моћи предузети општи напад преко границе. Она га је 2 октобра известила да томе не може приступити пре 14 октобра, али је пристала да од 11 октобра отпочне

¹⁸ У нашој војној литератури, па и најновијој, Макензену се приписује да је имао неког видног утицаја при изради плана за прелаз река, па чак и оперативског плана, што није тачно. Он је имао само да руководи извођењем операција, а све припреме вршиле су врховне команде.

борбе на појединим тачкама на граници у циљу везивања српских снага. Међутим, бугарској Врховној команди се стварно није журило и из других разлога. Пре свега, она је хтела да буде сигурна да ће прелази успети, јер би се у противном случају сувише истакла. Сем тога, она је Вардарском војишту придавала већи значај него Фалкенхајн и од почетка је предвиђала да ће 2 армија бити много јача него што се у Плесу била обавезала, а за то јој је требало и више времена.

3

РАСПОРЕД И ЈАЧИНА НАПАДНИХ СНАГА

— Скица бр. 3 —

Поред промена у саставу 11 и 3 армије, извршених у току извођења саме концентрације, њихове јединице су, сем незнатних делова, успеле да се до 5 октобра прикупе на предвиђеном простору и заузму овај дефинитиван распоред:

А) Група армија Макензен

Командант, генерал-фелдмаршал Макензен; начелник штаба, генерал Сект. Штаб у Темишвару.

а) Немачка 11 армија

Командант, генерал Галвиц; начелник штаба, пуковник Макард. Штаб у Бршцу.

— Немачки 3 корпус (25 резервна и 6 пешадиска дивизија): 21 батаљон и $36\frac{1}{2}$ батерија према Смедереву.

— Немачки 4 резервни корпус (11 баварска, 105 и 107 пешадиска дивизија): 27 батаљона и 37 батерија према Острву.

— Немачки 10 резервни корпус (103 и 101 пешадиска дивизија): 18 батаљона и $41\frac{1}{2}$ батерија према Раму и Великом Градишту.

— Аустроугарски одред генерала Филепа:¹⁹ 6

¹⁹ Раније употребљени назив „група“ заменили смо називом „одред“, пошто овај претставља мобилни део бивших група.

ландштурмских батаљона и 6 батерија на отсеку Велико Градиште — Оршава.

— Укупно: 72 батаљона, 121 батерија (од којих 31 тешка и 5 најтежих), 6 ескадрила. (Овде су урачунате и јединице потчињене непосредно армијама.)

б) Аустроугарска 3 армија

Командант, генерал Кевеш; начелник штаба, генерал Конопицки²⁰. Штаб у Новом Саду.

— Аустроугарски 8 корпус (57 и 59 пешадиска дивизија и ландштурмска бригада Хауштајн и Мразек): 31 батаљон и 43 батерије око Земуна.

— Немачки 22 резервни корпус (44 и 43 резервна и 26 пешадиска дивизија): 35 батаљона и 47 батерија западно од Земуна.

— Аустроугарски 19 корпус (53 пешадиска дивизија, 205 и 206 ландштурмска бригада и ландштурмска бригада Шварц): 32 већином ландштурмска батаљона и 29 батерија у прикупљању код Купинова.

— Аустроугарски одред генерала Сорсића (ландштурмске позадинске бригаде Ибл и Шис): 13 ландштурмских батаљона и 6 батерија око Сремске Митровице.

— Аустроугарски одред генерала Штрајта: 8 ландштурмских батаљона и 7 батерија код Зворника и Бијељине.

— Аустроугарска 62 пешадиска дивизија (мобилна тврђавска бригада, 9 ландштурмска позадинска бригада): 11 ландштурмских батаљона и 6 батерија у прикупљању код Вишеграда.²¹

²⁰ Дотадашњи командант ген. Трићански и начелник штаба, главни сарадници на припреми офанзиве, морали су бити смењени у последњем моменту, због личне замерке мађарском претседнику владе.

²¹ Изнели смо подробнији састав аустроугарских делова, сем код нормалног оперативног 8 корпуса, да би се лакше уочила њихова борбена вредност, а што је Макензен стално губио из вида и због тога правио погрешне закључке. Додадјемо да је и „оперативна“ 53 пешадиска дивизија имала, сем два босанска ловачка батаљона, само ландштурмске батаљоне (13).

— Укупно: 130 батаљона, 138 батерија (од којих 38 тешких и 7 најтежих) и 4 ескадриле (закључно са армији непосредно потчињеним јединицама).

в) Бугарска 1 армија²²

Командант, генерал Бојацијев; начелник штаба, Азманов. Штаб у Белоградчику.

— Бугарска 6 (Бдинска) дивизија: 24 батаљона, 4 ескадрона и 16 батерија према Неготину и Зајечару.

— Бугарска 8 (Тунџанска) дивизија: 24 батаљона и 16 батерија према седлу Кадибогаз.

— Бугарска 9 (Плевњанска) дивизија: 24 батаљона и 12 батерија према седлу Свети Никола.

— Бугарска 1 (Софиска) дивизија: 24 батаљона, 8 ескадрона и 12 батерија око Цариброда.

— Одред пуковника Стојкова (1 коњичка бригада ојачана пешадијом из 1 армије): 8 ескадрона и 8 батаљона према Власини.

— Укупно: 104 батаљона, 20 ескадрона и 56 батерија (од којих 17 тешких).²³

Б) Ван састава Групе армија Макензен

а) Трупе БХД

Командант, генерал Саркотић; начелник штаба, пуковник Миних. Штаб у Сарајеву.

— Обалска заштита (рејон Шибеник и Мостар): 7 батаљона и 6 батерија.

— Тврђавске посаде: Бока — $9\frac{1}{4}$ батаљона и $7\frac{1}{2}$ мобилних батерија; Требиње — $4\frac{1}{2}$ батаљона и 11 мобилних батерија; Билећа — $3\frac{1}{2}$ батаљона и 5 мобилних батерија; Автовац — $3\frac{3}{4}$ батаљона и $1\frac{1}{2}$ мобилна батерија; Калиновик $\frac{3}{4}$ батаљона и 1 мобилна батерија; Мостар — 2 батаљона и $2\frac{1}{2}$ мобилне батерије; Сарајево

²² Ово стање се односи на 14 октобар, тј. на почетак бугарског напада. ПРАУ, III 33.

²³ Подаци ВРС, СР и ПРАУ не слажу се потпуно. Бугарске дивизије имале су обично 3 бригаде од по два пука од по три до четири батаљона. Дивизиска артиљерија није била уједначена, обично је имала једну артиљеријску бригаду са 12 пољских, 2 — 3 брдске батерије. Поједиње дивизије биле су ојачане тешким — градским батеријама.

— 5 батаљона и 3 мобилне батерије, и друге мање посаде.

— Защита на Дрини: отсек Фоча — генерал Вукадиновић — $4\frac{3}{4}$ батаљона и $1\frac{1}{2}$ батерија; отсек Горажде — генерал Вучетић — 2 батаљона и 1 батерија.

— У формирању група Цубер: 4 — 5 батаљона.

— Укупно: око 47 батаљона (од којих 11 мобилних) и 36 мобилних батерија са свега 52.000 пушака и 148 мобилних топова.²⁴

б) Бугарска војска

Командант, генерал Жеков; начелник штаба, генерал Жостов.

Бугарска 2 армија

Командант, генерал Тодоров; начелник штаба, потпуковник Русев. Штаб у Ђустендилу.

— Бугарска 3 (Балканска) дивизија: 24 батаљона и 12 батерија око Ђустендила.

— Бугарска 7 (Рилска) дивизија: 16 батаљона и 12 батерија око Горње Чумаје.

— Бугарска коњичка дивизија (једна бригада): 8 ескадрона и 2 батерије југоисточно од Ђустендила.

— Укупно: 40 батаљона, 8 ескадрона и 26 батерија.

Бугарска 3 армија

Командант, генерал Тошев.

— Бугарска 2 (Тракиска) и 10 (Беломорска) дивизија према Грчкој.

— Бугарска 4 (Преславска) и 5 (Дунавска) дивизија према Румунији.

У формирању

— Бугарска 11 (Македонска) дивизија око Софије.

²⁴ Ови детаљнији подаци изгледали су потребни ради правилније оцене намераваних операција с мора и из Црне Горе кроз БХД.

В) Резиме

Према свему изнетом у првој половини октобра је за напад на Србију било припремљено:

а) У Макензеновој Групи армија и бугарској 2 армији: 10 немачких, 4 аустроугарске (57, 59, 53 и 62), 6 бугарских пешадиских дивизија и $1\frac{1}{2}$ бугарска коњичка дивизија. Сем тога, 5 аустроугарских самосталних, за оперативну употребу оспособљених, ландштурмских бригада (Мразекова, Хауштајнова, Шварцова, 205 и 206) и 5 аустроугарских самосталних ландштурмских бригада (Хаусерова, Штрајтова, Иброва, Шисова, Филепова) у формирању за ограничену оперативну употребу, а поред тога, постојале су и разне аустроугарске посаде.

Јачина: око 350 батаљона, 60 ескадрона, 331 батерија, 33 техничке чете и 10 ескадрила, са око 360.000 пушака, 6.000 коњаника и 1.300 топова.²⁵

б) Према Црној Гори су стајале разне одбранбене организације, јачине: око 40 батаљона (без Шибеника), од којих 12 мобилних, $36\frac{1}{2}$ мобилних батерија, 60 тврђавских артиљеријских чета и 3 техничке чете са око 50.000 пушака и 148 мобилних топова. Од најбољих јединица биле су у формирању за оперативну употребу: 47 пешадиска дивизија — у Боки и Требињу и ландштурмске бригаде Вукадиновићева, Вучетићева и Цуберова — према Дрини.

У Боки су се налазиле деташоване јединице ратне морнарице са хидроавионима.

Укупна јачина снага којом су располагале Немачка, Аустро-Угарска и Бугарска 15 октобра, износила је на Балканском ратишту око: 493 батаљона, 66 ескадрона и 483 батерије — 492.000 пушака и 1.717 топова (урачунавши ту свакако и трупе БХД, и бугарске снаге ван 1 и 2 армије).²⁶

²⁵ Разни извори показују извесне разлике. Ослањали смо се на оне из ПРАУ III 29—34 пошто су изгледали најтачнији.

²⁶ ПРАУ III 34.

**НЕПОСРЕДНЕ ПРИПРЕМЕ ПРЕД ПОЧЕТАК НАПАДА
У НЕМАЧКОЈ 11 АРМИЈИ**

— Скица бр. 4 —

У 11 армији су припреме биле у највећем јеку, када је приспео генерал Галвиц и примио директиву Групе армија од 28 септембра. Сви су сматрали да су одређени прелази код Костолца и Рама и из тактичких и техничких разлога ретко повољни. Већ од 20 септембра неприметно су смењиване аустроугарске посаде са немачким на Острву, које је било предодређено као отскочна даска за прелаз преко ужег, јужног рукавца Дунава ка Пожаревцу. Оно је уједно омогућавало обухватно дејство и у односу на висове јужно од Рама, па и према ушћу Велике Мораве. До 2 октобра су се на Острву налазила четири немачка батаљона и доста пољске артиљерије. Испупчени лук Дунава према ушћу Нере нудио је ванредне положаје за артиљерију, јер се са висова од Базјаша могао бочно тући цео гребен од Горице и Анатеме, одакле би се, у вези са костолачким висовима, иначе могао лако отежати сваки прелаз источно од р. Млаве.²⁷

Теже је било решити питање прелаза 3 корпуса код Смедерева, пошто се његов командант није сложио да се прелаз изврши источно од Смедеревске Аде, као што је то било пројектовано, него је хтео да једну дивизију пребаци западно од ње. Галвиц је усвојио овај предлог иако се с њим није слагао.

Проблем артиљерије се овде није постављао. Галвиц је свих 36 додељених тешких батерија поделио на корпусе, чији се распоред види из скице 4. Аустроугарска Врховна команда је ставила армији на расположење 13 брдских батерија које су додељене дивизи-

²⁷ Нама је потпуно необјашњиво због чега српска Врховна команда није улагала веће напоре да заузме и одржи у свом поседу Острво и друге аде према великоморавском правцу. Њихов велики значај за офанзиван и дефанзиван рад био је за обе стране очигледан и ништа мањи, према нашем мишљењу, од значаја Аде Циганлије.

јама и одобрила јој да своја тешка коморска возила може заменити са реквирираним банатским колима.

Највеће тешкоће имао је Галвиц због недовољних превозних средстава. Армија је располагала са 18 немачких и 9 аустријских мостових тренова, 14 немачких и 3 аустријске пионирске чете, 2 пароброда и 8 шлепова. На додељеном речном отсеку није се могло наћи много пловних превозних средстава. Пловни материјал који је био припремљен код Панчева није се могао довести на одређени отсек, тако да се само један пароброд („Корнфелд“) пробио из свог склоништа у Дубовац и учинио велике услуге при прелазу. Галвиц се бојао и кошаве чији су се предзнаци ускоро осетили.

4. октобра после подне он је добио од Макензена ову заповест за извршење прелаза:

„XI армија има, са 10 резервним корпусом и после групног артиљериског гађања које ће отпочети 6. октобра, да рано 7. октобра форсира прелаз Дунава с обе стране Рама и заузме положаје на Горици.

— 4 резервни корпус и 3 армиски корпус отпочеће 7. октобра после подне са групним гађањем.

— 4 корпус има да пређе Дунав 8. октобра са Острва, а 3 најраније у исто време код Сmedereva.

— Бугарска армија је упућена да 11. октобра отпочне офанзиву на целом своме фронту.“²⁸

На основу ове заповести Галвиц је издао своју заповест за прелаз Дунава у којој је углавном предвидео:

— да 10 резервни корпус 7. октобра изврши прелаз код Рама и Горице, заузме Орљак као мостобран и по-лазни положај за напад на Анатему и демонстрира код Великог Градишта;

— да 4 резервни корпус 8. октобра са две дивизије форсира са Острва јужни рукавац Дунава између Дубравице и Костолца и заузме линију с. Петка — Манастир Рукомија као мостобран, а трећу, 107 дивизију да привуче на Острво тако да може потпомагати 10 резервни корпус при нападу на Анатему;

²⁸ Gallwitz Max „Meine Führertätigkeit im Weltkriege 1914—1916“ (Моје командовање у Светском рату 1914—1916), страна 395. Убудуће, употребљаваће се скраћеница Галвиц.

— да 3 армиски корпус отвори, већ 7 октобра, најснажнију ватру и пређе Дунав кад и где нађе за најзгодније;

— Одред генерала Филепа имао је да врши демонстрације код Оршаве и острва Молдаве, а доцније, пошто се ојача, да форсира Дунав код Брзе Паланке и наступа ка Неготину у сусрет Бугарима.

Уз заповест су изнета разна упутства о раду артиљерије, техничких трупа, о везама, збрињавању рањеника и сл. Храну је требало носити уза се за 5 дана, а у слагалиштима на јужној обали обезбедити, одмах по преласку Дунава, муницију за 5—7 дана. Нарочито је скренута пажња на опрезност према становништву у Србији, „које нагиње сваком ратном лукавству... узимати таоце... и ако треба поступити строго, нарочито против комитских препада.“²⁹

На српском фронту нису запажени никакви покрети и само је артиљерија будно спречавала саобраћај преко Дунава. Кошава је постала све јача.

У АУСТРОУГАРСКОЈ З АРМИЈИ

— Скица бр. 5 —

Командант 3 армије могао је, чим је добио директиву од 28 септембра, да већ 30 септембра изда потребне заповести, пошто је у армији израђени план одговарао овој директиви.

Овај план је углавном предвиђао:

1. 8 корпус и Хауштајнова и Мразекова ландштурмска бригада прелазе Дунав источно од Земуна, а 22 резервни корпус прелази са две дивизије Саву преко Мале и Велике Аде Циганлије. Трећа (26) дивизија овог корпуса остаје као армиска резерва западно од Земуна и врши са деловима демонстрацију код Остружнице. Пошто овладају јужном обалом, оба корпуса ће заузети најпре линију Жарково — Дедиње — Велики Врачар, а потом линију Петлово Брдо — коша јужно од Јајинца — Стражара — Ерино Брдо — Клупе

²⁹ Галвиц стр. 387.

и ту линију организовати као мостобран.³⁰ Као гра-
ница између корпуса предвиђен је друм који води од
боградске железничке станице ка Авали.

Мразекова бригада имала је да осигурава Дунав
источно од Земуна и потпомаже ватром прелаз првих
трупа преко Дунава, а тада се имала паробродима пре-
бацити у Београд.

Првог дана операције (5 октобар) артиљерија треба
да изврши коректтуру, а по подне другог дана да из-
врши групно гађање. Следеће ноћи лака артиљерија
требало је да држи под ватром места прелаза, за које
време Дунавска флотила треба да очисти од мина ме-
сто прелаза 8 корпуса. Трећег дана (7 октобра), у 2.30
часова, интензивност ватре целокупне артиљерије
имала је да достигне врхунац и да под њеном заштитом
отпочне превожење, које треба регулисати тако, да се
први талас може искрцати око 3 часа. По извршеном
превожењу требало је да оба корпуса, што је могуће
пре подигну са пријатим материјалом понтонске мос-
тове, и то: 8 корпус низводно од порушеног желез-
ничког моста, а 22 корпус преко Велике Аде Циганлије.

2. Дан раније од 8 корпуса имао је 19 корпус да
пређе Саву са главном снагом код Купинова, а слаби-
јом код Больеваца. Прелаз је имала да потпомаже
група монитора.

3. Једновремено са 19 корпусом имали су да упадну
у Србију: Сорсићев одред код Јарка, Штрајтов одред
код Бијељине и 62 пешадиска дивизија код Вишеграда
и да потом привуку што јаче непријатељске снаге.
Своје покrete ће усмеравати према даљем наступању
главних снага 3 армије и тежиће да се сједине код
Ужица.

Према овом плану командант 8 корпуса је одлучио
да прелаз на јужну обалу Дунава — источно од Кале-
мегдана, изврши прво пешадија 59 дивизије која је
прикупљена на просторији источно од Земуна а затим,
када 59 дивизија обезбеди искрцавање, да се превезе

³⁰ Положаје и линије излагајемо свуда само са најмар-
кантнијим тачкама или обележавањем општег протезања. Само
тачке нарочитог војно-историског значаја излагаје се тачно.

пешадија 57 дивизије, која се налазила укрцана на лађама, шлеповима и скелама код Старих Бановаца. Командант 22 резервног корпуса је прикупио постепено своју 43 дивизију код Сурчина, 44 код Карловчића и Деча, а 26 код Прхова.

4 октобра је командант 19 корпуса прикупио иза 206 ландштурмске бригаде која је посела обалу Саве, Шварцову бригаду код с. Суботишта — Огара, 205 ландштурмску бригаду код Ашање, а за 53 дивизију био је резервисао простор Огар — Платичево — Товарник. Одреди на Сави и Дрини такође су 4 октобра пришли својим прелазима, само је 62 пешадиска дивизија била још у формирању код Вишеграда.

Свестране припреме за прелаз настављене су најинтензивније у свим штабовима и јединицама.

Трећа армија је, према тадашњим приликама и схватијима била презасићена артиљеријом и превозним средствима. Армија је од артиљерије имала:

— 8 корпус — 142 оруђа, од којих 20 тешких батерија, подељених углавном у три групе: источно од Београда, на отсеку Панчево — с. Овча — 72 оруђа заједно са мерзерима 30,5 см, западно од Дунава — 41 разно оруђе и земунска група са 29 тешких топова и мерзера;

— 22 корпус — 196 оруђа, груписана у три групе око с. Бежаније;

— 19 корпус — око 80 оруђа, груписаних према местима прелаза код с. Прогара и Бољеваца.

Нарочите тешкоће у пласирању и употреби артиљерије произлазиле су због мочварног земљишта, надвишавања јужних обала, тешког осматрања и одржавања веза. То је условљавало и најближљивије планове за употребу и командовање које је било централизовано по корпусима, а после почетка преласка код неких корпуса је била предвиђена децентрализација по дивизијама.

У превозним средствима армија је располагала:

— 8 корпус: ~~12 мостових~~ тренова, 9 понтонирских чета, 16 пароброда, 14 скела од шлепова свака са носивошћу једног батаљона и више моторних и обичних чамаца;

- 22 резервни корпус: 9 мостових тренова, 8 пионирско-понтонирских чета и више чамаца;
- 19 корпус: 19 мостових тренова и 4 понтонирске чете за главни прелаз, и 16 мостових тренова и 5 понтонирских чета за помоћни прелаз;³¹
- Сорсићев одред: три мостова трена и једна понтонирска чета;
- за прелаз Дрине: 10 мостових тренова и три понтонирске чете.

Сем овог материјала, Група армија је у резерви располагала са материјалом за понтонски мост на Дунаву код Београда, за један мост на шлеповима преко Саве код Београда и тешким ратним мостовим материјалом „Херберт“ за мост на отсеку немачке 11 армије. За подизање тих мостова остало је у резерви Групе армија 6 понтонирских чета. Поред тога, било је предвиђено да се на отсеку 3 армије подигну још четири моста преко Саве и то два код Београда (по један за 22 и 8 корпус) и два на отсеку 19 корпуса према Обреновцу.

Употреби речне флотиле придавао се велики значај који се при преласку и потврдио. Она се састојала из Дунавске и Савске мониторске дивизије (четири монитора, два патролна чамца, једна лађа за чишћење мина, осам патролних чамаца на Дунаву, два армирана брода на Сави).

Овако обимна и темељна техничка припрема пре-вазилазила је све дотада познате у ратној историји.³² Па, ипак, услед нарочитих природних, тактичких и техничких тешкоћа и организаторских пропуста, једва је могла да одговори очекиваним оперативним захтевима.

У БУГАРСКОЈ ВОЈСЦИ

У вези Макензенове директиве, бугарска Врховна команда је 5 октобра издала командантима 1 и 2 ар-

³¹ Ова несразмерно велика опрема била је условљена поплављеним земљиштем.

³² Укупни пловни материјал у Групи армија омогућавао је 6 октобра превожење неких 74.000 људи у једној тури. СР IX 209.

мије своју основну директиву. Она их је упознала са општом ситуацијом, намерама и одредила им задатке. Прва армија је имала да енергично нападне српске трупе на фронту од Дунава до планине Стрешера, заузме гранични фронт, а затим дејствујући ка: Зајечару, Књажевцу и Пироту продре до линије Параћин — Алексинац — Ниш. Са једном бригадом имала је да продире преко Неготина до Брзе Паланке ради успостављања и обезбеђења саобраћаја Дунавом између Оршаве и Видина уз садејство са аустро-немачким трупама. Друга армија је имала задатак да енергично нападне српске трупе од планине Стрешера до виса Лешко, заузме гранични фронт и преко Криве Паланке, Царевог Села³³ и Кочана концентрично наступа ка Овчем Польу.

У извођењу припрема се показало да бугарској војсци недостаје још много материјалне опреме.³⁴ Она се морала усретсредити у првом реду на опрему јединица 1 и 2 армије, а за остале дивизије требало ју је дотурити из Немачке, чим се успостави саобраћај.

Врховна команда издала је, 13 октобра, директиву за напад, који је требало да отпочне ноћу 13/14 октобра. Према њој су команданти 1 и 2 армије издали своје заповести, којима су углавном предвиђали:

— У 1 армији је 6 дивизија имала да опколи Зајечар, а са једном бригадом, једним коњичким пуком и два пољска дивизиона наступа преко Неготина ка Брзој Паланци. 8 дивизија је имала да наступа ка Књажевцу, 9 ка Инову, а 1 на линију Ржана — планина Стрешер.

Из 8 и 9 дивизије задржана је по једна бригада у армиској резерви.

Линија: Неготин — Зајечар — Књажевац — Иново — Џерова имала се по заузећу утврдити.

— У 2 армији је 3 дивизија имала да заузме линију Китка — Чупино Брдо — Крива Паланка, 7 дивизија

³³ Сада Делчево.

³⁴ Због тога су и бугарске дивизије биле слабе у артиљерији у односу на чешадију.

да заузме Царево Село, а Коњичка да избије напред и извиђа у рејону Куманово — Удово.³⁵

— Из 1 армије је упућен одред пуковника Стојкова (два коњичка пука, 26 пешадиски пук и шест батерија) од Трина преко Сурдулице, а из 2 армије одреди пуковника Сантурцијева и Бошњакова (13 и 29 пешадиски пук, и три батерије) преко Криве Феје и из долине Пчиње да продру у долину Јужне Мораве и пресеку комуникације.³⁶

Истога дана је цар издао манифест народу, у коме се, између осталог, вели: „Европски рат клони се завршетку. Победоносне армије Централних сила су већ у Србији и брзо напредују...“³⁷

---

³⁵ Ондашња српско-бугарска граница ишла је од Беласице на Плаущ, Градешку Планину, Огражден, тако да је Струмица припадала Бугарској, а Валандово и Удово Србији.

³⁶ По избијању у долину Јужне Мораве сва три одреда су, обједињена под командом генерала Рибарова и ојачана 32 пешадиским пуком, одиграла веома значајну улогу.

³⁷ ВРС X 13.

III

ПРИПРЕМЕ ЗА ОДБРАНУ СРБИЈЕ И ЦРНЕ ГОРЕ

1

НАСТОЈАЊЕ СРПСКЕ ВРХОВНЕ КОМАНДЕ ЗА СТВАРАЊЕ ЗАЈЕДНИЧКОГ ОПЕРАЦИСКОГ ПЛАНА

Српска Врховна команда је стално тежила да са Савезницима склопи одређен војни споразум за случај напада Централних сила и Бугарске. Тако је још 10 августа 1915 године предложила да грчки Генералштаб пошаље свог изасланника у Штаб Врховне команде ради састављања уговора и да би ово „требало учинити одмах, како нас догађаји не би предухитрили“.¹

После потписивања Војне конвенције у Плесу, у српску Врховну команду су пристизале многобројне подударне вести из разних извора да се спрема напад на Србију. 19 септембра је и руски Генералштаб известио да ће Аустро-Немци упутити осам корпуса на Српски фронт, али је ускоро, вероватно под утицајем свога министра спољних послова који је упорно веровао бугарској влади, објаснио да је то само немачки „блеф“ којим Немци желе да прикрију своју намеру да предузму операцију ка Одеси, зађу Румунији иза леђа и преко Црног Мора успоставе везу са Турском. Ово предубеђење о немачком „блефу“ у погледу напада на Србију дugo се задржало у руској Врховној команди па и код енглеског војног министра лорда Киченера и битно је кочило све напоре српске Врховне команде да Савезнике убеди како је потребно што пре преду-

¹ ВРС VIII 230.

зети заједничке војне противмере.² 22 септембра је војвода Путник поново поднео влади претставку да се дефинитивно разјасни држање Румуније и Грчке у случају рата са Бугарском, јер је то „врло важно и од утицаја на наш будући ратни план... груповање наше оперативне снаге у евентуалном рату с Бугарима како би се у повољном случају могао за времена направити споразум за заједничку кооперацију између нас и Румуна и Грка...“³ Влада је одговорила да се оне колебају и чекају. На изјаву бугарске владе да ће, и после објављене мобилизације, остати у оружаној неутралности, Војвода је обавестио савезничке врховне команде да је то „неистина првог реда“⁴ и да Бугари хоће тиме само да добију у времену за извршење мобилизације и концентрације па да предузму напад. Ово је мишљење делила и црногорска Врховна команда, па се код обеју врховних команди једновремено дошло до убеђења да питање с Бугарском и Савезницима треба одмах и то радикално решавати.

25 септембра је српска Врховна команда понова доставила своју влади претставку О.Бр. 20613, у којој не само што истиче хитност заједничког рада, него износи у битним цртама и њену основну оперативску идеју, којом би се Савезници требало да руководе, а која гласи:

„Ако Грци пођу с нама против Бугара, онда је потребно што пре решити питање, да ли би и колику снагу они могли послати железницом на фронт: Царево Село — Крива Паланка. Ово је преко потребно учинити како у нашем тако и у грчком интересу, јер би се акцијом са овога фронта олакшало њихово наступање Струмом, а Бугари би се на овај начин приморали на слабљење и цепање своје главне снаге управљене против нас. Ако Грци ово не учине и то што пре, онда ће се Бугари свом снагом бацити против нас, пошто ће Грци бити далеко од главне масе бугарске војске, па како им је тежак правац за наступање долином Струме и како их Бугари могу лако задржавати и са малом снагом, то ће у прво време Грци остати без довољног утицаја за Бу-

² ВРС VIII 275, 282, 283.

³ Исто 286, 288.

⁴ Исто

гаре. Ако Грци из буди каквих разлога не би на ово пристали, а Румунија остане и даље превртљива и неодређена као и досад, онда би требало да наша влада захтева од наших савезника, да они одмах објаве рат Бугарској; да Русија потребним делом снаге нападне Бугаре од стране Варне и Бургаса, а остали савезници са снагом око 120 до 150.000 људи, да се што пре превуку железницом из Солуна на фронт: Царево Село — Крива Паланка, за напад на Бугаре. Сем овога за нас је врло важно, ако су Грци с нама да чим будемо готови са концентрацијом, да одмах и нападнемо Бугаре, док они не изврше своју концентрацију. Ако не буде ово, него будемо радили као оно 1913 год., па пустимо Бугаре, да се они на миру мобилишу и концентришу, онда смо испустили један од најповољнијих момената за успех, а Бугарима, дали прилику да испливају из једне велике кризе. Крајње је време да се наши савезници једном отресу досадање заблуде о Бугарима и увиде, да је Бугарска наш заједнички непријатељ и да с њом треба кидати што пре. Чекати да нас Бугари нападну а ми дотле да седимо скрштених руку и да не смемо ништа да предузмемо против њих не да се ничим оправдати и неопростиша је грешка, која нам се може љуто осветити. Молим Г. Министра војног, да се ова врло важна питања по нас изнесу на оцену влади и да се по њима што пре донесе одлука, јер је сваки пропуштени тренутак у овим садањима приликама судбоносан.⁵

Српска влада је истог дана издала својим посланицима код Савезника и у Атини, Букурешту, Софији и Цетињу опширу инструкцију, да обавесте владе код којих се налазе, о њеном схватању ситуације, а у чему се она потпуно сагласила са својом Врховном командом. У тој инструкцији се налазе, између осталог, и овакве опомене и сугестије:

„... Сад није моменат колебања и преговарања и давања савета, него моменат рада брзог и отсудног... Бугарска жели, да добије у времену за концентрацију своје војске и зато ће се сад правити како је вольна да још преговара. На ту замку не треба ићи. Ми познајемо и Бугарску и Балкан, и зато предлажемо мере, које могу имати дејства. Ако силе четврног споразума и сад буду ишли спорим путем у односу Бугарске, онда је све изгубљено и Бугарска је све нас преварила и доспела до тренутка који је очекивала...“⁶

⁵ Исто 292, 293.

⁶ Исто 296.

У њој се даље понова скреће пажња Савезницима на већ учињене предлоге да се Бугарској одмах да рок од 24 часа да опозове мобилизацију. Ако не пристане да јој одмах сви објаве рат и искрицају трупе у Варни, Бургасу, Дедеагачу, да пошаљу Србији војну помоћ преко Солуна а Дунавом једну руску дивизију.

„Настати код Румуније да и она мобилише и да се солидарише са Србијом и Грчком. Ако то одмах не изврши, онда ће настати слом на Балкану и Немачка ће у најкраћем времену добити везу с Турском. Грчка, и ако мобилизира, остаће мирна, јер ће видети, да се не може ослонити на силе четворног споразума. То исто биће и с Румунијом. Српска војска, по мишљењу Врховне команде могла би имати успеха, бар у почетку док се не сконцентрише бугарска војска, и да би се добило времена и сачекао долазак војне помоћи, и што је најглавније, да се спречи прекид на железници у Маједонији и у Тимочкој долини, јер Тимочка железница лежи на самој српско-бугарској граници. Ако Бугарској дамо времена, она ће сконцентрисати војску на Тимоку, што је већ почела, и прекинути везу Русије, Румуније и Србије, омешће саобраћај наше војске, пренос хране, муниције, управо позадину и базу српске војске узеће у своје руке. Наша Врховна команда скида са себе одговорност за катастрофу, која ће неминовно наступити ако се не поступи отсудно и брзо, и ако јој се буде спречавала благовремена офанзива. Тако исто сматра ситуацију и српска влада, и жели најживље, да се узме у оцену све оно што смо рекли. Чекамо одговор.“⁷

Тешко је, заиста, наћи други начин да би се изашло из смртно опасне неодређености која је владала код Савезника како у погледу држања Бугарске, тако и Грчке и Румуније. Овде се од стране Сила споразума и Србије — према нашем мишљењу — није у суштини ни радило о неком превентивном рату него о спречавању да до њега са Бугарском уопште дође. Како је у то време бугарска опозиција, а нарочито Земљорадничка странка, улагала крајњи отпор против увлачења земље у рат, то се поставља питање да ли је требало још раније упутити Дунавом у Србију неки руски одред, као што су неки предлагали. То је народу могло најлакше отворити очи и уверити га да се рат

⁷ Исто 297.

неће водити само са Србијом него ће обухватити и Русију. Сем тога, дозвола или забрана пролаза ових трупа Дунавом приморале би и Бугарску и Румунију да благовремено открију своје намере.

Али, савезничке врховне команде су под притиском својих брига, још увек препуштале својој дипломацији да решава ово питање, иако је оно тада спадало првенствено у њихов делокруг. Већ сутрадан, 26 септембра, стигао је одговор из Енглеске да се министар војни, лорд Киченер, не слаже са офанзивним планом српске Врховне команде, а истог дана је добивено слично мишљење и из Русије, иако је начелник Штаба руске Врховне команде том приликом изјавио: „Гледиште ваше владе и ваше врховне команде потпуно је оправдано. Као војник потпуно увиђам, да су сад часи а не дани скupoцени, и да је захтев ваше врховне команде, да треба што пре или задржати бугарску мобилизацију или је напасти пре него што буде исту извршила, потпуно на свом месту.“⁸ Слично је мишљење дао и генерал Жофр, али се, ипак, није хтео одазвати својој влади да упути четири дивизије из Марсеја за Балкан. Тако је овај офанзивни план српске Врховне команде наишао на неразумевање и на најјачи отпор савезничких влада, а нарочито Русије и Енглеске, које су се још и у првим данима октобра завараравале надом да ће бугарски народ спречити цара и његову владу да дође до рата с Русијом која га је ослободила турског јарма и с којом је био верски и као словенска земља уско повезан. Србији је било, као што смо видели, штавише, запрећено да мора избегавати сваку провокацију Бугарске на граници, иначе ће јој се отказати свака савезничка помоћ.

Па ипак, у то време је Вениzelos општом мобилизацијом грчке војске и позивом Савезницима да искрцају 150.000 војника у Солуну, у основи изменио војно-политичку ситуацију на Балкану. Грчка је изашла из става неутралности, отворено стала на страну Сила споразума и пружила им могућност да се на легалан начин користе грчком Македонијом као воји-

⁸ Исто 302.

штем за вођење операција широких размера на Блиском Истоку, да изгладе своје неуспехе на Галипопљском фронту и да у последњем моменту спасу Србију и Црну Гору од скоро неминовне пропasti.

Перспектива је била тако очигледно повољна да су се и владе и врховне команде западних Савезника пожуриле да прихвате Венизелосову понуду. Тако је, већ 28 септембра, француска влада донела дефинитивно решење да се „Источна армија“ упути преко Солуна у грчку Македонију, а лорд Киченер је предлагао да се снага повећа на 300.000 војника. За први мах је било само одлучено и наређено да се што пре искрца по једна француска и енглеска дивизија у Солуну, док се о осталим снагама почело поново преговарати. Француска Врховна команда је известила да у октобру може дати свега две дивизије, с обзиром на офанзиву коју је изводила у Шампањи и тражила је да остале снаге да енглеска војска. Она је, према француским подацима располагала у то време, поред 35 дивизија на Западном фронту, још са 50 дивизија у позадини на обуци.⁹ У енглеској влади и Генералштабу дошло је понова до колебања у погледу залагања трупа у Македонији, а ово питање је требало дефинитивно решити на заједничкој седници француске и енглеске владе 5 октобра.

До тог времена нису била решена ни најосновнија питања једног коалиционог рата. Командант Источне армије, генерал Сарај, који је 12 октобра стигао у Солун, није имао права да располаже енглеским трупама. Српске, француске и енглеске трупе, које су требале да кооперишу на истом војишту, уопште нису имале заједничког комandanта који би обједињавао њихов рад. Жофр је предлагао да се све трупе потчине српској Врховној команди, али се преко тога прешло. Сарај није био потчињен ни француској Врховној команди него директно влади. Веза између ове три савезничке војске, определене да оперишу ка истом циљу, одржавана је преко влада, војних изасланика

⁹ Ларше 77.

код врховних команди и разних официра за везу између поједињих њихових делова. Природно је, према томе, што су српској Врховној команди преношене најразноврсније вести, обећања и поруке, које су је морале доводити у највећу заблуду (од руског цара, лорда Киченера, Жофра и из других војних и политичких центара). Тако се код ње дugo подржавала нада да ће и Руси предузети офанзиву са 200.000 војника преко Бесарабије, да ће 100.000 Италијана ојачати савезничке трупе у Македонији, па чак да ће тада и Румунија ступити у рат.

О неком заједничком операцијском плану, природно, није могло бити ни говора. Када је требало хитно прићи извршним радњама, постављана су најосновнија питања, као: о капацитету железница, путева, могућности смештаја и искрцања у Црној Гори, пролазности кроз Албанију и сл. Основни задатак првих искрцаних француско-енглеских трупа у Солуну требало је да буде осигурање комуникација између Солуна и Скопља, али је тек крајем октобра енглеска влада дозволила својим трупама да пређу грчку границу. Прво наређење које је дала француска влада својој првој искрцаној дивизији, 2. октобра, било је: „Према споразуму са српском Врховном командом предузмите мере за постепено упућивање трупа железницом за Ниш, како се буду искрцавале...“¹⁰ 7. октобра је командант дивизије, који се налазио са једним пуком у првом транспортном ешелону за Ниш, добио потом наређење да своје трупе држи прикупљене у Солуну до доласка даљих ешелона, али је Ниш, са припремљеним смештајем и окићен заставама, узалуд чекао француске трупе да би их, равно после три године, угледао.

Тако је 5. октобра изгледала спремност савезничке коалиције када су Макензенове армије отвориле од Оршаве до Вишеграда, као „на притисак на дугме“, артиљериску ватру, какву Балкан није дотле доживео.

¹⁰ Исто 82.

СРПСКО-ЦРНОГОРСКИ И САВЕЗНИЧКИ ПЛАНОВИ И ПРОТИВМЕРЕ

До почетка септембра, српска Врховна команда је рачунала углавном само са операцијама према аустроугарској граници. Оне су могле бити дефанзивно-офањтивног карактера као 1914 године, али је општа ситуација могла условљавати и да се предузме општа или делимична офањива чак и преко граница у Банату са садејству са Румунијом, а првенствено у Срем и Босну. О груписању аустроугарских снага према Србији, а нарочито у Босни и Срему Врховна команда је била углавном правилно обавештена. Она је сматрала да се усвојени распоред српских снага при крају 1914 године могао лако, у датом моменту, саобразити свим овим могућностима и зато је тај распоред углавном и остао непромењен све до септембра.

Почетком септембра 1915 године Врховна команда је почела све више осећати опасност на бугарској граници, те је одлучила да на сваки правац према њој — ка Зајечару, Књажевцу, Пироту — пребаци по једну дивизију само „ради заштите од евентуалног напада од стране Бугара“.¹¹ Под притиском Савезника, а нарочито Русије, српска влада је кочила извођење ове намере. Али је војвода Путник, све више убеђен да ће Бугарска ступити у рат, још 3 септембра, и поред добivenог уверавања тога дана од руског Генералштаба да „Немци и Аустријанци неће моћи одвојити јаче трупе са руског војишта на Србију“, затим, да је „Руска војска у изврсном стању и да би пошла енергично напред, чим би ма где на фронту осетила слабљење противника“, ¹² предузeo даље припремне мере да се опасност благовремено неутралише. Ценећи да ће, при ступању Бугарске у рат, тежише непријатељског напада бити на Северном и Источном фронту и потпуно обавештен о слабим аустроугарским снагама у Босни, војвода Путник је одлучио да ослаби Западни

¹¹ ВРС VIII 268.

¹² Исто 269.

и Северозападни фронт са две, а доцније са три дивизије (од пет колико их је било) и извуче штаб Ужичке војске ради употребе на Тимочком фронту.

Распоред српских снага све до мобилизације Бугарске одаје Војводину намеру да се на свим фронтовима држи дефанзиве са тежиштем према северу и са јачим груписањем снага према долини Велике Мораве. Од бугарске и грчке мобилизације Војвода долази све више до убеђења да је потребно извршити одлучан притисак на Бугарску да би се ситуација разјаснила и да се то може спровести једино ефикасном претњом или самим нападом на Бугарску. У том је циљу извршио пребацање штабова Ужичке војске и II армије, пет пешадиских и Коњичке дивизије на фронт према Бугарској, припремних да крајем септембра изврше намеравану офанзивну акцију. Две дивизије, прикупљене као резерва Врховне команде на Северном фронту, могле су такође у случају потребе доћи у обзир за овај циљ. Али, само извршење овог плана није зависило од војводе Путника, него од српске владе, или боље рећи, од Савезника. Њихови главни војни руководиоци су га — сем лорда Киченера, потпуно одобравали, али су владе императивно захтевале да се његово извршење „одложи“, иако је баш у хитности и брзини извршења лежао најбитнији услов успеха. Докле је ишло ово неразумевање саме војне суштине овог плана, најбоље се види из „наређења“, које је 7 октобра војвода Путник добио од претседника Савезника „... да је потребно, да се према Бугарима држимо у дефанзиви док Бугари не отпочну, те да се Грчка не би изговарала да нам не може притећи у помоћ, што смо ми изазвали рат и отпочели офанзиву.“¹³

Овај план није изведен, али је тешка последица његових припрема била та што су се српске снаге нашле у незгодном распореду у времену кад су 6 октобра Аустро-Немци отпочели с нападом. Због тога се створило мишљење да војвода Путник није имао никакав

¹³ ВРС IX 82.

план или је имао неодређен план у погледу одбране земље од очекиваног напада. Као што се из изнетих чињеница јасно види, војвода Путник је једини у овом коалиционом рату и тада, као и увек досада, имао одређен план у погледу војних операција. Он га није можда увек обрађивао у неком јединственом елаборату (на такав нисмо нашли ни за овај случај), али се он јасно одражавао у стварном груписању и распореду снага и појединачним упутствима и наређењима трупама и саопштењима влади и Савезницима. Повремене измене у распореду снага не би се могле сматрати знаком неодређености плана него неопходном нужношћу да се прилагођава развоју утицајних чињеница.

Карактеристично је да је војвода Путник супротно плановима из 1914 године, намеравао да према овом плану преузме иницијативу и пренесе операције, ма и за ограничено време, на непријатељско земљиште (Бугарску), иако је знао да ће непријатељ када предузме општу офанзиву бити бројно надмоћнији све док то Савезници својом помоћу не изједначе. Не може се порећи да план није био веома смео, али према нашем убеђењу, он је претстављао у датом времену добро и реално решење у претешкој ситуацији, која је српској војсци очигледно ускоро претстојала. Међутим, пошто су Савезници омели да се он изведе и како су због његовог неизвршења настале највеће тешкоће у поточњој стварној одбрани Северног фронта, то се код нас о њему створио претежно негативан суд. Зато може бити корисно да се чује о њему и суд једног француског писца, који се ослањао на званичну документацију каквом се, вероватно, служила и француска Врховна команда када је својој влади препоручила да Путников план усвоји.

,,План српске Врховне команде био је колико прост, толико и логичан. Располажући са трупама, спремним у најкраћем року за акцију против непријатеља који се налазио још у прикупљању, он је предвиђао да се према једном од непријатеља остави неопходна заштита а све остале расположиве снаге да се баце на другог. Пошто се Дунав није могао лако прећи, преостало је да се нападну Бугари. Девет српских дивизија могло се пребачити на Нишки фронт и прегазиле би три бугарске

дивизије које су вршиле заштиту границе и надирале би ка Софији, која је била удаљена свега 50 км од границе. Муњевито оперишући, српска маневарска главнина могла се по томе благовремено поврнути према Аустро-Немцима.¹⁴

Износимо још и упоран „савет“ лорда Киченера, пошто је ово његово мишљење веома утицало на то да не дође до извршења плана. Он је, наиме, налазио да Срби треба да оставе око 50.000 војника на поједи-ним важним правцима према Бугарској, ради обезбе-ђења железничке пруге од Солуна до Дунава, док не пристигну Савезници, а са свим осталим снагама, да се прикупе на северу за одбрану од Аустро-Немаца. Скоро, горко искуство показало је да је обезбеђење железничке пруге у дужини од неких 400 км, удаљене од границе 30—120 км, против шест пута јачег напада, више него рискантна ствар. И онда је било, а данас поготову, сваком јасно да овако скроз пасивно држање српске војске није могло дати никаквих по-зитивних резултата у погледу брзог опредељења, ни Бугарске, ни Грчке нити Румуније, па ни самих Савезника.

У септембру и почетком октобра је на границама било углавном мирно. На бугарске провокације српска војска није одговарала. Фалкенхајново „демонстра-тивно отварање војне“ није оставило никаквог утиска на Србе. О непријатељским притремама за претстојећи напад српска Врховна команда је била правилно обавештавана. Нарочито су били ретко тачни, конкретни и благовремени извештаји војног изасланика у Софији,¹⁵ о развоју догађаја у Бугарској. Такође су били тачни подаци о Босни и Срему, док су Немци успели да умешном камуфлажом добро прикрију своју кон-

¹⁴ Ларше 70.

¹⁵ То је био генералштабни пуковник Драгутин Кушаковић, један од најелитнијих српских официра. Његов обавештајни рад се заснивао на темељној научној припреми и може послужити као образац. То је било запажено већ тада у обавештајним савезничким круговима. Кушаковић је оснивач Историског одељења главног Генералштаба старе Југославије и покретач рада ВРС. Због своје честитости био је проглањан од злогласне клике Петра Живковића.

центрацију у Банату. Али, ипак, захваљујући подацима добивеним из савезничких обавештајних служби, ни ова намера није остала непозната и српска Врховна команда је почетком октобра била скоро потпуно тачно упозната са непријатељским груписањем снага, очекујући баш главни напад из Баната.¹⁶

Одустајање од напада на Бугарску, почетак непријатељске офанзиве на Северном фронту, распоред у коме су се тада налазиле снаге српске војске као и обећања Савезника о садејству, опредељивали су план руковођења операцијама српске војске. Он се у суштини могао састојати у томе, да се спречи надирање непријатеља на нашу територију или, ако то не успе, онда да се успори и задржи како би се обезбедило време и најповољнији простор за спајање са савезничким снагама у циљу предузимања заједничког отсудног противнапада.

Да ли ће српска војска само сопственим снагама моћи да спречи прелаз непријатеља преко границе и задржи његово даље надирање на својој територији или ће се морати у виду маневарске одбране повлачiti до наслона на савезничке снаге, тешко је било предвидети 6 октобра, због неизвесности како о снази северног непријатеља, тако и о времену и начину ступања Бугарске у дејство. Али и за извођење маневарске одбране са ослонцем на Савезнике недостајали су српској Врховној команди конкретни подаци о јачини снага, месту, времену њиховог прикупљања, почетку и циљевима њихових операција. Све је то утицало да су се одлуке српске Врховне команде већ од почетка морале чешће мењати, што је природно отежавало да се унапред обради неки одређенији операциски план.

Врховна команда црногорске војске је улагала крајње напоре да трупе предузму хитно фортификационско уређење положаја. Услед глади у војсци и народу, затим због сумње у народу да постоји некакав тајни договор између владе и Аустро-Угарске и некаквих

¹⁶ СР — и Фалкенхајн погрешно тврде да је српска Врховна команда била потпуно изненађена нападом из Баната. Она га је овде очекивала, само га је можда очекивала доцније него што је уследио.

неумесних личних промена на командантским положајима дошло је до извесног врења у појединим јединицама, које се брзо стишало. Крајем септембра и почетком октобра Аустријанци су предузећи напад на правцу Грахова, али су коначно одбијени. Црногорска Врховна команда која је била веома добро обавештена о непријатељској ситуацији уопште и на Балканском фронту, па и о претстојећој непријатељској офанзиви, издала је пред почетак офанзиве наређење својим трупама да најенергичнијим офанзивним акцијама спрече непријатељу да одвуче снаге са Црногорског фронта према Србији. Сем тога, она је захтевала да се употреби „што више чета према Упути о четовању, као и да се јачом снагом предузме озбиљан демонстративни напад у више праваца, те на тај начин непријатељ примора на одвајање снаге са главног војишта“.¹⁷

3

РАСПОРЕД И ЈАЧИНА ОДБРАНБЕНИХ СНАГА 5 ОКТОБРА 1915 ГОДИНЕ

— Скица бр. 3 —

A) Српска војска

Командант, престолонаследник Александар; начелник штаба, војвода Радомир Путник. Штаб у Крагујевцу.

1) На Западном и Северном фронту

a) I армија

Командант, војвода Живојин Мишић; начелник штаба, генералштабни пуковник Стеван Хаџић. Штаб у Ваљеву.

I армија је држала гранични фронт на Сави и Дрини, од с. Остружнице до ушћа Лима у Дрину, а њен је састав био:

— Дринска дивизија II позива (командант генералштабни пуковник Крста Смиљанић) — 12 батаљона и

¹⁷ ВРС VIII 228, 287, 328, 343.

6 батерија (28 топова) на фронту Острожнице — с. Ушће.

— Дунавска дивизија II позива (командант генералштабни пуковник Милош Васић) — 12 батаљона и 5 батерија (22 топа) на фронту с. Ушће — до ушћа р. Јадра у Дрину.

— Соколска бригада (командант коњички пуковник Ђорђе Ђорђевић) — 8 батаљона III позива и 3 батерије (18 топова) на фронту од ушћа Јадра до р. Трешнице.

— Ужички одред (командант пешадиски пуковник Иван Павловић) — 14 батаљона (6 — III позива и 3 црногорска) и $4\frac{1}{2}$ батерије (26 топова) на фронту од р. Трешнице до ушћа Лима.

— Моравска дивизија II позива (командант пешадиски пуковник Љубомир Милић) — 12 батаљона и 6 батерија (24 топа) у армиској резерви на просторији изворних делова р. Тамнаве и Јуба.

Укупно: 58 батаљона (17 — III позива) и $24\frac{1}{2}$ батерије (118 топова од којих 30 позициског).

б) Одбрана Београда

Командант генерал Михаило Живковић; начелник штаба генералштабни потпуковник Милутин Лазаревић. Штаб на Торлаку.

Одбрана Београда је држала фронт на Дунаву и Сави од потока Средњак (источно од Гроцке) до с. Острожнице. Састав је био веома разнолик и изложиће се доцније. Јачина углавном: 20 батаљона (4 — I позива, 4 — II позива, и 12 — III позива) и 75 топова разног калибра и порекла.

в) III армија

Командант генерал Павле Јуришић-Штурм; начелник штаба генералштабни пуковник Душан Пешић. Штаб у Пожаревцу.

III армија је држала фронт на Дунаву од Бољетинске Реке (источно од Голупца) до п. Средњак са Браничевским одредом у првој линији, Дунавском и Дринском дивизијом I позива у армиској резерви, и то:

— Браничевски одред (командант пешадиски пуковник Панта Грујић) — 12 батаљона III позива и 44 позициска топа, држи цео армиски фронт.

— Дунавска дивизија I позива (командант пешадиски пуковник Миливоје Анђелковић) — 16 батаљона и 7 батерија (28 топова) у армиској резерви око Малиловца.

— Дринска дивизија I позива (командант генералштабни пуковник Никола Стефановић) — са 12 батаљона и 9 батерија (36 топова) у армиској резерви око Осипаонице.

Укупно: 40 батаљона (12 — III позива) и 16 батерија (108 топова од којих 44 позициска).

г) Крајински одред (командант пешадиски пуковник Драгутин Димитријевић) — 13 батаљона (4 — I и 9 — III позива) и 47 топова (разних калибра и порекла) држи отсек од Сипа до Бољетинске Реке.

д) На расположењу ^{aia} Врховне команде

— Тимочка дивизија II позива (командант артиљеријски пуковник Мирко Милосављевић) — 12 батаљона и 5 батерија (20 топова) око Сопота.

2) На Источном фронту

а) Тимочка војска

Командант, генерал Илија Гојковић; начелник штаба, генералштабни потпуковник Драгутин Димитријевић. Штаб у Зајечару.

Она је држала фронт од Миџора на Старој Планини до ушћа Тимока, а била је састава:

— Неготински одред (командант, пешадиски пуковник Ђура Докић) — 6 батаљона (4—I, 1 — III позива и 1 — Последње одбране) и 2 батерије (10 топова од којих 6 позициских) на фронту: Табановачки Поток до ушћа Тимока.

— Комбинована дивизија I позива (командант, генерал Михаило Рашић) — 16 батаљона и 7 батерија (44 топа од којих 16 позициских) на фронту: Три Кладенца до Табановачког Потока.

— Шумадиска дивизија II позива (командант артиљеријски пуковник Светомир Матић) — 16 батаљона

и 3 батерије (22 топа од којих 2 позициска) на фронту: Репљанска црква до Марковог Камена.

— 4 батаљона и 1 ескадрон Последње одбране и III позива налазило се још на обезбеђењу граничног фронта и као посаде утврђења, а 3 батерије старијих модела у Зајечару на расположењу команданта Тимочке војске.

Укупно: 42 батаљона (20 — I, 16 — II и 6 — III позива и Последње одбране) и 12 батерија (88 топова од којих 32 позициска).

б) II армија

Командант, војвода Степа Степановић; начелник штаба, генералштабни пуковник Милан Гр. Миловановић. Штаб у Пироту.

Она је држала фронт од Миџора до Дашchanог Кладенца, а била је састава:

— Одред на Тумби (командант пешадиски пуковник Вл. Туцовић) — 5½ батаљона (4 — I, 1½ — III позива) и 1½ батерија (10 топова од којих 4 позициска) имао је на Тумби и Таламбасу да брани правац од Дашchanог Кладенца ка Власотинцима.

— Моравска дивизија I позива (командант пешадиски пуковник Стеван Миловановић) — 16 батаљона и 7½ батерија (38 топова од којих 4 позициска) на фронту од р. Мургавице до Нишаве.

— Тимочка дивизија I позива (командант генералштабни пуковник Војислав Живановић) — 17 батаљона (од којих 1 — III позива) и 10½ батерија (44 топа) на фронту Нишава до Миџора.

— Шумадиска дивизија I позива (командант генералштабни пуковник Божидар Терзић) — 12 батаљона и 6 батерија (36 топова) у армиској резерви код Пирота.

— Коњичка дивизија (командант коњички пуковник Бранко Јовановић) — 16 ескадрона и 2 батерије (8 топова) у армиској резерви у с. Височкој Ржани, југоисточно од Пирота.

Укупно: 50½ батаљона (од којих 2½ — III позива), 16 ескадрона и 27½ батерија (136 топова, од којих 8 позициских).

в) **Власински одред** (командант пешадиски пуковник Милован Плазина) — 9 батаљона (од којих 3 — добровољачка, 2 — III позива) и 3 батерије (14 топова од којих 2 позициска) осигурува гранични фронт од извornог дела Градске Реке до Патарице.

3) Трупе Нове области

Командант генерал Дамјан Поповић; начелник штаба пешадиски пуковник Велибор Требињац. Штаб у Скопљу.

Оне су имале да обезбеде границу према Бугарској и Албанији и унутрашњост територије, а биле су састава:

а) Према Бугарској:

— **Трупе Брегалничке дивизиске области** (командант пешадиски пуковник Јован Викторовић) — 5 граничних чета, 18 батаљона (од којих 2 — III позива) и 6 батерија (30 топова, од којих 12 позициских) имале су да обезбеђују гранични фронт од Козјака на планини Ниџе до Рујена и унутрашњост дивизиске територије.

— **Кривопаланачки одред** (командант пешадиски пуковник Лазар Белодедић) — 1 гранична чета, 11 батаљона (од којих 4 — III позива) и 5 батерија (24 топа), имао је да обезбеђује гранични фронт од Рујена до Патарице.

б) Према Албанији:

— **Албанске трупе** (командант пешадиски пуковник Драгутин Милутиновић) — 8 граничних чета, 11 батаљона (од којих 1 — III позива) и $5\frac{1}{2}$ батерија (24 топа, од којих 16 позициских). Оне су биле формиране у 3 одреда: Призренски одред испред Љум Куле; Поддимски одред испред Дебра и Охридски одред у Тирани, а имале су задатак да поседањем важних положаја осигурују територију од упада албанских банди.

Укупна јачина Трупа Нове области: 44 батаљона (од којих 7 — III позива) и $16\frac{1}{2}$ батерија (78 топова, од којих 28 позициских).

Б) Црногорска војска

Врховни командант, краљ Никола; начелник штаба, генералштабни пуковник српске војске Петар Пешић. Штаб на Цетињу. Она је била састава:

— Санџачка војска, командант дивизионар сердар Јанко Вукотић (1 и 2 Санџачка и 3 Дринска дивизија и Колашинска бригада) укупно 40 батаљона (26.000 војника) и 54 топа. Држала је фронт од ушћа Лима до искључно Дукља.

— Херцеговачки одред, командант дивизионар војвода Ђуро Петровић (2 и 3 дивизија на пивском сектору, а у резерви Спушка бригада и 7 топова) укупно: 15 батаљона (10.000 војника) и 19 топова, држао је фронт закључно са Граховом.

— Ловћенски одред, командант бригадир кнез Петар Петровић, укупно $12\frac{1}{2}$ батаљона (7.000 војника) и 42 топа, држао је фронт закључно са обалом.

— Старосрбијански одред, командант бригадир Радомир Вешковић, укупно 15 батаљона (4.800 војника) и 20 топова као посаде према Албанији.

Укупно црногорска војска: 82 батаљона и 135 топова са око 50.000 људи.

В) Савезничка Источна армија

За команданта је одређен генерал Сарај. Први ешелони (око по 1 пешадиски пук) француске 156 и енглеске 10 дивизије у искрцавању у Солуну.

Г) Резиме

а) Српска војска је имала 11 пешадиских и 1 коњичку дивизију као сталну оперативну војску и разне саставе, који су, већим или мањим делом, били способни за оперативну употребу или су се за ову могли оспособити.

Јачина српске војске је износила на Западном и Северном фронту 143 батаљона, 15 ескадрона и 362 топа; на Источном фронту $101\frac{1}{2}$ батаљон, 25 ескадрона, 238 топова; на територији Нове области 44 батаљона и 78 топова (од којих 13 батаљона и 24 топа према Албанији).

Укупно је у целој српској војсци било: 288½ батаљона, 40 ескадрона и 678 топова.

б) Црногорска војска, иако није имала одговарајућих коморских делова, ипак је доказала 1914 године да је већим својим делом употребљива и за оперативне улоге под специјалним условима.

Укупно је у црногорској војсци било: 82 батаљона и 135 топова.

Савезничка Источна армија није у датом времену могла претстављати никакву борбену снагу.

Укупна јачина српско-црногорске војске је износила 5 октобра око: 370 батаљона, 40 ескадрона (око 300.000 пушака), 813 топова.

4

ОДНОС ПРОТИВНИЧКИХ СНАГА

Изнета укупна бројна стања дају само груби квантитативни однос снага, јер је у њих унето, у српској војсци, људство сва три позива, па и Последње одбране, а у аустроугарској војсци разне ландштурмске, посадне, позадинске и друге сличне формације, које имају веома различиту борбену вредност. Слично је и са артиљериским оруђима у српским и аустријским саставима, где су урачуната разна стабилна или позицијска оруђа разних калибра, разног порекла и разне вредности и употребљивости.

Пошто су се главне операције одвијале одмах после напуштања граничних фронтова у виду маневарске војне, то се, поред квантитативног, мора узети у обзир и специфични квалитетивни однос па да се добије приближно правилна подлога за оцену ефективне тактичке и оперативне вредности противничких снага. Немци су ту снагу изражавали обично бројем оперативних дивизија. Али се и ту показују разне тешкоће. Например, бугарске дивизије са шест пешадијских пукова јаче су у пешадији око два и по пута од немачких, а за половину или трећину од српских и аустријских. Природно да се и тај однос мења с обзиром да су у овим дивизијама односи у артиљерији,

митраљезима и др. различити. Правилнији однос снага добија се, ако се, поред броја дивизија, узме у обзир и број батаљона и батерија које поједине дивизије имају. Нарочиту тешкоћу у оцени снага у току претстојећих операција чини и та околност што су се српске дивизије у току операција врло брзо смањивале, док су их противници скоро стално допуњавали и одржавали у нормалном бројном стању. У даљим операцијама је важно то што су српска и црногорска војска остале у немогућности да се ојачавају новим дивизијама, док су противници, у неангажованим бугарским дивизијама, па, према општој ситуацији, и аустро-немачким, имали стални прилив нових снага. Срби и Црногорци су у том погледу били потпуно упућени на милост Савезника, а она је била мала и неблаговремена.

За одређивање односа оперативних снага, које су с обе стране биле предвиђене још у почетном распореду, могао би се поставити овај општи однос: према 11 српских пешадиских дивизија оперативне војске противници су иставили: 10 немачких, око 4 аустријске (8 корпус и 19 корпус) и 6 бугарских дивизија. Ако се последње претпоставе за $\frac{1}{3}$ јачим од српских, а остале једнаке српским, онда је непријатељ располагао са 22 дивизије, дакле, двоструко јачом снагом. То би био углавном однос у пешадији. У мобилној артиљерији је однос у овим дивизијама и армијама био несравњено гори по српску војску. У почетном распореду непријатељ је располагао са око 1.200 мобилних артиљериских оруђа према највише 300 оваквих оруђа код српских дивизија, дакле, четири пута више. Ова структурна унутрашња диференцијација у дивизијама и армијама имала је, природно, свог одраза и на тактичке и оперативне поступке противника и то различите према развоју операција и земљишту.

IV

ОПШТА РАЗМАТРАЊА ОСНОВНИХ НАМЕРА, ОДЛУКА И ПЛАНОВА ВРХОВНОГ РУКОВОДСТВА У ПРВОМ ПЕРИОДУ

У претходном историском утврђивању одлука, планова и збивања, тежили смо да их изложимо у узрочној повезаности са општом и посебном војно-политичком ситуацијом, да подвучемо важније мотиве којима је при томе било инспирисано врховно руководство и, најзад, да ма и летимично осветлимо критички најзначајније моменте у њима. Но, баш у времену овог, на Српско-црногорском фронту, потпуно мирног периода, од Колубарске победе до почетка октобарског великог напада, војно-политичка ситуација се на свим ратиштима тако често и радикално мењала, усложавала и компликовала, а с тим у вези и намере, одлуке и планови врховних руководстава, да је веома тешко сагледати њихов прави утицај на стање на Српско-црногорском фронту. Тада утицај је, баш у том периоду, био огроман, а његове последице, као што смо видели из цитираних изјава војводе Путника и генерала Фалкенхајна, од судбоносног значаја и у потоњим дефанзивно-офанзивним операцијама. Услед недовољног познавања или хотимичног пренебрегавања историских чињеница из тог првог периода, произашла је већина нетачних, неправилних оцена и неправедних оптужби српске и црногорске војске и српске Врховне команде.

Изгледа нам целисходно да овде поново истакнемо и укратко размотримо најзначајнија питања по којима је, без свестраног познавања и повезивања разних чињеница, најтеже доћи до правилних закључака.

а) Као прво и најчешће поставља се питање, зашто су српска и црногорска војска остале неактивне у целом току овог првог периода. Правилан одговор се може добити тек у вези са радом и стањем тих војски, у току 1914 године. Наиме, крајем септембра 1914 године па до почетка априла 1915 године, Савезници су водили, нарочито на Источном фронту, решавајуће операције, и то баш према главном непријатељу Србије и Црне Горе, Аустро-Угарској. Они су рачунали да ће још 1914 године сломити Аустро-Угарску, те су још у почетку тражили српско-црногорску сарадњу. Српско и црногорско руководство се одазвало том позиву без оклевања и на најнесебичнији начин. Њихове војске су почетком септембра 1914 године напале непријатеља, везале и трошиле његове снаге у крвавим биткама и најзад га у децембру потукле. *Али ово су оне постигле залагањем крајњих напора.* После тога српски и црногорски народ су пали у највећу материјалну беду која је војсци одузимала сваку могућност да се брзо и сопственим средствима оспособи за велике самосталне офанзивне операције, а у циљу офанзивне сарадње каква је и доцније била потребна. До ове се могло брзо доћи само уз најхитнију и најобимнију материјалну подршку Савезника, као и уз непосредну кооперацију њихових снага упућених на Српско-црногорско ратиште. Такву материјалну помоћ Савезници нису пружали, док су кооперацију намеравали, па и планирали, али су од ње ипак на крају потпуно одустали.

У цитираном извештају О.Бр. 12973 од 15 априла 1915 године (ВРС VIII 99) српска Врховна команда је изнела сву беду војске, али и своју ретко високу свест за заједничке интересе, јер се одлучила да, поред свих незгода, а вероватно и против свог убеђења о њеној сигурној корисности, већ у првој половини априла предузме општу офанзиву ради растерећења Руског фронта.

Услед непрекидних киша и поплава Саве и Дунава (3—4 км ван корита) и расквашеног земљишта у току маја и јуна, операције су се морале одлагати. Осим тога, у то време се и општа ситуација из основа изме-

нила. Руси су били у непрекидном повлачењу; први италијански напади заплели су се још на граничним фронтовима, а десанти на Галиполју били су задржани. Када су, и поред тога, Италија и Русија још у јулу инсистирале на великој српској офанзиви ка северу и северозападу, Врховна команда је изложила своје противразлоге, износећи притом још увек своју спремност да предузме офанзиву ако то Савезници ипак буду тражили. Савезничко врховно руководство је усвојило претставку Врховне команде као оправдану. Тиме је она добила пред историјом потпуну потврду лојалног држања према Савезницима и заштиту против тешких оптужби, које су се и даље одржавале. Став српске Врховне команде да не предузима општу офанзиву био је у датим приликама потпуно оправдан, већ на основу чињеница које су и њој и Савезницима требале да буду тада познате, а то су: да српска војска има пред собом моћне речне препоне, за чије јој форсирање недостају одговарајућа артиљерија и техничка средства; да се иза река налазе узастопни утврђени положаји за чије је поседање аустроугарска војска због слабог развоја оперативних јединица морала имати безброј посадних јединица; да је аустријски Северни фронт према Србији имао две рокадне железничке пруге које су биле добро повезане са позадинском мрежом и Аустрије и Немачке. Такође се знало да се на Српском фронту, поред великих посада положаја, налазе као мобилне резерве до фебруара 3 корпуса са 8 оперативних дивизија, а отада до 22 маја 5 дивизија. Тек тада је фронт остао без оваквих резерви. Баш на ту се чињеницу и ослањају приговори и оптужбе због непредузимања тражене офанзиве. Међутим, притом се потпуно заборавља да су се тада, услед пробоја код Горлица, резерве стварале аутоматски иза скраћеног фронта у Карпатима и да њихово пребацивање на југ није чинило никаквих тешкоћа аустро-немачком жељезничком саобраћају, који се у том погледу испрактицирао до виртуозности. Све те чињенице су морале бити познате и Савезницима и српској Врховној команди и оне су биле потпуно довольне да оправдају одлуку и став војводе Путника у погледу тражене

опште офанзиве. Тешко је, пак, и њему и Савезницима, могло бити познато да би Фалкенхајн с највећом радиошћу дочекао овакву српску офанзиву. Он је, као што смо видели, у јануару, априлу и после пробоја код Горлица, стално тражио од Конрада да заједнички поведу офанзиву против Србије због стања у Турској. Он је њу претпостављао чак и проширењу операција и на Руском и Италијанском фронту. Српска офанзива би му дошла као поручена да за њу придобије и Конрада који јој се супротстављао. Очигледно је да би српска офанзива, под таквим условима, претстављала скроз ризичан подухват у току целог првог периода, а не само после јула, као што је предвиђао војвода Путник.

Као што нам приговори војводи Путнику у погледу опште офанзиве ка северу и северозападу изгледају неправилни, исто тако нам је неразумљиво да војвода Путник није искористио тај период за побољшање своје скроз неповољне географско-стратегиске ситуације, и то тим пре што је она била очигледна, а као што смо видели, он је ње био потпуно свестан. Србија је као и Турска зависила од веза са савезничким земљама. Ту везу она је имала са Русијом преко скроз несигурног Дунава и тимочке железничке пруге дуж саме границе. Она је, дакле, у том погледу била сасвим препуштена на милост Бугарске, којој војвода Путник никако није веровао. Друга веза је ишла преко Солуна. Она је зависила од милости Грчке или, боље рећи, од Венизелоса и краља. И она је била несигурна, пошто је положај Венизелоса био променљив. Сем тога, та пруга је на неким местима била удаљена од бугарске границе свега око 20 km, те је још у мирно доба била објекат напада бугарских комита.

Постојале су две могућности да се ова огромна опасност за везу са Савезницима отклони: милом или силом отклонити ову опасност и од Бугара и Грка. Међутим, ту су Савезници придржали себи право одлучивања и српска влада се с тим помирила. Остало је, дакле, потпуно сигурна веза једино преко Црне Горе, а евентуално и Албаније. Њу је требало у техничком и оперативном смислу побољшати до максимума. Оперативно се то постизало померањем Црногорског и

левог крила Српског фронта што више на север, можда у висину упоредника који пролази кроз Власеницу или Зворник и наслоном левог крила на море негде на ушћу Неретве или и северније. За ту операцију, према искуству 1914 године, нису биле потребне велике снаге — можда 2—4 српске дивизије и црногорска војска. Та операциска зона није била добро повезана са аустро-немачком мрежом, а ње и њених шума су се Аустријанци веома плашили. Најзад, подесан распоред српских главних снага на Дрини кочио је непријатеља у улагању већих снага у јужније области Босне. Савезници су стално мислили на експедицију на Јадранско Море, али одмах са неких 300.000 људи, што је, направно, морало због својих техничких тешкоћа, одбигјати њихове исувише опрезне врховне команде. Међутим, за неку сарадњу експедиционог корпуса од неких 30.000 људи, мислим да би се лакше одлучили пре или у току операција које би Срби и Црногорци повели. Изнели смо и раније извесне индикације о извршењу и последицама овакве операције, на чему смо и заснивали своје мишљење да ту операцију војвода Путник нипошто није требало да пренебрегне.

б) Судбоносне су биле одлуке Савезника и по Србију и Црну Гору и по њих у погледу спречавања уласка Турске у рат. Не мислим да улазимо у анализу донетих одлука о којима су и данас мишљења подељена. Ми схватамо покушај продора флотом кроз Дарданеле у марта, па и десант на Галип tolje пошто се претпостављало да ће се њима најпре отворити мореузи за руског савезника, коме је претила смртна опасност због несташице муниције и оружја. Међутим, велика је опасност за ове и све друге подухвате настала тек онда ако би се успоставила веза Немачке с Турском. Прекид те опасне везе био је сигурно гарантован само док је српска војска држала своју територију. Први услов за успех тих и свих других намераваних подухвата против Турске био је у одржавању Србије. То су увиђала сва савезничка руководства, али, она, ипак све до 5 октобра, нису донела никакву одређену одлуку по том питању. Када им је Венизелос тог дана последњи пут пружио могућност

да исправе своје фаталне пропусте, савезничка руководства су донела одлуку, али нису нашла одговарајућа решења. Уместо да су најбрже убацили што веће јединице било са већ компромитованог Галипољског фронта, из Каира, Марсеја или ма са које друге стране, они су губили време које су Немци до крајности ценили. При томе, они су на кобан, незналачки па и неизбиљан начин, али скоро императивно, утицали на намере и одлуке српске Врховне команде.

в) Према нашем убеђењу, у изнетим околностима треба тражити главни узрок за све крупније пропусте који су се појавили већ у почетним одлукама и припремама српске Врховне команде. Размотрићемо само најважнији.

Напад Аустро-Немаца 5 октобра затекао је српску војску подељену на два скоро подједнака дела према Аустро-немачком и Бугарском фронту. За пасивну одбрану од бугарског напада војвода Путник је, као што смо изложили, налазио да би биле довољне и три оперативне дивизије, поред самосталних одреда, који су били већ определjeni за овај фронт. За одбрану на главном правцу напада Аустро-Немаца, на Северном фронту, већ би се тако располагало са две пешадиске и једном коњичком дивизијом више. Ако останемо у оперативској концепцији, каква се код војводе Путника уочава у распореду снага од почетка 1915 године, онда би се могло претпоставити да би ове снаге могле остати у стратегиској резерви. Међутим, чим су се обелоданиле озбиљне непријатељске припреме за напад на Београд и према ушћу Велике Мораве (тј. крајем септембра и почетком октобра), Одбрамба Београда је могла бити препуштена једна пешадиска дивизија и већ тада уведена III армија за одбрану моравског правца. Тиме би сасвим друкчије дошла до изражaja Путникова намера да се већ при прелазу река непријатељу пружи најупорнија одбрана. Новостворене стратегиске резерве пружале су могућност да се одбрана, већ овде противударом са простора Раље, претвори у отсудну. Ове резерве, ојачане можда једном дивизијом из I армије, па и једном из III армије, претстављале су јаку

ударну снагу и за противофанзиву са дубљих положаја. Природно је да су се са овако слободним резервама могле вршити и многе друге комбинације, нарочито у вези са I армијом.

Према оваквом разматрању изгледало би, да је Путников план за напад на Бугарску био у основи неодмерен и неправилан. Али се, при дубљем уживљавању у дату ситуацију, питање може и друкчије поставити. Пре свега, војвода Путник је нападом намеравао да спречи улазак Бугарске у рат, а у најгорем случају, да омете опасну тесну сарадњу њене војске при нападу Аустро-Немаца. Он је свакако рачунао да ће притом најлакше привући и Савезнике, па и Грчку, на ефикасну сарадњу. Сем тога, он није могао претпоставити да ће Бугарска тако доцкан и са релативно малим снагама отпочети напад и да ће га тако лабаво изводити. Аустро-немачке снаге је морао, према добијеним извештајима, ценити као много јаче (а то се стварно и планирало у Плесу) но што су биле. Препустити непријатељским снагама да се на опасно обухватној основици без узнемирења припреме за концентричан напад тешко се може правдати с војног гледишта, а баш у Бугарској је у датој ситуацији, као што Ларше истиче, војвода Путник могао наћи своје нападне објекте, а никако иза Дунава и Саве. Најзад, и Савезници и војвода Путник желели су да се Аустро-Немци задрже у своме надирању што северније. То се најsigурније могло постићи ако је располагао са целокупном снагом коју је себи могао обезбедити само сталним или привременим искључењем бугарских снага од напада.

Према свему, налазимо да је војвода Путник имао великих оправдања за свој план да нападне Бугарску. Незгоде потичу из тога што до њега није дошло или што српска влада и Савезници нису од почетка или благовремено заузели одлучан став према таквој намери о којој су били обавештени.

Из распореда српских снага 5 октобра види се да су у Македонији биле предвиђене сувише слабе снаге, с обзиром на њен велики значај у погледу везе са

Савезницима и главни комуникациски правац који је кроз њу водио. Очигледно је да се српска Врховна команда и овде, као и у целој својој операциској замисли, ослањала на обећане савезничке снаге које је требало да се благовремено нађу не само у Македонији него и у Северној Србији. Према вођеним преговорима, она је била у праву да с тим рачуна, али је стварност показала да се у томе преварила. Последице, које су се из тога појавиле, свакако се не могу лако убројити у пропусте Врховне команде.

г) Ратни циљ непријатеља био је неодређен и двосмислен. За Немачку је било главно да обезбеди везу са Турском, док су Бугарска и Аустро-Угарска желеле да дефинитивно нестане и Србије и Црне Горе или, можда — једино због њихове међусобне суревњивости — да од њих остану неки безопасниrudименти (закржљали остаци) који би их растављали. То је долазило можда и зато што је Фалкенхајн био убеђен да ће пад Крагујевца, а свакако и Ниша, потпуно решити цео рат. На тој претпоставци је базирао и цео његов оперативски план. Припреме за рат су биле технички веома брижљиво изведене. Његовом почетном плану се највише и, према нашем мишљењу, с правом замера што уопште није користио обухватни правац од Вишеграда. Његове разлоге за то изнели смо. Спорно је, такође, питање да ли је требало избегавати директан напад на Београд или га је требало нападати обухватно, „укљештавањем“, као што је предвиђао изложени план надвојводе Еугена-Крауса. Наше је мишљење да је овај последњи водио сигурније циљу. Међутим, према нашем мишљењу највећи недостатак лежи у томе што је дозволио да Бугари отпочну с нападом доцније уместо једновремено или, можда и раније. Са 12 дивизија на главним правцима, ни пре-

лаз ни даљи развој нису били довољно обезбеђени и, као што ћемо видети, тешко би успели да војвода Путник није поделио снаге за напад на Бугарску. Успех би, свакако, био у питању да су Савезници одмах упутили своје снаге према Бугарској, на правцу Ниша, или само и у Македонију, што је и Фалкенхајн претпостављао.

Све ове незгоде, јасно ће се показати у развоју операција, када је команданту Групе армија и њеним командантима армија било немогуће да себи обезбеде ма какву резерву сем ландштурмских бригада.
